Om Konung Gustaf II Adolfs karaktersutveckling, särdeles under den tidigare delens af hans lefnad

Andra upplagan

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta är andra upplagan av **Wilhelm Erik Svedelius'** (1816-1889) avhandling om Gustaf II Adolf. Den har digitaliserats i januari 2014 från Library of Congress av Internet Archive och anpassats för Projekt Runeberg i januari 2016 av Ralph E.

Den första upplagan från 1862 finns uppladdad och kan läsas på **Google Books**.

Om

Konung GUSTAF II ADOLFS

Raraktersutvecklm|, särdeles under den tidigare delen af hans lefnad.

Föreläsningar hållna i Upsala hostterminen 1862.

Jemte

Hälsning till Upsala Stndentcorps, till Vestmanlands och Dala Nation samt till Kaimare Nation.

Af

Wilhelm Erie Svedelius

Andra upplagan.

UPSALA

ESAIAS EDQUIST.UPSALA EDQUIST & BERGLUND. 1863.Hälsning till UPSALA Sf-UDENT-CORPS

vid dess besök den ii oktober 4862.

Mitt hjertas varma tack för studentcorpsens vänliga hälsning är första ordet till svar. Men sedan tacksägelsens ord är utsagdt, har jag mycket annat att säga eder, mycket mera, än jag nu har tid att föra fram och mycket mera än I hafven tålamod att på en gång höra. Jag stadnar vid en och annan sak. Jag säger att jag skall erkänna det goda, som hos eder finnes, och att jag skall gifva detta erkännande icke blott inför eder sjelfve, men äfven pä andra ställen, der eder röst icke kem höras till eget försvar, ifall det behöfves, jag menar ifall jag träffar någon i vårt land, som glömmer edra bättre sidor eller icke har lärt känna dem, men dömmer edra fel ännu strängare ån de förtjena. Ilen derjämte har jag en lefnåds-regel, som jag icke vet mig hafva-öfv er-trädt och skulle förebrå mig strängt om jag öfverträdde, den regeln är att aldrig berömma, studenterne mera än den strängaste rättvisa fordrar och isynnerhet icke berömma dem mycket inför deras egna öron. Hafva studenter det rätta, sinnet, så böra cle vara nöjde, att man så handlar med dem. Student skall hafva liten stolthet, bör ej taga emot något beröm till skänks, men bör kunna eröfra tänkande menniskors bifall med storm. Förtroende får han icke begära, annat än det, som han medIV

sitt lefverne och. Kela sitt väsendes skick, "I upsyn, i tal

och i seder', tvingar menniskor att gifva sig. Når man kommit något längre fram i lifvet, så att man känner att man befinner sig på den senare hälften, då växer fortroendet långsamt, men har den växten slagit rot, så låter den sig icke lätt upryckas. Och den kan slå rot, i mån som man lärer känna hvarandra. Vi känna hvarandra nu of ullständigt. De fleste ibland eder sågo icke mig under min förra tid i Upsala och jag icke dem; ickeheller kommer jag till eder oförändrad sådan jag var, då jag tog farväl af den sista ibland de generationer af Upsala studenter, med hvilka jag förr lefde och kämpade. Jag har aktat på verldens gång, månghundrade tankar och känslor, den ena intet lik den andra, hafva strukit fram och åter, genom hufvud och hjerta, såsom svallvågor, när jag har tänkt på Sveriges begge universiteter, på deras förhållande Ull hvarandra och till den svenska kulturen och när jag särskildt har tänkt på Upsala universitet och dess studenter. Jag har tänkt ibland annat på förhoppningar, som svika, och på irrsken, som blända. Jag är icke obekant med sådant. Desto större blifver*aktnin :en, fastare förtroendet om det visar sig att hoppet icke sviker och att det som gladde ögat och värmde hjertat, när man såg studenterne, icke var ett irrsken. Och den jag fästat mig vid, honom öfver gifver jag icke lätt. Jag kan tåla åtskilligt innan jag det gör. Jag vet att jag kan vara trofast. Furtroendet kan jag icke gifva otvungen, men önskar så innerligt att tvingas dertill. Och den som är njugg på beröm emot andra, bör äfven fordra ett och annat af sig sjelf. Man får ej begära mera ån man gifver. Förtroendet, som jag icke bjuder ut påv

förhand, emottager jag icke i förskott. Vi skola se huru det vill gå för oss att tvinga hvarandra, vi skola försöka. Med frid i sinnet, med någorlunda hopp och med mycken kärlek kommer jag till eder. Det sinnelaget tänker jag bevara, äfven om våra tankar skulle vända sig i motsatta riktningar rörande saker, som, ligga mången af oss nära om hjertat. — Jag vill säga eder huru jag tänker mig lifvet, mitt eget, och hvilket lif jag unnar åt eder. — Sex dyrbara år af en flyende lefnad hafva sjunkit bakom mig sedan jag senast talade till Upsala studenter — en dyrbar tid genom erfarenhetens skatter, en lärorik erfarenhet för åsigternas utveckling till större omfattning, till ljusare blick, till säkrare mognad, en vigtig tid för det arbetet att befria karakteren något litet ur småsinnets bojor och leda den några steg framåt, litet närmare den ståndpunkt, som höfves en fri menniska, att kunna tåla verlden med mod och njuta den utan öfvermod. Jag har den ålder inne då det kunde synas såsom karakteren skidle vara färdig. Det vore illa om så vore. En karakter, som är färdig, en karakters-utveckling, som är afslutad, det vill säga, att man intet orkar lära sig något mera och intet gitter blifva bättre, och här finnes dock alltid så mycket olärdt och oförbättradt. Man ser det, ju mera man öpnar blicken för lifvets rörelse omkring oss, som växlar med ständiga intryck icke blott i vår egen hvardagskrets, på den torf-van, der vi gå eller krypa, men utomkring så långt ögat når och kunskapen förslår och tanken ilar, öfver fäderneslandets rymd och längre, ifall man det förmår utan att förvillas af intryckens mängd. Ty visst finnes den faran. Men en annan fara finnes också. För alltyi

skolfuxeri och instängd kammarlärdom och, åtskilligt dermed beslägtadt bevare oss Gud! Eger man den öpna blicken, så fordras tillika att icke sky tankens möda för att bearbeta dessa intryck och viljans tukt att rensa sinnet under lärdomen af lifvets ömsom bitterhet och ömsom lust. Jag sträfvar att icke tillsluta den blicken och att bära den mödan och att svänga den tuktens gissel öfver mig sjelf. Såsom jag nu är icke aldeles densamme som jag var för några år sedan, så tänker jag att några år härefter jag icke skall vara aldeles densamme som jag nu är, men jag hoppas att jag skall fortfarande lära icke blott af böcker, men af lifvets undervisning, och att jag skall gå ständigt framåt i en aldrig slutande utveckling. Så önskar jag ock att det måtte gå eder. Icke önskar jag eder ett glädjens solsken, som aldrig skymmes, — det står ej att få och vore ej nyttigt — men jag önskar eder den tankens styrka, som tränger igenom dimmorna och det stål i själen, som står i motgångens storm och i passionernas. Motgången kan ofta undvikas om man ser upp, och när den icke kan undvikas, så kan den bäras, ifall man skaffar sig några smulor mannamod och då kan motgången blifva rätt nyttig; det händer att den just föder mannamodet. Att ungdomen har passioner, det kan intet annat vara, det är menskligt, men passioner kunna beherrskas, de kunna riktas ifrån det lilla, det lumpna, ifrån njutningslustan, som sofver den anden, som skalle tänka; ifrån nöjen-jagten, som icke brukar tiden, men fördrifver den, ifrån begäret mera efter det som lyser än efter det som är; ifrån oförmågan att svara nej, när sinnligheten frestar. De kunna riktas, passionerna, ifrån sådant, men tillvn

andra sträfvanden, till sådana, som lära sina frukter i starka handlingar och fostra dugande män och tänkande, sådane, som lemna spår af ett nyttigt arbete efter sig i verlden. — Att sådan måtte blifva edert lifs utveckling, att

när vid en framskriden ålder J samlen en förfluten ungdoms minnen och beredén eder med dem att gå till mötes en ålderdom, som då vinkar eder kanske tidigare än J väntaden den — ty det går hastigt utföre sedan man hunnit höjderna i lifvet — och när då åren begynna hviska om det stundande slutet och samvetet begynner göra sina frågor om det förflutna,» då önskar jag att dessa minnen, som J kallen upp för att hjelpa eder att svara få de der frågorna, eller om de komma fram af sig sjelfva, ty gamla ungdomsminnen kunna vara mycket envisa att hålla sig framme vid äldre år med sitt eviga tal om det som gjordes i ungdomsåren och om det som blef ogjordt, jag önskar eder att dessa minnen då måtte vittna för eder och icke emot eder; att de måtte bära sitt vittnesmål om en ungdom, som arbetade sig fram till ständigt växande säkerhet i tanken och till den sedliga kraft, med hvilken mannen segrade i lifvets strid'). Och då, om den striden har tärt på varelsens strängar, att han är vorden trött, så njuter han segrarens hvila på behållen valplats och väntar i frid att timmen skall slå, som öpnar för det nya lifvet odödlighetens rymder. Det lifvet unnar jag eder, den framtiden, det slutet önskar jag eder. Att denna min önskan må varda uppfylld anropar jag för eder unga ålder den evige Gudens beskydd.

') Franzén: Predikningar, T. V. p. 190 —192.Hälsning till Westmanlands och Dala Mon vid dess besök den 3 oktober 1861

Jag bjuder Westmanlands och Dala Nation min ärliga hälsning. Den är en annan ån den vi utbytte för sex år sedan, men der finnes en likhet. Såsom jag då talade om minnets skatter, som ej skulle förloras, så säger jag nu detsamma med stadgad tro, efter genomlefvad erfarenhet. Jag gick då bort till nya förhållanden och en lefnadskrets, okänd for mig i många stycken. Jag lärde känna deri med tiden. Hjertlig hugnad har jag haft i flera fall, menniskors vänskap har jag njutit och tacksamhetens skuld hvilar dryg, men kär, öfver mitt sinne, när jag tänker på dessa förhållanden, som jag har lemnat för att återvända hit. Men under allt detta stego barndomens, ungdomens, fosterbygdens minnen oup-hörligen fram, de ropade mig tillbaka, jag har lärt känna deras oöfvervinnerliga magt. Jag återvänder med belåtenhet till dessa minnens hemvist, fastän jag känner, huru oviss framtiden är. Jag vet hvad jag hade, jag vet icke hvad jag får, men när jag gick bort härifrån med tro på Guds godhet och menniskors vänskap och hoppades framgång och frid, så svek det hoppet icke. Derföre hoppas jag också nu att det hela skall blifva godt. Framtidsbilder och gamla minnen mötas när jag åter skall tråda in i det landskapsförbund, der minIX

första ungdom, genomlefde en stor del af sin utveckling. En tanke står högre ån både minnen och aningens bilder. Jag tänker på dessa studentsamfund, hvilken deras bestämmelse kan vara. Jag tänker, att deras pligt är att inom sig vårda och utveckla och bringa, ifrån frö till frukt och lios nya, anländande ynglingagenerationer fostra och underhålla den tänkesättets friskhet , karakterens ädelhet och duglighetens kraft, som är den enda borgen för en älskad fosterbygds heder, att den bygdén icke skall stå med skam under Sveriges olika landskapers täflan, men betala sin skuld för frid och skygd, som den njuter med syskonen inom samma fädernesland. Jag kommer ifrån ett landskap, hos hvars barn hembygdskärleken är mycket stark. Jag högaktar Skånes folk äfven för detta. Den som älskar sin närmaste hembygd, om honom kan man tro, att han älskar sitt fädernesland, men knappt tror jag detta om den, som glömmer den nejd, der han först njöt lifvets frid och glädje. En krass provincia-lisrrt är ett fel, i detta felet kan hembygdskärleken ut-sväfva, men denna kärlek skyddar emot ett annat fel, det att blifva en kosmopolitisk narr. Det gäller för Sverige att sträfva för att häfda sin plats ibland Europas nationer. Täflingens ifver, som sätter eld i folkslagens lif, äfven i djupaste fred, den måste genomtränga de särskildta landskapernas folkafdelningar och inom dem hvarje deras son eller dotter, men aldramäst dessa ungdomsföreningar, som, hvilande på fosterbygdens gemensamhet såsom sin tillvarelses grund, hafva sig gifvet att vårda fosterbygdens hopp. Jag menar att det är stu-dentnationernes upgift att täfla, hvar och en med alla de andre, hvem kan vara starkast i att vända ungdoms-X

kraftens yttringar till hvad sannt år och rätt och fosterländskt, svenskt. Så och endast så bevaras lifvets kärna. Tre ting tänker jag på. Ett är den sedliga styrka, som skall vara hjertats lif hos hvarje student, styrkan till handling och styrkan till försakelse, den styrkan, som ej underhandlar med sin pligt, men gör den rätt och slätt, gånge sedan verlden såsom den kan gå. Ett annat är bildningens mognad och sträfvandets trohet och tankens sjelfständighet, som är den manliga duglighetens oumbärliga vilkor. Det tredje är kamratskapets trofasta hjerta,

som delar glädjen, delar sorgen medan hvar och en sjelfständigt vandrar sin kallelses väg efter sin egen andes bud, stödjande, varnande, lärande ömsesidigt hvarandra. Dit syftar min önskan för eder, att dessa studentlifvets upfostrande krafter måtte fastare, starkare växa dag ifrån dag ibland eder, att när man kommer ut i hembygden ibland dem, som en gång voro medlemmar af det samfund, som nu, består af eder, och som hafva glada, goda minnen ifrån den tiden, man då må kunna säga dem, att detta samfunds lif rörer sig framåt i förädlande utveckling och när man träffar dem, som, skola gifva sina söner in i det förbundet, man då må kunna stärka deras hopp, att den oerfarne, som hit anländer, skall komma i godt sällskap, i ett kamratförbund, der de bildande, till sinnets ljus och karakterens duglighet och dygd upfostrande krafterna äro starkare än förförelsens. Vare det så! Med det ordet bjuder jag åt Westmanlands och Dala nation en gammal väns trofasta hälsning.-T

Hälsning til! Kalmare Nation nd dess besök den 13 oktober 1861

Med glad känsla emottager jag Kalmare nations hälsning. Att Kalmare nation har velat räkna mig i-bland sine ledamöter är mig både kärt och öfverraskande. Men öfverraskningen försvinner när jag besinnar den förbindelse, som har fästat mig vid den andra afdelningen af Kalmare nation, den som studerar i Lund. Jag medför ifrån denna min förbindelse mera än ett angenämt och aktningsvärdt minne. Då nu äfven Kalmare nation i Upsala har inbjudit mig att inträda i dess samfund, så ser jag deruti ett uttryck af den känsla, som fattar studentsamfunden ifrån samma landskap såsom ett gemensamt helt, änskönt de befinna sig på olika ställen. Sådan känsla skall genomtränga universiteter-nas studenter äfven oafsedt den närmaste fosterbygdens gemensamhet. Föreningen i håg och sinne, vänskapens band emellan Sveriges båda universiteter och särskildt emellan deras studenter utgör en skatt, som ej nog kan vårdas, ej nog högt värderas, ty den utgör ett vilkor för framgång och frukt åt arbeten för ett gemensamt fäderneslands förkofran, uplysning och heder. Kalmare nation har för sin del dyrbara anor att häfda. Dess bygd har utan tvifvel varit en af de urgamlaste hembygder för svensk odling; vid Kalmar satte Gustaf Wasaxn

först sin fot på svensk mark, när han kom med befrielsen till sitt fädernesland; i Kalmare nejder utförde Gustaf Adolf sina hjeltedaters första lärospån, och Kalmare slott var länge en nyckel till Sveriges rike och gränsborgen emot grannar, som den tiden voro stundom fiendtliga. Om Kalmare slott och Kalmare land icke mera har den betydelsen, så kommer detta blott deraf, att det försvaret icke mera behöfves. Men ett försvar behöfver Sverige alltid, en borg att lita till. Det försvaret hvilar på- dess söners mod och trohet, den borgen är deras manliga duglighet och sedliga allvar. Men om mannens karakter skall blifva sådan, måste den växa upp ur en ungdom, som härer i sitt inre mannaduglighetens frö. I yngre åren danas raedborgsmannadygden, som häfdar fädrens anor och lemnar sina egna åt framtida slägten. Af fosterbygdens minnen, af hemmets, af älskade förbindelser, som knötos af naturen sjelf eller i barndomens harmlösa dagar, hemtar den sig bildande unge mannen både tröstens hugsvalelse, när den behöfves, och glädjens renaste njutning. Och såsom han ser till fosterbygden, så ser ock denna till honom, forskande, frågande om hoppet, som går till fullbordan, om frukten som mognar, ynglingen som blifver man. Att det hoppet må fulländas i dess fullaste mått, den, frukten varda rik ibland eder, detta är min lifliga önskan, då jag med tacksamhet emottager inbjudningen att inträda inom Kalmare nation.iksrådet, Friherre Johan Skytte, ibland andra föreskrifter, har äfven uttryckligen ålagt innehafvaren af det Skytteanska professorsembetet, att han skall "fram-farne Sveriges Konungars (och ju särdeles deras, som af den högtärade sal. konung Gustafs familia härkomne äro) loflige och manlige bedrifter, i krig såväl som i fridlige tider uträttade, tillbörligen celebrera och up-höja" Jag åtlyder denna föreskrift i det jag öpnar min verksamhet i den Skytteanska kathedern med en betraktelse, fästad vid minnet af den Konung, som af mången plägar anses såsom den gustavianska familjens störste son. Med denne Konungs minne är också Johan Skyttes nära förenadt. Förbunden med sin store Konung, möjligen genom blodets, säkert genom den personliga tillgifvenheten? band, befann sig Johan Skytte till Gustaf Adolf i ett närmare förhållande än de fleste och har sannolikt på det konungsliga sinnets bildning utöfvat ett ej ringa inflytande, aldenstund den blifvande monarken var Johan Skyttes lärjunge förr än han blef dess herre och Konung. Jag handlar under intryck af den "pietet" jag är skyldig att hysa för den Skytteanska stiftelsens uphofsman, då jag framför andra ämnen väljer till det

') Skyttes bref den 1 Oct. 1622 ibland Skytteanska stiftelsens handlingar.2

första, hvaröfver jag talar, den Konungs ungdomshistoria, hvars lärare Johan Skytte var. Betraktelsen, ehuru den är långt ifrån att uttömma ämnet, hinner dock ej afslutas i dag; den kommer att fortsättas under de nästföljande föreläsningarnes timmar.

Det är en märkvärdighet för den som studerar menniskan, att se huru själens anlag ärfvas. Detta låter sig upvisas inom familjer, som intagit en sådan plats i historien, att man känner dem led för led genom en följd af generationer. Saken är dock ibland dem, hvilka det icke är menniskan gifvet att genomtränga. Naturens regel är icke funnen. Men ofelbart finnes ett sammanhang, så att, om föräldrar och förfäder icke varit sådane de voro, så hade barnen icke blifvit sådane de äro, ehuru mycket, om jag får vända om ett gammalt ordspråk, "äpplet kan falla långt ifrån trädet." Det som var dygd hos fadren kan blifva fel hos sonen, t. ex. hushållsaktighet han blifva girighet o. s. v. och anlagens förändrade ställning kan gifva åt hela karakteren en annan gestalt, detta så mycket mera som fäderne-och möderneanlag blandas. Betrakte man Wasa-ätten. Hos Gustaf den Förste fanns en öfverlägsen natur; den splittrar sig i brutna stycken hos hans barn, men der är eld i grushögarne. Erik XIV, en talangfull dilettant i flere riktningar, äfven i regeringskonsten; Johan III, ett svagare hufvud men med en viss idealisk riktning och mycken förmåga af bildning inom vissa gränser, men utan kraft att bryta sig ut öfver dem, bägge desse bröder svärmiska naturer; Hertig Magnus, svagsinnt, alla desse söner, så olika sin fader, påminna dock om3

honom. Gustaf Wasa hade sjelf ett drag af mystiskt svårmod, så ock starka passioner; af detta tillsamman blifver hos Erik XIV vansinnighet och i vansinnet grymhet; hos Johan III blifver af svårmodet religionsgrubbel och passionerna riktas till ett få vist högmod, deruti bägge bröderne voro hvarandra lika. Men äfven denna egenskap träffar en motsvarande hos fadren, den konungsliga herrskarehugen, som hos Gustaf Wasa väl kunde sväfva ut några steg öfver den gräns, der despotismen möter, men aldrig, såsom hos sönerne, förlora sig i en barnslig högfärd. Derjämte framträder i deras lynnen ett alldeles eget drag, som man icke kan se, huru det kommit dit — räddhågan i hjertat, fegheten hos sönerne af en fader, hvilken sjelf var en af de modigaste män, som lefvat. Detta karaktersdrag blef mycket bestämmande till deras egen och andres ofärd. Fegheten dref till mognad Erik XIY:s ondska, och samma harhjertade sinne hindrade utvecklingen af Johan III:s bättre egenskaper. Erik XTV:s väg gick genom feghet till grymhet och det var icke hatet, men rädslan, som vållade, att Johan III icke unnade sin broder lifvet. Det hela af Johan III:s bild gifver likväl den föreställning, att han, trots Erik XIY:s misshandling i fängelset, trots afrättningen på Orbyhus, icke var en hård natur, snarare mild1), ehuru tillräckligt svag, att af olyckliga

') Om Erik XIV:s och Johan ni:s feghet jfr Geijer, Sr. Folk. Hist. T. II. p. 172 och det vittnesbörd, som der anföres om K. Johan, att "han i åthäfvor och anseende låddes vara storsinnt fast hans hjerta var räddhågadt." Om K. Johans lynne jfr också anekdoten hos Anjou: Svenska kyrkoreformationens historia; T. III. p. 60 samt de båda K. Johans "bref4

intryck låta sig aldeles bortföras nr sin egentliga riktning, derjämte upbrusande i häftig vrede, hvilken nära sammanhängde med högfärden. Den mildare sinnesriktningen torde varit ett arf efter modren, Margaretha Leijonhufvud; utom hos Johan finner man detta anlag hos Gustaf Adolf, hos hvilken man icke kan se, hvarifrån det kommit, om ej man der vill finna ett exempel , huru själsegenskapernas likhet stundom återkommer i andra led, denna gången genom arf ifrån farmodren till sonsonen. Det häftiga lynnet samt ett visst vällustigt anlag gick igenom kela slägten.

Med Gustaf Wasas bägge äldste söner är den andliga kraften likasom uttömd, så att intet blifver qvar för Hertig Magnus. Förståndet hos fadren är likasom utportioneradt på sönerne, men så att den del, som Erik XIV hade fått, icke förslår att vägleda honom

ibland Bilagorna vid K. Carl Rimkrönika, Sthm. 1759 p. 192. 203, hvarest man lärer känna K. Johan i sin stolthet och sin vrede. Huru K. Gustaf Adolf ansåg sine båda farbröder kan inhemtas af hans tal vid sin kröning, deruti han omtalar K. Johan icke utan ett visst beröm och räknar honom jämte Gustaf I och Carl IX ibland exempel, som han, Gustaf Adolf, hade att följa, men deremot aldeles förbigår Erik XIV, om hvilken han blott säger att "K.

Erik blef för sin brott ifrån rijket sätter." En annan gång — i den påbegynda historien om sin egen regering — har Gustaf Adolf sagt om K. Erik, att ban "bar sig åth som tben man, then Gudh tager sin anda ifrån." Läser man dessa Gustaf Adolfs ord på bägge ställena

i hela deras sammanhang, så visar sig dock, att han ganska väl kände K. Johans svaghet och å andra sidan allsicke bedömde K. Erik för strängt. K. Gustaf Adolfs Skrifter; Sthm. 1861. p. 76 — 78. 196, 197.5

ibland villoskenen af en flammande inbillningskraft och i lidelsernas häftighet, medan åter Johan III:s andel är mera ensidig och trångare begränsad, men känslan är lugnare. Och Wasaanden är ofruktbar hos desse bröder. Hos dem finnas ännu hela stycken af Gustaf Wasa, men utvecklingen går utföre hos deras söner. Man behöfver anstränga blicken för att uptäcka några spår af densamma hos sonen af Erik XIV, den yngre Gustaf Erikson. Hos K. Sigismund känner man väl igen K. Johans son, men allsicke Gustaf Wasas sonson, men Johan III:s yngre son, Hertig Johan, står kanske ett steg högre. Med Sigismund omplanteras Wasaträdet på en annan mark och blifver der icke vidare igenkänneligt. Följer man deremot Gustaf Wasas blod i dess sidofioder, så visar det sig ganska friskt hos Carl Carlsson Gyllenhjelmoch hos Jacob De la Gardie2), hos denne senare ingjutet i en annan stam, hvilken synes varit särdeles kärnstark, den som, bördig ifrån Frankrike, omplanterades i svensk jord genom Pontus De la Gardie. Men hos den gren, som bar namnet Wasaborg, förlorar sig anden snart, dock funnos drag hos sonen af Gustaf Adolf, som påminna om vissa sidor af fadrens lynne.

Om K. Gustafs döttrar är ej mycket kändt, men om de haft någon synnerligt betydelsefull personlighet, så hade den väl gjort sig påmind i historien. Sist på K. Gustafs gamla dagar växer den sista telningen af stammen och då, i Carl IX:s natur, har det, som hos bröderne var sönderbrutet, åter gjutit sig tillhopa

') Naturlig son af K. Carl IX.

2) Dotterson på sidolinien af K, Johan HJ,.

och Gustaf Wasas ande, frisk och färdig, slår ut sin hela kraft i den sista ätteläggen. Carl IX är såsom såge man K. Gustafs vålnad. Jag är nästan viss att de som lefde med Carl IX, men voro nog gamle att minnas K. Gustaf, måste funnit en förvånande likhet. Och af denna gren utgick Gustaf Adolf såsom Wasaättens mognaste frukt, hos hvilken både far och farfar ganska tydligt igenkännas och dock är han ett fulländadt original. Det är hos honom likasom Wasaanden hade lyftat sig i en högre sfer och der utgjutit allt sitt rika innehåll, sofradt och utbildadt till större jämvigt. Efter Gustaf Adolf förlorar sig jämvigten åter. Christina, med de rikaste anlag, blifver dock endast ett fragment af Wasaättens genius. Hon förhåller sig till sin far, ej olik' Gustaf Wasas äldre söner till sin. Det hela bildar ett stort psychologiskt och historiskt drama. Shakspeare har aldrig diktat något större. Prologen har man hos de gamle Wasamännen under unionstiden. — En gren med sjelfständigt lif växer ut i sitt möderne ifrån Wasarnes stam genom Gustaf Adolfs syster, Pfalz-grefvinnan Catharina, som hade ärft betydligt af Wasaättens must och kärna. Det är hennes ättegren, som bärer ymnig frukt hos Carl X och, efter att hafva visat sin alstrande förmåga i en annan riktning hos Carl XI, förvånar verld och efterverld med en underbar gestalt, till dess omsider hjeltestammen betygar mensklig storhets förgängelse när förödelsens styggelse ståndar på Carl XII:s graf.

Så gå de sin gång de stora gestalterna genom Sveriges historia och midt i raden strålar det lif, som tändes på Stockholms slott d. 9 Dec. 1594.7

Det hörde Gustaf Adolf till, att han på fädernet var helt och hållet svensk. Det är eljest en egen omständighet med regerande dynastier, att deras nationalitet sällan är aldeles obemängd, hvilket är en följd af den grundsatsen, att furstligt stånd kräfver jämnbördigt äktenskap. Denna grundsats blef icke antagen inom Wasaätten före Gustaf Adolfs faders tid. Men Gustaf Adolfs egen moder var en främmande furstinna; han var sin faders äldste son af senare giftet, således icke af den milda Maria af Pfaltz, fridsengeln i brödratvisten på K. Johans tid, men son af den stränga Christina af Holstein, om hvilken Carl IX:s fiender sade att hon var furien, som dref tyrannen. Af det första äktenskapet föddes flere barn, som afledo tidigt; blott ett af dem upnådde mogen ålder, hon som blef Carl X:s moder. En son af det senare giftet var, utom Gustaf Adolf, äfven en yngre broder, Carl Philip, som vid sin

tidiga död förefaller såsom en hastigt försvunnen hjelteyngling. En syster fanns der äfven, Maria Elisabeth, som blef Hertig Johans gemål, sjelf en föga märkbar person. Själens arf hade gått till bröderne, största brorslotten till den äldste.

På mödernet härstammade Gustaf Adolf ifrån det i Danmarks historia mycket beryktade Holstein-gottorpska huset, illa beryktadt såframt Danmarks historia skrifves ur uteslutande eider-dansk synpunkt, och genom detta holstein-gottorpska hus, som är en sidogren af det oldenburgska, härstammade han också ifrån den gamla unionsdynastiens stamfader på 1400-talet, K. Christian I. Men dock ej genom dennes äldste son, K. Hans, som var Christian Tyranns fader, ty det holstein-gottorpska huset härledde sig ifrån K. Christian I genom den yngre sonen, Hertig8

Fredrik, som blef Danmarks konung efter Christian Tyrann och kallas K. Fredrik I. Denne konungs yngre son, Adolf, var den, genom hvilken den holst ein-got-torpska ättelinien utgick ifrån stamträdet. Samme Hertig Adolf var Gustaf Adolfs morfader. Gustaf Adolfs morfars broder var samme K. Christian III, som Gustaf Adolfs farfader, K. Gustaf I, bidrog att förhjelpa till Danmarks krona. Den Konungen af Danmark, Fredrik II, som förde kriget med Sverige på Erik XIV:s tid, var syskonbarn med Gustaf Adolfs moder, och den på Gustaf Adolfs egen tid regerande konungen i Danmark, Christian IV, var hans egen syssling. På denna sin moders fädernesida hade Gustaf Adolf inga öfvermåttan stora natursgåfvor att ärfva. Någon rätt märkvärdig karakter har knappt funnits i den holstein-gottorpska ättegrenen förr än densamma blandade sitt blod med det Romanowska i Ryssland *) och med den store Kurfursten Fredrik Wilhelms af Brandenburg genom K. Adolf Fredriks giftermål med Lovisa Ulrika. K. Gustaf III hade samme förfäder på fädernet som Gustaf Adolf på mödernet; likaledes den nu regerande ryska Kejsarefamiljen ifrån och med Kejsar Peter III. Men Gustaf III:s snillegåfvor voro arf efter hans moder, Lovisa Ulrika, och det var Peter d. Stores ande, men icke den holstein-gottorpska, som lefde upp i Kejsar Nicolai.

Större anor hade Gustaf Adolf på sin moders möderne, ty hans mors morfader var den berömde Landt-

') Dook bör erkännas att kejsarinnan Catharina II var sjelf på mödernet af holstein-gottorpsk börd, äfvensom att de viigTe generationerna af holstein-gottorpska huset härledde sitt möderne ifrån Wasa-ätten genom K. Carl XLs dotter.9

grefven Philip af Hessen, reformationens kämpe. Så växer vedergällningen, den der Nemesis kallas. Trettioåra krigets protestantiska segrare ledde sina anor ifrån schmalkaldiskä. krigets martyr.

Det saknar icke sitt intresse att följa slägtregistren. Generationer kedja sig vid hvarandra och utgrena sig i skiljda riktningar, så att de mäst olika, ja motsatta linier befinnas hafva haft sin utgång ifrån samma begynnelsepunkt. Man anar mensklighetens sammanhang såsom ett helt.

Född af desse förfäder var Gustaf Adolf dock endast en son af yngsta linien inom sine fäders ätt. När han föddes satt hans syskonbarn, K. Sigismund, på thronen, ännu en ung man och med all utsigt att. blifva familjefader. Prins Uladislaus , K. Sigismunds äldste son, föddes året efter Gustaf Adolf. Och utom K. Sigismund och hans barn stod äfven samme Konungs yngre broder, Hertig Johan, emellan Sveriges thron och Hertig Carls familj. Om också redan vid den tiden ett sknrpare hufvud kunde ana, det Sveriges krona skulle falla ifrån Sigismunds hufvud och slutligen stadna på Hertig Carls, så var dock långt ifrån afgjordt att så skulle gå. Man var nämligen nu vid den tiden, då Sigismund, såsom Konung, hade varit hemma en gång i Sverige och åter rest härifrån. De häftiga upträd^nn vid Konungens kröning voro förbi, Hertig Cari och Rikets Räd skulle försöka att regera till-amman. Ställningen var spänd på alla sidor, ovisst huru den till slutet skulle bryta sig. Gustaf Adolfs barndom inföll under den våldsammaste striden. Hatets och vredens stämmor ljödo omkring hans vagga, Han var på fjerde året gamrofti, när K. Sigismund10

kom tillbaka. Mindes han sedermera något ifrån den tiden, så hade han att erinra sig sådana saker som det borgerliga kriget, Dalkarlarnes mordbragder under Näf-tåget, samt fältslaget vid Stångebro och huru hans fader fick sine fiender i sitt våld och förföljde dem och huru K. Sigismund åter vek bort och man plockade ifrån honom

småningom konungamakt och krona. När Gustaf Adolf var på sitt sjette år hörde han talas om afrätt-ningarne i Linköping, i Finland, i Kalmar. Det är icke troligt, att sådana saker gingo förbi utan att lemna starka intryck hos en tidigt upvaknad och liflig själ. Gustaf Adolf var upfödd i hat och misstänksamhet emot denna högadel, som han sedan skulle fästa vid sin person med beundran och kärlek. Besinnar man dessa barndomsintryck och huru djupt sådane kunna fästa sig i en själ, som är danad för allvar och fasthet, så får man erkänna styrkan i samma själ, att den frigjorde sig ifrån det ensidiga i dessa intryck, medan den på samma gång mycket väl bevarade den sanning, som dock låg till grund för dem. Carl IX:s faderslära låg myckel djupt i sonens sinne. Man ser spåren deraf i det sora Gustaf Adolf talar om sin faders tidehvarf1), man hörer den läran, då Gustaf Adolf förebrår K. Sigismund att denne tagit till vapen emot sin farbroder Hertig Carl, som "hans rätt här i riket försvarat och honom till bästa och trogen hand hållit"2). Och det som fadren Carl IX aldrig hade tålt och den gamle

') I den af Gustaf Adolf påbegynda historien om sin egen

regering.

2) Talet vid Örebrp riksdag 1617 i K. Gustaf II Adolfs

Skrifter; p. 145,11

farfadren Gustaf den förste icke heller, det tålde Gustaf Adolf lika litet, att någon menniska, vare sig Rikets Råd eller hvem det vara månde, föll honom i handt-verket när han skulle regera. Men Gustaf Adolf egde hvad Carl IX icke egt — mildhetens makt. — Man ser olika, motsatta karaktersdrag mötas i samma själ. Af deras förening föddes strängt allvar med måtta och sans eller, om man vill säga mildhet och kärlek med styrka i viljan och befallande herrskaresinne tillika.

Jag ville att vi skulle kunna gå in i K. Carl IX:s hus och stadna i barnkammaren. Der leker en liten gosse, det vet ännu ingen "hvad månd' varda af detta barnet." Men eftersom han är en konungs äldste son, så är troligt att det barnet varder konung i sin tid. Framtiden har börjat dagas, den yngsta ättegrenen har blifvit den främsta, Sigismund är fallen, Gustaf Adolfs fader barer Wasarnes krona. Det lyster oss se, huru kronarfvingfen upfostrades och huru han artade sig under den upfostran han fick.

Den som interesserade sig den tiden för Sveriges konungafamilj behöfde icke frukta att konungens son skulle blifva hvad man vanligen kallar ett bortskämdt barn. K. Carls lynne var icke af det slaget, ej heller Drottningens, så mycket mindre som Gustaf Adolf icke var sin moders gunstling. Denne synes snarare varit den yngre brödren, Carl Philip. Åtminstone stod deras moder, såsom Enkedrottning, strängt på sin yngre sons, rätt, när emellan desse bröder, liksom emellan deras fader och hans bröder, fråga upstod om kungliga och hertigliga rättigheter, och Gustaf Adolf behöfde då bedja Enkedrottningen, att hon ej måtte "vända ifrån honom12

sitt moderliga hjerta" Carl IX åter höll sina barn till tukt och läraktighet. Man läse brefvet, som han skref kort före sin död "till Hertig Carl Philip, att hans fursteliga Nåde fliteligen studerar." Brefvet är hållet i en mildt förebrående ton. Konungen hade förnummit att sonen Carl Philip icke ville flitigt akta sina studier. Han skickade honom nu en viss Matthias Soop, som skulle lära honom "fransöska." Prinsen förmanades att vara sin lärare, "Doctor Johan lydaktig och flitigt studera" och om han det gjorde lofvade fadren att mycket godt gifva honom. "Var flitig, så blifver du vis och förståndig", så slutar brefvet till den tioårige sonen. För Gustaf Adolf skref hans fader en s. k. minnessedel med de yppersta lefnadsregler. Den kan, tillika med brefvet till Carl Philip, läsas i Geijers Svenska folkets historia i början af det stycket, som handiar om Gustaf Adolfs tidehvarf. Särdeles mycken yppighet, t. ex. i kläder, bestods icke. Man har i behåll ett inventarium öfver Gustaf Adolfs klädkammare2) .samma år han blef konung. Deruti nämnes ibland annat ett par silkesstrumpor, som "Johan Skytte gaf Hans Furstel. Nåde." För öfrigt var garderoben tämligen rik på skinnfoder och der funnos tre sammetsklädningar, två "med allt tillbehör", om den tredje heter det, att der fanns en liffär-gad sammetsklädning med kappa och "inga strumpor." Till de andra begge lära väl således hört förmodligen silkesstrumpor; det paret, som Prinsen hade fått af Johan Skytte, var väl således icke ensamt. Vidare fanns

") Hallenberg; Gustaf II Adolfs historia,. T. IV. 700, s) Hallenberg; T. I, 19, 20.13

der en "fastelagsklädning" af blått taft. När man vet hvad som menades i gamla tider med fastelag1), så finner man att denna drägt måste varit en art karnevalskostym och dermed visar sig då, att den unge Fursten icke uraktlät att njuta af sin ålders nöjen.

Anekdoter om Gustaf Adolfs barndom saknas icke. Man kan läsa dem hos Fryxell och Cronholm, så ock hos Hallenberg. De peka alla åt samma håll, ett modigt sinne, man kan säga stormodigt, men med rättskänsla. Tidigt lät han förstå, det han visste att han var en Prins och att han ville blifva en krigsman. Han var en väldig ryttare och for gerna fram i sträckande ilfart. Vapenlekar voro hans nöjen, dock ej så, att studierna försummades. Konung Carl gaf sin son ypperlige lärare, och Prinsen blef, såsom Axel Oxenstjerna säger, "hållen till arbete, dyad och mandom." Hans Hofmästare var Otto Helmer von Mörner, en Branden-burgisk adelsman och stamfader i Sverige för den numera utgångna ätten Mörner af Tuna; den ännu fort-lefvande ätten Mörner härstammar ifrån en hans anförvandt. Otto Helmer von Mörner var hofman och krigare, men bildad äfven genom studier. Han har i sina handskrifna anteckningar gifvit Gustaf Adolf det betyg, att den unge Prinsen "Herr Gustavus Adolphus, som då var i sitt femtonde eller sextonde år, icke mer ville låta tukta sig, utan mest höll sig till dem, som lemnade honom sin fria vilja med damer, kortspel och jagt samt andra krigsöfningar." Det kan man nog tro, att Gustaf

') Jfr. Rydqvist: Nordens äldsta skådespel i Witt.-Histor, och Antiqv.-Akad, Handlingar. T. XIX- 60 o. f.t

14

Adolf, med det humör han hade, intet ville stå under skolaga vid femton års ålder. Yi skola snart se huru han vid den åldern ansåg helt andra saker för sig passande. Mörner var emellertid sin unge herre mycket tillgifven. Han talar i sina anteckningar efter K. Carls död om de "brinnande förböner han fällde, att den nådige Guden ville välsigna den unge herren och konungen Gustavus." Sjelf fick han icke se sina böners fullbordan i hela dess rika mått. Otto Helmer von Mörner dog i början af Gustaf Adolfs regering1) (1612).

Lärare var Johan Skytte, biträdd af en annan lärd man , Johan Bureus. Visste man, att sägen vore sann, så skulle här en äldre broder undervisat en yngre. Det är ett rykte att Johan Skytte var K. Carl IX:s naturlige son. Den som eljest skulle varit hans fader, d. v. s. den, som var hans moders make, kallades Bengt Nilsson Skräddare och var Borgmästare i Nyköping. Skytte var en lärd man och blef med tiden statsman, intagande en plats ibland sin konungslige lärjunges rådsherrar, uphöjd i adeligt och friherrligt stånd. Han är en af de märkvärdigare männen i Gustaf Adolfs tidehvarf. Såsom lärare hade han äfven upsigt öfver Hertig Johans och Prinsessan Maria Elisabeths upfostran. Skyttes lärarekall hos Gustaf Adolf fortfor nio år2). Men år 1610 blef Skytte bortskickad på en beskickning till

') Biograf. Lex. T. IX. 224.

2) Enligt Skyttes egen uppgift i ett af stiftelsebrefven för den Skytteanska professionen vid Upsala akademi, nämligen det latinska brefvet af d. 1 Januari 1622, men. i detta bref nämnes icke Carl Philip såsom Skyttes lärjunge, jfr. Hallan-> berg. T. I. 11 och Geijer; Sv. Folk. Hist. T. Hl. p. 6,15

främmande länder. Under denna sin bortovaro skrifver hàn i de allvarligaste ord till den unge Prinsen, varnande honom för veklighet och fåfänga nöjen. Orden innehålla ej förebråelser för fel, som redan blifvit begångna, men man läser tydligt nog emellan raderna att läraren| ansåg varningen väl behöflig. Sammanlägger man Skyttes varningar med Otto Helmer von Mörners klagan, så torde vara någon anledning att förmoda, det Gustaf Adolf under en viss tid af sin första ungdom gick igenom, så att säga, en slyngelperiod1). Man ser att äfven han var såsom många andra. Derföre böra ock andra kunna vara såsom han, d. v. s. blifva bättre med tiden. Det är eljest icke ovanligt — Gudi klagadt! — att menniskor blifva allt sämre ju längre de lefva. Samvetsaggets smärta är stundom den gamles känsla när han icke kan undfly sin förflutna ungdoms bättre minnen. Men om jag betraktar det hela af Gustaf Adolfs utveckling, så tränger sig den öfvertygelsen fram , att den mannen, när han stupade vid Lutzen, var icke blott en mera erfaren man, visare och till förståndet mera mogen, men äfven i sedligt afseende förädlad, en renare karakter, en högre än då han först begynte sitt offentliga lif. Karakteren rörer sig oupphörligen uppåt, den stiger allt högre, frestelserna stegras, men ju allvarsammare det moraliska arbetet

blifver, desto starkare

') I anteckningarne uti Handl. rörande Skandinav. Hist. T. VIII. 39 talas om en "brinnande häftighet och stark fallenhet för utsväfningar; det ena och det andra, som nog kunde hända honom i hans första ungdom." Skyttes bref till Gustaf Adolf, skrifvet på latin, tryckt hos Celsius, Monumenta poli-tieo-ecclesiastica, p. 163, 164.16

utvecklar sig kraften till det goda. Det stora i sedligt afseende hos Gustaf Adolf är icke att han var ifrån början eller blef med tiden en idealisk helgonkarakter

— sådan var han aldrig — men hans storhet är den att han blef allt bättre och bättre, allt renare, och detta ju mera verldens lockelser frestade. Måttlig var frestelsen för ynglingen i föräldrarnes hus, större var den för Europas hjelte, i segerjublet, ibland smickrets smekningar, ibland ärelystnadens mest tjusande njutningar, i väfnaden af politikens anslag, der interessen korsade hvarandra, så att den klaraste tanke och säkraste vilja behöfdes, för att icke skiljnaden emellan rätt och orätt skulle varda aldeles förvirrad.

Slyngelperioden, ifall en sådan fanns hos Gustaf Adolf, räckte icke länge. Lättsinnet låg såsom ett skum på ytan, i grunden var der djupaste allvar. Om detta lättsinne under någon tid af hans ungdom visade sig på lediga stunder, så när ban icke fick några lediga stunder, så tog han sig inga. Snart kom danska kriget och fadrens oöd, han fick annat att tänka på än damer och kortspel. Sådant händer hvar och en att man får andra saker att tänka på än fåfängans nöjen

— om man tänker rätt efter, så har man så alltid — men det, som var mera eget för Gustaf Adolf, var att, när han fick vigtigare saker att tänka på, så tänkte han verkligen på dem.

Om Gustaf Adolfs studier uplyser en af Johan Skytte författad skrift, tryckt år 1604 med titel: "Epn kort undervisning uti hvad konster och dygder en furstelig person skall sig öfva och bruka, then tber tänker med tiden lyckosaraligen regera land och rike, ställd till theii17

högborne fursten och herren herr Gustaf Adolf." Först skulle den unge fursten sig "flit.eligen öfva och bruka uti en rätt och sannskyldig religion och gudstjenst: sedan uthi the herrlige och sköne prydningar, som de boklige konster rikeligen oss allom meddela, skänke och förare: och till thet siste uthi alle ridderlige kropsens öfningar. Religionen lärer en furste, huru han skall vara manlig, oförfärad och uti all motgång glad, lustig och oförskräckt. Förty när han fruktar Gud, talar om honom vyrdeligen, och utan återvändo hans heliga ord betraktar, så blifver han uti alle farligheter stadig och frimodig." Och religionen lärer honom att han sig uti all handel och vandel christeligen och väl förhåller. Vigtig att lära var också vältaligheten, ty den "vrider och lämpar menniskjones hjerta hvart hon vill." Exempel på vältalighetens magt anfördes: "när man vill slå till sine fiender, så hafver vältalighet stor kraft till att förmana krigsfolket" o. s. v. Med särdeles beröm omtalades Drottning Elisabeth i England, såsom den der "med rätta må kallas en gudinna ibland alla the qvinnor, som några främmande tungomål lärt och sig uti vältaligheten brukat hafva." Så skulle ock fursten lära grammatik, dialektik, "hvilken undervisar oss, huru vi rätt skole bruka vårt skäl och förnuft", arithmetik för att förstå rikets penningeverk, geometri, optik, geografi och mechanik, allt med tillämpning på krigskonsten. Astronomi omtalas såsom en konst, "hvilken alle fur-steiige personer af verldenes begynnelse för alle andre konster älskat hafva." Såsom en hufvudsak nämnes "politica", som lärer en furste sig så förhålla, "att han sitt land regerar, dock aldrig utan sine trogne mäns18

råd och gode betänkiande." Om han så handlar, så är "thet ett visst tecken thertill, att han är sjelfver klok, vis och förståndig." — "Alle dömma att regenten är så till sinnes som the hvilka han dageligen omgås. När nu politica en herre och furste detta lärt hafver, så kommer hon sedan och underviser, hurudane rådspersoner skole väljas", nämligen icke till att taga sådane män till rådspersoner, "som intet mer veta än en åsna, klädd uti purpurkjortel." Stor skam hade Polackarne deraf att, när K. Carl Knutson kom till Polen, "hvarken sjelfver konungen i Polen eller någon af hans hof-tjenare kunde tala latin eller något annat främmande tungomål med K. Carl", undantagandes en enda person vid hofvet. "Gud gifve att ock ingen uti vårt fädernesland måtte komma till något högt embete, med mindre han hade något godt lärt och begripit" —- "Goda och nyttiga råd komma icke af dem, som munnen är uppå igenfrusen och intet djerfves till att tala." Således en furste, som ej föraktar att höra råd,

men gerna hörer ett frimodigt ord och ärligt, till en sådan skulle Gustaf Adolf bildas. Men rådgifvarne skulle också vara sådane, som "kunna tiga stilla, som icke löpa fastelag med theras herrars hemligheter." Vidare skulle fursten icke taga "främmande uti sitt råd, the ther om landsens lägenhet intet veta"; andelige personer skulle han "svåra sällan" taga till råds och "uthi the saker, som lända kunne til theras profession." Han skulle taga sig till vara för "the rådgifvare, som säija ja när theras herre säijer ja, som åter säija nej, när theras herre säijer nej." Men fursten borde också vara försigtig att icke följa råd för hastigt, "en god, from och snäll furste19

blifver ofta kiöpter, sålder och förrådder af the rådgifvare, som kallas cubiculares consiliarii" kammarrådgifvare. Emot sine rådspersoner skulle fursten så förhålla sig, att han "låter dem fritt tala, höra them tålemodeligen, och icke första gången uppenbara hvad han hafver i sinnet eller tänker till att göra." För gemene man skulle han taga sig till vara, ty gemene man är "ostadig, benägen till förändringar och ser gerna, att landsens herrar omskiftas och ombytas." — Så skulle fursten också akta sig för "hofskrytare och trappedragare, hvilka i hoflefvernet såsom engrer och maskar krypa och kräla." Behöfdes "hjelpeskatter", så skulle man börja med "Dii majorum gentium", rikets herrar, "hvilket i Rom ock skedde, at the förnämsta herrar trängdes när the ville i rådhuset bära och utgifva" sina skatter. Med "politica" var historiens studium förenadt, Thucydides och Livius nämnas, samt, ibland senare tiders författare, "Philippus Comineus", som handlar om K. Ludvig XI:s tidehvarf i Frankrike. Slutligen borde ock fursten känna sitt lands lagar, så ock "igenomläsa then femte Mosi bok och öfverväga hvad som jurecon-sulti om främmande nationers lag,» bruk och sed vane på thet korteste sättet skrifvit hafve." Exempel förehöllos den unge fursten sådane som Alexander den store och Julius Cæsar, de der "både igenom lärdom så ock krigssaker förvärfvat sig ett evigtvarande namn." Likaledes konung Carl Knutson, om hvilken påminnes, att "likasom hans förfarenhet i krigssaker halp honom, näst Gud then aldrahögste, till land och rike igen, så tröstade och hugsvalade honom philosophia, then tid han måste vika hädan af riket, förmanandes honom vara20

til frids och draga sitt kors tålemodelig." Sist förmanades Gustaf Adolf att hafva i troget minne sin farfaders K. Gustafs och sin faders Konung Carl den niondes exempel.

Hvad och huru mycket Gustaf Adolf verkligen kom att läsa enligt Skyttes studiiplan vet man nu intet med noggrannhet. Men det vet maa att han inhemtade en vidsträckt språkkännedom. Han talade latin, tyska holländska, fransyska och italienska med fullkomlig färdighet, förstod spanska, engelska, skottska språken samt hade en viss kännedom i polska och ryska. Får man tro en anteckning, som väl tillhör en betydligt senare tid, men grundar sig på tradition ifrån en tid, som kunde minnas Gustaf Adolfs dagarså var han ej heller obekant med grekiskan. Det säges nämligen att han skall mycket värderat Xenophon såsom krigshistoriker och att han läst denne författare på grundspråket. I historien skall han varit stark. Seneca var eljest den han mycket älskade ibland klassiska författare för den praktiska lefnadsvishet han der fann. Ibland sin egen tids litteratur värderade han högt Hugo Grotii berömda bok: "De jure belli et pacis." Detta arbete, ett klassiskt verk i folkrätten, angick honom också mycket nära såsom krigare och regent.

Gustaf Adolf blef således en i hög grad bildad man, som förstod och älskade själsodlingen. Bildningsnitet och nitet för all mensklig utveckling i dess bättre mening är alltigenom ett utmärkande drag hos honom. Jämte mycken förfarenhet i sin tids vetenskapliga bild—

') Handl. rörande Skand. ffisi T. VIII. 15, 38.21

ning egde han äfven en viss musikalisk talang. Huru stor denna var kan man ej veta, men man känner att han spelade luta samt älskade sång och musik, deruti liknande sin farfader, gamle körning Gustaf. Med skaldekonsten sysselsatte han sig mann gång på svenska ocli tyska språken; psalmen, som han anses hafva diktat1), är bekant, och kärleksvisor af hans hand finnas. Hans tal vittna om en stor vältalighet och hans bref om den styrka, hvarmed han förde pennan. Det lilla stycke, som efterverlden eger, af hans tillämnade historia oro sin egen regering låter oss ana en utmärkt historieskrifvare. Språket är nu åldrigt, men i sitt slag förträffligt, ton och anda sådan som hos en häfdatecknare, hvilken ser sakerna i stort och fattar dem ur den högsta synpunkt2). Större förlust har vår litteratur sällan lidit än att detta arbete afbröts. Man tänke sig ett sådant lif, skildradt af den

lefvande sjelf! Men äfven sådant det afbrutna stycket nu finnes, kastar det ett ljus öfver Gustaf Adolfs tänkesätt i vissa fall. Man ser huru Sveriges historia för den äldre Wasatiden bedömdes af en stor statsman och som tillika var son af Carl IX. — Vid sin broders, Carl Philips, död författade Gustaf Adolf personalier. Påminner man sig, jämte dessa hans egna arbeten, äfven hans konungsliga frikostighet emot Upsala universitet och det kraftfulla nit, hvarmed han danade Sveriges elementarläroverk, så ser man en bildningens Mæcenas, hos hvilken bildnings-

') Det lärer dock ej vara aldeles säkert att denna psalm är af honom; jfr. K. Gustaf II Adolfs Skrifter, p. 647. not.

2) Jfr. K. Gustaf II Adolfs Skrifter, p. 70— 72.

nitet är både en vis konungs omsorg om föremål, dem han värderar, och ett nit, som vill bära sin frukt i egna arbeten och skulle gjort detta i betydlig mån om ej tiden varit så upptagen och lifvet blifvit så kort.

Det vi hittills sett hos Gustaf Adolf såsom barn och i hans första ynglingaår är stora natursgåfvor, tidigt utvecklade och med omsorgsfull vård, samt ett hugstort sinnelag och en viss glad ungmodighet, man kan tillägga en kraftfull sinnlighet, icke utan anlag, som kunde blifva farliga. Men der skall också visat sig ett annat drag. Det säges att man ofta såg den ynglingen tankfull och en gång med tårfyllda ögon och då någon frågade honom, hvad som gjorde honom ledsen, svarade han, att han tänkte på de svenska sakerna, så många krig ifrån alla håll och sin faders dödlighet, då fylldes hans själ af sorg, att hans öde skulle vara det, att bära sådan börda1). Man har intet hört, att Gustaf Adolf gret, när han såg Wallensteins batterier, men när han, en ung thronföljare, tänkte på Sveriges konungs pligter — då gret han. Var der ungmod, så var der icke öfvermod. Saker finnas, för hvilka den tappres hjerta får bäfva. Här stod en yngling med bäfvande hjerta inför sin framtid. Men — hvilken yngling! och hvilken framtid!

Det är ej otroligt, att Gustaf Adolf, under något kortare tidskifte af sina unga år, har kännt något litet af det sinnets svårmod, som hos vissa lynnen följer ungdomen åt. Det gifves en egen ynglingahjertats melankoli, som visst mången är lycklig nog att icke känna, men som hos andre vill äta på hjertat midt i glädjens ålder.

') Bengt Skytte cit. hos Hallenberg; T. I. 22.23

Man ser dess spår emellanåt, om man gifver akt på ungdomens sätt att lefva lifvet. Jag kan icke bestämdt påstå, att Gustaf Adolf kände någon fläkt af denna ungdomens svartalf, men det förefaller mig troligt nog, att den kunnat hvifta sin vinge något litet öfver en själ, der en sådan massa af elementer kokade, så mycket outveckladt, som kunde utvecklas i många riktningar, till godt och till ondt, och i en lefnadsställning, med en framtidsutsigt, der tanken gaf så mycken anledning för hjertat att klappa. Jag föreställer mig detta äfven när jag tänker på den romantiska vekhet, som ibland så mycket annat också hade sin lilla plats i Gustaf Adolfs själ. Det vore väl det galnaste af allt, om man föreställde sig den unge Gustaf Adolf såsom en suckande månskensprins, men aldeles utan ett stycke smäktande romantik var han dock icke. Man läse hans kärleksbref till Ebba Brahe och hans verser. Denna det menskliga väsendets rörelse, som jag kallade yngiingahjertats melankoli, torde företrädesvis tillhöra den lefnadsperiod, då barndomen viker undan, en stegrad lifskraft genombrusar organismen, kroppen arbetar att stadga sina former och själen söker sin karakter. Och att denna brytning emellan barndom och ungdom var hos Gustaf Adolf åtföljd af en djupare skakning, kan man så mycket heldre tro, när man besinnar den kraftens fullhet, som här fanns, äfven i kroppsligt afseende, ty han var så till kroppen som till själen gjuten i rika och starka former, samt att allt, så kropp som själ, utvecklades ovanligt tidigt sä att man väl kan kalla honom ett "præcox ingenium", en brådmogen natur. Sådana bruka lätt nog stadna i vexten eller dö i förtid. Det kommer derpå an om der24

finnes harmoni i det rika innehållet. Här var så. Detta gjorde Gustaf Adolf stark, att der hos honom icke fanns någon viss sida, som öfverväldigade de öfriga. Tidig var han, så att, när han begynte sitt konungakall, hade han icke genomlefvat mycket mera än barndomsåldern, om man räknar efter lefnadsåren, men ser man på hans väsendes utveckling, så var det ej utan sanning, som en loftalare sade på hans graf, att han aldrig varit barn, men konung ifrån början Sådan han nu var, med en stark kroppsbyggnad och en frisk helsa, till sinnelag och bildning

sådan vi sett honom, måste han visst, då han vid sjutton års ålder stiger upp på Sveriges thron, hafva förefallit såsom ett praktexemplar af en ung mensklighet.

Gustaf Adolf blef tidigt utförd i verlden. Det första factum man känner om honom är att han vid sex års ålder fick åtfölja sina föräldrar till Lifland, Estland och Finland. Han såg då redan en stor del af sitt blifvande rike, ty hemfärden skedde landvägen omkring Bottniska viken öfver Torneå och genom Norrland. På den resan var ban dock endast ett litet barn i sina föräldrars sällskap, men vid tio års ålder fördes han in i det offentliga lifvet. Man kan så säga då Carl IX lät sin tioårige son bevista Rådets öfverläggningar. Vid tretton års ålder anförtror han honom offentliga updrag. Man har ett bref af K. Carl IX ifrån år 1608, der han icke blott såsom en fader förmanar sin son, att "alltid hålla Gud för ögonen och öfva sig flitigt uti en rätt innerlig bön till Gud allsmäktig", utan också att han

') Cit. hos Hallenberg; T. I. 17. -25

skulle vara "benägen emot dem, som hans hjelp behöfde; och icke låta dem tröstlöse ifrån sig gå", men låta konungen förnimma klagomål, som sannfärdeligen anmäldes, och hjelpa hvar och en till sin rätt samt drifva derpå hos konungens ståthållare, fogdar och befallningsmän, "så sker dig med Guds hjelp lycka." K. Carl begagnade således den trettonårige sonen såsom ett biträde och lät undersåtares andraganden gå genom honom. Hallenberg !) har anfört en hel mängd bref och utslag af Gustaf Adolf, deruti denne såsom kronprins, således före fyllda sjutton år, handlar såsom en myndig furste; han gifver förläningar, han upgör afhandlingar med kronans borgenärer, han utfärdar befallningar såsom vore han regerande herre, folket vänjer sig att söka Prinsens mellankomst hos konungen. Emot slutet af sin faders lifstid hade Gustaf Adolf eget hertigdöme. Förhållandet artade sig såsom till en samregering emellan fader och son. Geijer har häruti sett en politisk tanke hos Carl IX att tidigt göra thronföljaren känd; det kan visst så varit, mycket bidrog väl också K. Carls behof af stöd och hjelp på gamla dagar. Saken betecknar i alla fall de tidigt lysande naturgåfvorna. En barnaktig pojke hade icke fått Carl IX:s förtroende, änskönt han varit dess egen son.

Denna tidiga regentverksamhet kan gerna kallas en del af Gustaf Adolfs upfostran, den praktiska sidan af den blifvande konungens studier. Medan han hålles till

') T. I. 31 o. f. Brefvet den 12 julii 1608 anföres hos Geijer, Sv. Folkets Historia T. III. p. 7 ; Saml. Skrifter, med några små olikheter emot citatet hos Hallenberg.26

flitig läsning och derjämte danas till krigsman medelst ridderliga idrotter skulle han tillika lära sig att regera genom öfning under fadrens ögon. Det var en mångsidig konungabildning, som Carl IX gaf sin son. Icke stängde han honom inne i skolkammaren, der var blott det ena studiirummet, det andra var rådkammaren och audienssalen. Man kan lägga till ett tredje, det kungliga umgängesüfvet. Prinsen var synlig i hofkretsen. Der träffade han utländingar, krigsmän af allehanda folk, som besökte Sverige, mest sådane, som nu under Holländarnas stillestånd med Spanien, efter år 1609, voro blifne ledige och sökte tjenst annorstädes. Af dem hörde Prinsen beskrifningar om den moderna krigskonsten enligt Moritz's af Oranien system. Axel Oxenstjerna talar om huru detta umgänge upäggade "den nnge herrens sinne, att han fast hela dagarne med frågor efter det som sig i kriget en- och annorstädes hade tilldragit, tillbragte." Vid förhandlingar med främmande sändebud var Gustaf Adolf närvarande. Kort sagdt, öfverallt der något nyttigt fanns att lära, någon erfarenhet att inhemta, någon öfning att beflita sig om för en blifvande regent, der håller Carl IX fram sin son och sonen håller sig framme sjelf. — Så blef den konungen tidigt färdig.

Sjelf lärer han tyckt mycket snart att han var färdig. Vid femton års ålder vågar han begära befälet i ryska kriget och skall varit misslynt när han icke fick det. Icke saknades sjelfförtröstan hos den unge. Vi hafva sett att han bäfvade för sin framtid, -nu se vi honom färdig att mana ut sitt öde. Här äro motsatta sinnesstämningar, som röra sig i samma själ. Detta,27

att sätta gossen till fältherre genast, syntes dock Carl IX för skarpt. Gustaf Adolf fick stadna hemma och De la Gardie fick befälet. Det kan man ej veta, antingen Carl IX ej vågade betro den halfvuxne ynglingen med en så

stor sak eller han ej ville skiljas från sin son och aflägsna thronföljaren ifrån riket. Det synes verkligen såsom Gustaf Adolf dock varit ämnad att utsändas i kriget ehuru det icke kom att ske, samt äfven att han varit hugnad med ett slags öfverbefäl till namnet ehuru han icke sjelf var ute. Ty man ser att De la Gardie uti skrifvelse under kriget kallar sig "K. Carl IX:s älskelige, käre sons, den högborne förstes och herres, herr Gustaf Adolfs troskyldige tjenare och för-ordnade Lieutenant" *). Men i ryska kriget kom Gustaf Adolf icke ut förr än såsom konung. Detta upträde när Gustaf Adolf stiger fram till sin far och begär befälet i Ryssland påminner något om den gamla vikingatiden när Olof Haraldsson, tolf år gammal, fick vikingarustning af sin stjuffader, Sigurd Syr, och drog ut, att vinna sig rike och land. Sådant humör hade Gustaf Adolf vid den åldern, men tiden var en annan och sakerna måste rättas derefter. Så fanns ock hos honom en själens bildning, om hvilken de gamle vikingarne icke hade något begrepp.

Men om Gustaf Adolf ej kom ut i kriget på främmande mark, här hemma fick han röra sig fritt. På

') Hallenberg; T. I. 47— 48 not. Ax. Oxenstjerna enligt de i Handl. rörande Skandin. Hist. T. II. 94 o. f. införda an-teckningame säger att han till detta krig med "sin her faders tillåtelse sine förste värfningar anställde", och att han "icke utan sin förtret" blef tillbakahållen ifrån kriget.28

riksdagen i Örebro 1610 förde han ordet inför Ständerna i konungens ställe, som var af sjuklighet oförmögen dertill. K. Carl försökte tala, men ^förmådde intet. "Gud

KJ

bättre", sade han, "jag kan intet tala och utsäga, förmådde jag tala, skulle jag väl utsäga, men nu ^förmår jag intet tala. Förstån I gode män, "Gud hafver straffat mig." Men följande dagen höll Gustaf Adolf ett slags throntal, och förhandlingarna gingo sedan genom honom.

Denna riksdag handlade hufvudsakligen om förberedelser till danska kriget, som utbröt följande året och blef Gustaf Adolfs första krigstheater. Det var vid början af detta fälttåg, som den högtidliga akt tilldrog sig, att Carl IX i en större församlings närvaro, det säges inför Ständerne, hvilket uttryck dock ej nödvändigt betyder en fullständig riksdag, förklarade sin son "varaktig" och beklädde honom med vapenrustning som skedde d. 24 april 1611. Det var hans invigning till krigets bragder, hvilka ock genast begyntes. I detta sitt första fälttåg har Gustaf Adolf ett visst drag af barbar. Sådan var nämligen hans första krigsbedrift, då han förstörde Christianopel i Blekinge. Staden brändes, och härjningen synes varit ganska grym. Efter detta Gustaf Adolfs upträdande i Christianopel förtäljes en anekdot, som vittnar om en ej obetydlig pojkaktighet, sådan som kan vara lätt begriplig hos en sexton år gammal segrare. Den visar emedlertid att den humant bildade fursteynglingen, när han kom ut ibland krigsbussarne, icke saknade ett stycke grofhet. Anekdoten läses flerestädes, hos Hallenberg, Cronholm, Jahn1) och äfven i

') Grundtræk til Christian den fjerdes Krigshistoria, äfven med särskild titel: Historie om Calmarkrigen, p. 125.29

"Lunds stifts herdaminne" af Cavallin. Christianopel innehöll Danskarnes förrådsmagaziner och var ämnad till en gränsfästning emot Sverige. Att en sådan ort förstöres, är icke nödvändigt ett drag af vildt barbari, men kan föranledas af politisk och strategisk beräkning, ehuruväl sjelfva härjningen i alla fall kan vara mer eller mindre grym. Så hade ock Danskarne förut härjat inom svenska gränsen , så att här var hvad man kallar repressalier. Christianopels grymma behandling synes ock varit en gerning mindre af Gustaf Adolf än af hans truppers raseri, det han ej förmådde hindra. I hvad honom sjelf beträffar förekommo redan här drag af mildhet emot fiender, men han lät dock'bränna staden. I den mån han hade någon del i det som här skedde, är märkeligt, att under Gustaf Adolfs befäl, som eljest är så mycket berömd såsom den der förde kriget menskligt, här gjordes gerningar, som påminna om Wallensteins kroater. Förhållandet betecknar det som nämndes, att han "blef bättre med tiden. Nu vid ingången i sitt krigarelif är han såsom andre, ej värre än mången annan, men just icke heller bättre, senare skulle den tid komma, då han tämjer barbarer. Ynglingen Gustaf Adolf står i bredd med sitt tidehvarf, mannen höjer sig öfver detsamma.

Efter ströftåget i Blekinge följer landstigningen på Oland, der landet rensas ifrån fiender och Borgholms slott,

som Danskarne förut intagit, tvingas att åter gifva sig. Gustaf Adolfs första krigsbedrifter voro således företag med framgång, en ärelysten ynglings första segrar, men en yngling, som ej lät sig af lyckans första gunst förledas. Gustaf Adolf synes hafva kännt hvad "pudor30

juvenilis" är. Man hör honom i bref till sina föräldrar tala om dessa sina bragder såsom "prof af sitt unga, sonliga och kärliga, goda upsåt och gemyt emot konungen och fäderneslandet." Sin fader återsåg Gustaf Adolf i lägret vid Ryssby, norr om Calmar, derifrån fader och son anträdde resan på olika vägar till Nyköping, dit Gustaf Adolf anlände i lagom tid att emottaga sin faders sista suck.

Carl IX:s död öpnar helt nya banor för Gustaf Adolfs ungdom. Den framtid var nu kommen, som han hade sett med gråtande ögon, huru den nalkades. Historien om Gustaf Adolfs karaktersutveckling blifver nu historien om Sveriges rike. Yi hafva ej tid att följa honom öfverallt i en så vidsträckt rymd. Yissa punkter må upsökas, som skola lära oss känna den unge konungen likasom vi nu hafva sett den unge fursten, som bildar sig till konung.

Först en blick på den tidens skick, hvars styresman han blef. Svårare har det sällan varit i Sverige. Redan detta var en svårighet, att konungen icke var ensam herre i sitt rike; här funnos regerande hertigar och om den ene af dem, Hertig Johan, var af ett fogligt lynne, så var detta icke så säkert att påräkna med tiden hos den andre,N Carl Philip, och mindst hos de kungliga brödernes moder, som styrde för sin yngre son och dessutom sjelf var en regerande magt i sitt lifgeding. Carl Philip var ännu blott en gosse, man visste ej hurudan han kunde blifva, men till medgörlig blödighet artade han sig icke.

Yidare var här fattigdom i landet, fattigdom aldra-mäst i kronans kassor och bördan tryckte på ett oroligt31

folk, hvars oro lätt kunde underblåsas af ett politiskt partihat, som, undertryckt af Carl IX, nu andades friare. Så mycket än K. Carl hade varit en bondekonung, så hade hans regering dock ej kunnat undgå att blifva tryckande äfven för bönderne. Då frestades tålamodet. Carl IX hade sjelf rört upp bönderne och dervid hände honom folkledares vanliga öde, att rörelsen, en gång up-väckt, vill vända sig på egen hand icke alltid i den riktning som ledaren önskar. Så villigt bönderne gåfvo hertigen rätt emot K. Sigismund och Rådsherrarne, så, när de funno att tiden blef tung äfven under hertigens regemente, kunde de väl blifva hugade att sätta sig upp emot samma regering, som hade varit så angelägen att påminna dem, det de voro en politisk magt. Så ifrige t. ex. Dalkarlarne voro under Näftåget, när det gällde att slå ihjäl herrar, som de hatade, och stå hertigen bi, när deras tycken och passioner drefvo dem att sjelfmant gå man ur huset, så tungt föll det dem att betala gärder och ställa upp utskrifningar, när sådant kom öfver dem såsom en pligt på tider, då de sjelfve voro vid det lynnet, att de ville sitta i godan ro. Något verkligt bondeupror var väl icke på färde, men väl så mycken oro, att man kan tala om uplopp af bönderne i Dalarne ech i Helsingland. I det sistnämnda landskapet satte de konungens ombud i arrest och i Dalarne hördes bönderne hota att taga lifvet af regeringens embetsmän o. s. v.

Ett annat trångmål, som vållade kanske ännu mera ondt och oro än skattebördor och utskrifningar, var den osäkerhet till lag och rätt samt lif och egendom, som rådde i landet. Och hvadan kom denna? Den kom32

dels af det oordentliga skick, hvari lagskipningen befann sig, en oordning, som Carl IX hade förgäfves bemödat sig att afhjelpa. Regeringen klagade sjelf att rikets fängelser voro falla af häktade personer, "af hvilka en del till äfventyrs aldrig varit lagförda." Ibland riksdagsbesvären 1611 förekommo klagomål öfver laglöst våld af mägtige män, hurusom Grefve Sten Leijonhufvud lade under sig gårdar undan kronan och huru krigs-öfversten Baltzar Beck i Norrland lade skatt på folket, derom regeringen nu sjelf yttrade, att mindsta delen kom kronan till godo. Osäkerheten till lif och egendom vållades också icke litet af kronans eget krigsfolk. Ut-skrifningarne räckte intet för behofvet. Sveriges krona gjorde värfningar i främmande land. Här voro fullt af utländingar under kronans fana, tyskar, fransoser, engelsmän , skottar. Nog kan man förstå, att sådane, som läto sig värfvas för främmande magters räkning och lemnade sitt fädernesland för att långt bort i andra länder tjena för sold och byte, icke just voro det bästa folk. Sådane räknade väl icke noga om de togo sitt rof äfven af det land, hvars regering hade dem i sin sold. Dessa skaror genomströko nu landet, inqvartera-des i orterna och foro der illa fram. Så hörde ock till tidens bekymmer, att Sverige icke blott hade krig, men krig på landets egen mark. Danska kriget fördes inom Sveriges gränsor och derföre blef det nyssnämnda främmande krigsfolket oumbärligt här hemma. Klagomål

fördes att "K. Carl indragit i landet en hop med främmande icke folk utan djeflar", som lefde och gjorde såsom dem syntes på bygden i bonde- och prestegårdar och i städerna, drogo omkring med liderliga qvinfolk, "röfva,33

stjäla, våldgästning göra, borttaga och utrida böndernes hästar, traktera och slå undersåtarne likasom oskäliga kreatur." Dessa ord äro visserligen hemtade ur anonyma skrifter, som möjligen kunna vara skrifna med bittert sinne emot den aflidne konungen, men äfven bestämda bevis finnas, huru t. ex. kronans egna tillhörigheter roffades af det främmande krigsfolket.

Vänder man betraktelsen till andra stånd, så funnos hos presterne tecken till missnöje för K. Darls calvin-ska religionsplaner. Adeln hade sina privilegier obekräftade och minnen, som ropade om hämnd. En del låg kufvud, blödande, en annan del i landsflykt förjagad. De halshuggnes barn omgåfvo sonen af den konung, som aflifvat deras fäder; de landsflyktiges sinnelag emot Carl IX:s hus är tecknadt af en ibland dem, Axel Leijonhufvud, då han skrifver om Gustaf Adolf, att den unge konungen slägtades på sin faders "harmfulla furia", och huru han icke var lärd och danad till något annat än att på fadrens sätt "lära sig att röfva och mörda, samt att man ej heller kunde hoppas, det höken skulle utkläcka någon dufvounge." Det visade sig med tiden att hatet, åtminstone hos den hemmavarande delen af de förföljdes anförvandter, lät sig försonas. Det var just Gustaf Adolfs uppgift att göra detta, det hörer till hans ovanskliga storhet att han gjorde det, och att han kunde göra det, bevisar magten af en ädel ande. Men att så skulle gå, kunde man icke ännu veta. Deremot hvarthän den nye konungen vände sig, mötte honom lidande, som ropade om hjelp, förtryckte, som begärde rättvisa, rikets fiender, som härjade dess landskaper, konungahusets ovänner, som rufvade på hämnd; krig med Danmark,34

krig i Ryssland; konungen i Polen, förbunden med Europas mägtigaste furstehus, räknade sig för rätt konung af Sverige och sträfvade att störta Carl IX:s ätt. Från de landsflyktige i Polen spriddes splitets gift ibland de hemmavarande, såddes der i fruktbar jordmån hos de förföljdes vänner, hos gemene man, som led af bördornas tyngd, och hvar ett missnöje fanns, der riktades det emot thronen *). Icke var här någon lätt upgift för den man, som nu skulle styra Sveriges rike. Och här fanns dock ingen man, här fanns knappt en yngling, här var en gosse, ungefär vid den ålder, som nuförtiden eleverne i elementarläroverkens öfre klasser. Gustaf Adolf hade nyss fyllt sjutton år2), då han under dessa omständigheter företog sig att regera Sveriges rike och regerade det på sätt och till påföljd som bekant är.

Det skulle väl dock kanske kunna bevisas, att der låg en lycka för honom och en magt just deruti att han var så ung, såsom ock att förhållanden furyios, som, ifall de klokt begagnades, motverkade det svåra i tiden. Gustaf Adolf med all sin dygd, med all sin dugande förmåga, var dock ingen trollman, som kunde bjuda frukt att mogna der ingen jordmån fanns, men jordmån fanns för stora verk hos svenska folket. Det var ett dugande folk, ett friskt, ett folk, som kunde bära otroligt, lida, sträfva, bryta sig igenom nöd till räddning, genom fara till seger, ett folk, som visste hvad trohet är, trofasthet emot sitt fädernesland och som fattade den

') Jfr. författarens skrift i Svenska Akad. Handl. T. XXI. 109. — jfr. Hallenberg, T. I. 24.

2) Gustaf Adolf fyllde sjutton år d. 9 dec. 1611 ock emottog riket ur förmyndareregeringens hand d. 26 december s. å.35

pligten så, att konung och fädernesland ej skiljdes i föreställningen. Att sådan var svenska folkets ande, det är slutsatsen, som Gustaf Adolfs historia gifver. Hade folket icke varit sådant, Gustaf Adolf hade då blifvit en förlorad hjelte; hade åter den hjelten icke funnits, som hållit det folket tillsamman och satt plan och ordning för dess lif, det lifvet hade då gått sönder i förvirring.

Sådan var Gustaf Adolfs monarki, ursvensk; konung och folk, som intet göra den ene skiljd ifrån den andre; konungen, som leder, folket, som låter sig ledas, derföre att konungen leder sitt folk så, att ett tänkande folk, ett fritt, ett stolt, ett modigt kan låta sig af honom ledas. Så blef det, och att så skulle blifva, kunde redan vid begynnelsen kännas på förhand. Ty det folket, trots all oro, som fanns, all nöd, som tryckte, all split, som grodde i smyg, såg likväl med hoppets öga till den unge på thronen. Ty sådan var han, att den blick, som riktades till honom, ej kunde blifva någon annan än hoppets. Det ordet af Carl IX "ille fa-ciet" = "han skall göra't" var ej blott

fadrens ord om den mäst hoppgifvande son, det ordet var svenska folkets tanke, att Gustaf Adolf värden, som skulle rädda Sverige 1).

Men detta och att uppvisa det hela af hans verksamhet skulle föra oss för långt. Yi betrakta blott hans egen personlighet. Der låta sig upptäckas exempel af egenskaper, dem vi knappt skulle väntat i ett lynne, sådant vi känna hos honom. Jag tänker t. ex. på hans

') Jfr. hithörande ställen i författarens tal "Till Konung Oscars minne", tryckt i Lund 1859 samt i den ofvan anförda afhandlingen i Svenska Akad. Handl. T. XXI.36

förhållande till sin anförvandt, Hertig Johan, som kunnat vara hans medtäflare om kronan. Gustaf Adolf var icke sjelfskrifven konung efter sin fader, Hertig Johan hade rätt goda anspråk. Hertigens lynne gjorde dessa

anspråk oskadliga, men saken fordrade dock att behandlas med stor grannlagenhet, en större än som just alltid kan väntas hos en sjuttonårig, ärelysten furste, med ungdomens brusande kraft inom sig och snillets aning, som känner, att han sjelf och ingen annan duger att regera riket. Men den grannlagenheten fanns här. Den återkommer i ännu ömtåligare förhållanden då fråga up-står om konungens och de regerande hertigarnes rättigheter. Här stod broder emot broder och modren på den yngre brödrens sida. Här hade väl kunnat blifva, såsom Axel Oxenstjerna sade, en "blodbastuga" likasom på K. Eriks och hans broder Johans tid. Man kan gerna föreställa sig att just farbrödemes gräseliga minnen verkade i sin mån i en så minnesgod själ som Gustaf Adolfs och benägen att hemta lärdom af allt. Såsom förhandlingarne nu fördes, är det en märkvärdig företeelse att se, huru Gustaf Adolf förstod den konsten att låta detta vara detta; han väger pligt emot pligt, så att allt får gälla hvad det bör, konungamagtens rätt icke efterskänkes, men den sonliga vördnaden hålles i sin fulla helgd och brödrakärleken bevaras obruten. Det hörer i allmänhet till det bästa hos Gustaf Adolf, att han var stark i det som Geijer kallade de "domestika affeetionerna", blodsbandets och vänskapens förbindelser. Ifrån denna sida sedd har han väl i ett afseende en tvetydig skugga, nämligen såsom Ebba Brahes trolofvade brudgum, men såsom sin moders son, såsom Ma-37

ria Eleonoras make och såsom Carl Philips broder är han i högsta måtto aktningsvärd, en god son emot en moder, som någon gång profvade såväl sonens som konungens tålamod; en makes ömhet, som af kärlek fyller sin pligt, har ur hjertat prässat fram orden i brefvet till Oxenstjerna, deruti konungen anbefaller åt tjenarens och vännens trogna vard sin värnlösa maka och dotter1); vackrare har brödrakärlekens stämma sällan talat än i personaüerna, som Gustaf Adolf egenhändigt skref vid Carl Philips graf.

Ett för Gustaf Adolfs karaktersutveckling märkvärdigt förhållande "framträder i hans kärleksförbindelse med Ebba Brahe. Här var en tidig ungdomskärlek, han var på nittonde året, hon var sjutton; här var vidare en tämligen ihärdig böjelse, enär den räckte åtminstone ett eller annat år oaktadt mägtiga hinder; här var också en ädel böjelse, en ädelhjertad ynglings hängifvenhet åt ett älskadt föremål, som förtjenar hans kärlek. Ebba Brahes dygd är utan fläck, så ock den kunglige älskarens föresatser. Med yttre behag var älskarinnan rikt begåfvad. Poeter prisade hennes skönhet i latinsk vers ';läpparnes rosor, kindernas morgonrodnad, ögonens kristaller"2). Snillets och talangernas glans omgifver icke hennes minne, men namnet af en god maka och moder. Sådant sinnelag talar i bref, som man eger af hennes hand, skrifna under hennes senare lefnad, då hon var

') K. Gustaf II Adolfs Skrifter; p. 546, så ock hos Geijer, Svenska Folk. Hist. T. HL 191 och Fryxell, T. VI. p. 130.

2) "Coelum Deus pinxit sub coelo: oculos chrystallo, genas aurora, labia rosis"; De la Gar diska Arkivet; T. VI p, 94, äfven i Biogr. Lex. T. IV. p. 96.

238

i

Jacob De la Gardies maka och enka samt moder för en talrik familj 1). Sedan thronens glans, som en tid hade skimrat för hennes ungdom, längesedan slocknat för hennes blick, såg hon sin ungdoms älskares storhet, sörjde

den store konungens död, sjelf lefde hon till hög ålder, nöjd med sin del, såvidt man kan se, och fyllde med trogen vård sin kallelse på en lägre plats. — Älskarinnans karakter kastar ljus öfver älskarens. Man ser för hvilka intryck han var öppen. Det är icke snillets blixt, som slår Gustaf Adolfs inbillningskraft med en förtrollande hägring, som ljuger kärlekens namn, men oskuldens behag binder hans hjerta med ömhetens känslor.

Kärleken till Ebba Brahe hade dock sin öfvergång och efterföljdes af ett förhållande, som kastade, såsom nyss nämndes, en tvetydig skugga öfver älskaren, på samma gång det visar, huru Gustaf Adolf just i denna del hembar sin dryga skuld till mensklighetens svaghet. Men hela hans följande lif, sedan han åter höjt sig till en manligare hållning, visar att denna svaghet var en flyktig förvillelse, men icke en början till karakterens fortfarande slafveri under passionen. Den romantiska stämning, som speglar sig i kärleken till Ebba Brahe, slår öfver i sinnlighetens rus under förbindelsen med Margaretha Cabeliau, men var, så i sin idealiska gestalt som i sin förnedring, blott ett utvecklingens stadium, som Gustaf Adolf gick igenom, för att sedan höja sig till den ståndpunkt, derifrån lifvets förhållanden upfattas mindre idealiskt, men mera sannt, och trohetens helighet visar sig mera värd än kärlekens behag, medan å

») De la Gard. Ark. T. VI. 95-123.39

andra sidan viljan är stålsatt emot sinnlighetens våld. För sådant våld var Gustaf Adolf under sin senare ålder ingalunda svag. Såsom Ebba Brahes make hade han troligen blifvit en pligttrogen man, men så var han dock ej af henne tjusad, att ban ei kunde, vid en mognare ålder, se med förståndets luga tillbaka på sin ungdoms dröm.

Medan ban ännu lefde i den drömmen, visar han sig ifrån flere sidor, en vek och känslofull, nästan svärmisk yngling *), gripen af en stark hjertats lidelse, men derunder dock alltid sin moders undergifne son och detta allt medan man ifrån andra sidor ser honom på samma gång såsom en frimodig krigaresjäl och en slugt beräknande statsman, tålmodig under sega och brydsamma riksdagsförhandlingar, och alltid en konung, som mycket väl känner majestätets höghet. Ebba Brahes älskare var ryska krigets härförare och handterad e de ryska sakerna såsom en gammal, genomdrifven diplomat, den der vänder och hvälfver menniskor och folkslag såsoin machiner. Tålmodigheten ser man t. ex. vid behandlingen af den vigtiga frågan om inrättningen; af Svea Hofrätt. Hvad beträffar förhållandet till hans moder, så skulle man icke förundrat sig, ja, man skulle icke kunnat obetingadt o-gilla handlingssättet, om den myndige, unge mannen, regerande konung i sitt rike och häftig älskare tillika, hade äktat sitt hjertas brud, trots det moderliga förbudet. Nu ser man honom i stället helt undergifvet

') Han vill veta hennes mening om hans kärlek "til at hugsvala dermed sitt brinnande hjerta"; han skickar henne "blomstret, som Tyskarne Yergiest nicht mein kalla" o. s. v. Gust. II Ad. Skrifter, 576, 584.40

sucka och bedja, låtande det, som lian den tiden visst räknade för sin lefnads ve eller väl, bero af den utsigt, som kunde finnas, att beveka en stolt och sträng moder. Här är föräldravördnad, här är pligtkänsla och själens kraft, som kan bära ett cffer.

Man kan lita derpå att denna moder hade lärt sin son föräldravördnad medan han späd var, och K. Carl IX försummade nog icke heller att inpränta hos barnen den läran. Den låg mycket djupt i Gustaf Adolfs själ, men när han var blifven konung, kom der en annan lära, som under de förhållanden, som här funnos, icke alltid var den lättaste att med den förra förena, nämligen läran om Sveriges konungs rätt i sitt rike, d. ä. Sveriges rikes rätt emot enskildta intressen. Modren fordrade af sonen en lydnad, som konungen hade svårt att bevilja. Carl IX:s gemål, Christina af Holstein-Gottorp, har icke lemnat milda och behagliga minnen. Hon var en sträng och stolt qvinna, kraftfull att häfda sin rätt, förstånd saknade hon icke, var ej heller någon ond menniska, en moders ömhet fanns hos henne, men en drottnings befallande höghet var den bestämmande egenskapen. Följer man modren och sonen ifrån den tid, dåden senare uphör att vara barn, så träffar man först en omyndig konung, sin moders myndling, dock så att Rikets Råd delade magten. Förmynderskapet slutas snart, och man vet icke att drottningen sökte förlänga detsamma. Man ser henne sedermera icke endast såsom en sträng, men äfven såsom en öm moder. Hon skrifver til! sin son under danska fälttåget, "intet tviflande att han ju hade med henne ett kärligit medlidande utöfver hennes en-sörjände tillstånd, dock tröstade hon sig, att hon then41

högste Gud natt och dag för sin käre son bedja kunde" *). Men af den käre sonen fordrar hon mycket, såsom visade sig i trolofningen med Ebba Brahe. Gustaf Adolfs upförande i den saken tecknar hans sätt att upfatta den sonliga pligten. Han sätter icke mannens sjelfständighet , icke konungens höghet emot modrens vilja. Hans hopp är att kunna beveka henne, och han fogar sig villigt då hon ålägger uppskof, glad när den stränga modren åtminstone icke talar om ovilkorligt förbud2). — Hvad åter angick regeringen, var Gustaf Adolf en konung, som gerna fattade beslut efter egen insigt, men också villigt hörde råd. Hans moders råd är ibland dem han inhemtar. När freden med Danmark skal i afslutas gifver Enkedrottningen sitt, betänkande jämte Hertig Johan och Rikets Råd. Under ryska kriget framträder åter den ömmare sidan. Modren är rädd om sin son, hans eget upträdande i fälttåget är henne mycket okärt, hon är mycket angelägen att konungen "ej måtte i egen person begifva sig vida ut. på landsändarne, mycket mindre till ett främmande land, hvarest kriget med största bitterhet dageligen tillväxte" 3). Förhållandet emellan dem var sådant, att sonen lyder sin moder, konungen tager råd af rikets enkedrottning. Ömtåligt blef detta förhållande hufvudsakligen vid tvänne tillfällen: i frågan om förlofningen roed Ebba Brahe samt när drottningen förde den yngre brödrens taian i frågan om kungliga och furstliga rättigheter. Vid det förstnämnda tillfället är

') Widckindi, Gust. Ad. historia, p. 38.

2) Gusfc. Ad. bref till Ebba Brahe i Gust. II Ad. Skrifter, p. 515, 579-580.

3) Widekindi, 1. c. 202.42

Gustaf Adolf den undergifne sonen, vid det senare åter står konungen hårdt på sin rätt. Skilnaden är den, att den ena gången handlar saken om hans enskildta lif, den andra gången om hans konungsliga rätt och pligt å Sveriges rikes vägnar.

Dock vill jag ej påstå att modrens motstånd var det enda hinder, som vållade, att förbindelsen med Ebba Brahe blef, vare sig bruten eller uplöst. Här kunde finnas äfven politiska skäl, ty Gustaf Adolf, älskaren, var dock alltid konungen och statsmannen tillika. Man erinre sig, att nu var sista gången då en qvinna af undersåtlig börd var i fråga att med konungen af Sverige dela hans thron. Det kan ock vara, att han lemnade älskarinnan för det att kärleken tog slut. Enkedrottningen hade varnat Ebba Brahe att icke förlita sig på den unge älskarens beständighet. Gustaf Adolf, i bref till sin trolofvade, talar väl om "stadighet, som alltid kärleken bepryder"1), men det synes dock såsom enkedrottningens varning varit ganska väl grundad, då man omsider fick se en bild, som Gustaf Adolf i sin förtjusnings stunder väl skulle ansett för en omöjlighet om någon talat derom — Ebba Brahes älskare i Margaretha Cabeliaus famn. Dock bekänner jag att jag ej har mig bekant, huruvida förhållandet till qvinnan Margaretha Cabeliau blott var ett stycke lättsinnighet eller om den var något mera. Sakens sedliga halt, rättast

') Gust. II Ad. Skrifter, p. 575, 579. Att Ebba Brahe gifvit honom sin tro, synes af brefvet p. 583, hvarest talas om hennes löfte att hon honom "för alla andra manspersoner ville alleoa älska."sagdt graden af dess osedlighet, beror derpå om Gustaf Adolf vid den tiden ännu var Ebba Brahes trolofvade brudgum eller om det bandet redan var uplöst 1). I senare fallet var här en lättsinnig utsväfning, intet mera, i förra fallet var här en trolöshet, d. v. s. ett skurkstreck. Måhända, ifall man får tro det bästa, låter saken psychologiskt förklara sig just derifrån att hoppet om en bättre kärlek var utsläckt. Här vore då ett syndafall af förtviflan, och man skulle se ett enstaka drag af en svaghet i karakteren, som eljest var främmande för Gustaf Adolf.

Saken må förhållit sig hurusomheldst, så intager den

') Marg. Cabeliaus son föddes d. 24 maj 1616 — jfr. Königsfeldt, Geneal. Hist. Tabeller, p. 211. Ibland Gust. Ad. bref till Ebba Brahe finnes intet af senare datum än d. 20 sept. 1614, men flera odaterade finnas, som kunna vara senare. Äro de i Kon. Gust. II Ad. Skrifter, p. 613 införda kärleksverserna verkligen diktade d. 15 jan. 1616 och adresserade till Ebba Brahe, sä ligger deruti ett bevis emot Gustaf Adolf, ty vid den tiden befann han sig i sådant förhållande till Margaretha Cabeliau, att han icke kunde begära att anses för Ebba Brahes trogne brudgum. Äro de icke diktade med afseende på Ebba Brahe, så är svårt att se, till hvilken de voro ämnade. Innehållet är knappt

sådant, att det kan angå Margaretha Cabeliau; en helt annan antydning finnes om en okänd person, Christina Fleming — jfr. K. Gust. II Ad. Skrifter, p. 641 not. — och en viss Kjerstin Fleming förekommer verkligen i de af trycket utgifna ättartaflorna. Måhända också att något misstag kan vara med dateringen, d. 15 jan. 1616 — och verserna skrifna under en tidigare tid. till Ebba Brahe, före förbindelsen med Margaretha Cabeliau, jfr. Handl. rörande Skand. Hist. T. IV. 29. XXVI. p. 42. not. och Anrep; Svenska adelns ättartaflor, om ätten Fleming p. 827,44

en icke ovigtig plats i Gustaf Adolfs ungdomslif. Men sedan vi erinrat oss, att denna tvetydiga sak fanns i det lifvet, så kunna vi vända oss til! andra sidor, de der icke äro tvetydiga. Vi kunna ju betrakta Gustaf Adolf under danska kriget. Detta Gustaf Adolfs första krig var icke rikt på segrar. Om hans första krigsbragder, Christianopels eröfring samt Ölands, voro en framgång, så var den första egentliga träffning han höll, den vid Wittsjö, icke en seger, och i det hela gick han under detta krig igenom en ganska härd tukt. Under motgång och bekymmer danas han till fältherre, på samma gång ynglingen växer till man. Den växten går fortare under sådana förhållanden än eljest. Omsorger, faror, bekymmer bryta den unga kraft, som är svag, men drifva mannakraft till mognad om jordmån finnes. Gustaf Adolf, när han vid fyllda aderton års ålder afslutade fredsfördraget med Danmark, hade troligtvis förstånd och karakter betydligt starkare än då vid nyss fyllda sjutton år han begynte att vara konung. Detta det första året af hans regering var en så mycket nyttigare lärotid, som der icke fanns något tillfälle för sådana bedrifter, som genom sin glans bjuda fram det förföriska smickret, egenkärlekens eller af en beundrande verld. Här fanns intet af det som skämmer bort en ung hjelte, men mycket af det som härdar en sådan. Här fanns åtskilligt, som kunde bringa ärelystnaden till besinning. Gustaf Adolf tog icke med sig ur detta krig eröfringarnes segerglans och lysande bataljers, men han tog med sig erfarenheten hvad det kostar att föra ett krig och hvad krigets lidande i ett förhärjadt land vill säga. Han tog med sig den lärdomen, huru det går45

til! att göra det lilla tillräckligt, och huru den tappre står oböjd under bekymren. Men han lärde också känna, hvilket osägeligt arbete detta fordrar, hvilken aldrig hvilande omtanke, hvilken på alla sidor vakande blick der måste finnas. Derunder visade han också att ban hade hufvud att lära sig sådant. Det han gjorde under danska kriget var just detta, att han arbetade utan rast och omfattade med sin tanke det hela. Söker man honom under denna tiden, så träffas ban öfverallt, nu här nu der. Nu krigar han i Skåne, nu är han i Småland, nu i Westergötland, i spetsen för sträfvande trupper, bespejar lokalerna, följer Danskarnes spår, slåss med dem i små skärmytslingar, deremellan skickar ban bud åt olika håll, kungörelser till bönderne, bref till Rikets Råd, till hertig Johan, till enkedrottningen, tiil krigsöfverstarne, om trupprörelser, om rustningar, om penningars och förråders anskaffande. Han sväfvar öfverallt såsom en ledande, en sammanhållande magt. Han öfvar sig i den konsten att mångfaldiga sin person. Emellanåt är han i Stockholm, håüer samtal med Rikets Räd, med Rikets Ständer, ban skickar bud till Holland, till Tyskland, han underhandlar i England, så kommer fredskongressen, då ligger ban i Wernamo, men så reser ban också till Ulfsbäck och plägar råd med sina ministrar. De svenske underbandlarena vid kongressen hade nämligen sitt qvarter i Ulfsbäck. Två gånger sväfvar han i lifsfara, först i träffningen vid Wittsjö, sedan i Jönköping, han kommer ridande, en varm sommardag, törstig, uphettad, dricker kallt vatten, sjuknar. Långvarig kan sjukdomen icke varit, ty man ser honom snart ute igen, men han synes dock46

varit tämligen häftigt angripen1). Här måste varit en till det aldrayttersta ansträngd spänning af alla själs-och kroppskrafter, en öfverätning af hela organismen under hastigt omvexlande, häftiga sinnesrörelser, hopp och fruktan, ärelystnaden, stoltheten, som hotas att komma på skam, ett brinnande ungdomsmod, som spjer-nar emot hårda nödvändigheter, vill uträtta mycket, men känner att det icke kan uträtta allt hvad det ville, och detta under en ansträngande förståndsverksamhet och ett släpsamt kroppsarbete derjämte. Tänker man sig allt detta och kommer man tillika ihåg, att Gustaf Adolf nu var på sitt adertonde år, så kan man göra sig en föreställning om hans tillstånd den tiden.

I ett sådant tillstånd vid den åldern föreställer jag mig, att lätt kan hända, det själens och kroppens spänning, heldst om en yttre fysisk orsak tillkommer, blifver så våldsam, att den bryter sig till en kroppslig sjukdom, deruti en ung natur, om den icke förgås, kan härdas till stadigare friskhet. Men hade Gustaf Adolf dött nu, så är underligt att tänka, huru det då månde gått med Sverige. Då hade väl hertig Jojan blifvit konung eller också en

förmyndareregering för hertig Carl Philip, och Axel Oxenstjerna, som, sjelf en ung man tjugunio år gammal, redan var Rikscanceller, hade väl blifvit den ledande anden. Men svårt hade varit för

') Widekindi, p. 99, 101. Förkylningen lärer ådragits under en ridt genom Högsby skog, men konungen synes hafva fortsatt färden till Jönköping ock der legat sjuk. Ridten genom Högsby skog synes egt rum d. 18 juli, och d. 11 aug. lärer konungen befunnit sig på bättringsvägen, ehuru ännu icke frisk.47

hvilken som heldst att hålla verket tillsamman, svårare än för honom, som nu gjorde det. Hos Gustaf Adolf var redan märkbar den snillets magt, som med konunganamnet i förening heherrskar den svåraste tid.

Man kan, med de källor man eger, följa Gustaf Adolf under detta det första året af hans regering nästan dag för dag. Vid nyårstiden är riksdagen slutad, som gjort honom til! konung och till konung utan förmyndareregering. Den 10 jan. 1612 reser han ifrån Nyköping, han ilar ifrån ort till ort, stadnar på vägen, han har bref att skrifva, ordres att utfärda, d. 11 och 12 jan. skrifver han ifrån Söderköping, den 15:de ifrån Vestervik, der är han ännu qvar d. 20:de, men d. 25 jan. dateras bref ifrån Ryssby skans, der är han inne på krigstheatern, den 5 febr. bryter han in i Skåne, den ll:te slåss han med Danskarne vid Wittsjö, den 13:de gifver, han befallningar ifrån Markaryd i Småland, den 14:de är han på Toftaholm, den 15:de i Wernamo, den 18:de skrifver han ifrån Jönköping, i sista dagarne af februarii gifver han förordningar ifrån Svenljunga och Höjentorp i Westergötland, den 1 mars ifrån det senare stället kungör han för folket att han lefver, ty ett rykte gick att han omkommit vid Wittsjö. Den 14 mars är han i Stockholm, der synes han varit stilla under våren, dock icke aldeles, ty han håller begrafning i Strengnäs efter sin fader i april, i början af junii är han åter ute, sommarfälttåget begynner, han svärmar af och an i Westergötland och Småland, i början af augusti var tiden, då han låg sjuk. Snart är han åter i Stockholm J han tagerJemot Mönnichho-

t. iA-

fens värfvade trupper, som komma utrikes ifrån, K.48

Christian med danska flottan väntas, fienden hotar hufvudstaden, det gäller att ordna försvaret, man är nu i början af september, konungen är borta, han är långt ned i Småland, men "han kommer, d. 20 aug. reser han ifrån Jönköping inåt Westergötland tiii Bogesund, d. 4 sept. är han åter i Jönköping, den 10:de kl. 3 på natten kommer han till Stockholm, kl. fem på morgonen är lian på väg till Waxholm 1). I Stockholm tillbringas hösten, der håller han riksdag, d. 29 nov. bevistar han sin systers bröllop med hertig Johan, d. 4 dec. är han ute på resa, han vill vara nära tillhands der frpds-underhandlingarne föras, d. 17 dec. är han på besök i Ulfsbäck, sitt högqvarter har han i Wernamo.

Den rastlösa ifvern, arbetsförmågan, som knappt vet hvad det vill säga att hvila, är den egenskap, som här springer fram för betraktaren. Det finnes ett annat karaktersdrag, dermed nära beslägtadt, som är så bestämmande för Gustaf Adolfs hela väsende, att jag ej kan i ett utkast, egnadt förnämligast åt hans ungdoms historia, gå detsamma förbi, ehuru det bryter fram nästan ännu mera under hans senare år; egentligen tillhörer det hela hans lifstid och var så djupt grundadt i hans själs natur, att det ej kan saknats under någon del af hans lefnad. Jag menar dödsföraktet, otorvägen-

') När konungen anlände lärer dock faran för hufvudstaden varit i sjelfva verket öfverstånden, jfr. Hallenberg, T. II. 480. Cronholm, T. I. 170. Hallenberg synes anse Gustaf Adolf hafva anländt d. 9 sept., men läser man framställningen noga, så visar sig att d. 10:de måste varit den dag, då Gustaf Adolf ankom, d. v. s. på natten till d. 10:de. Jfr, Geijer, T. III. 99.49

heten att blottställa sin egen person för krigets lifsfaror. Sådant väntar man snarare hos en ung hjelte, mindre hos en äldre krigare och mindst hos en, som är den djupaste statsman tillika, allsicke väntar man det hos en fältherre, som är särskildt känd för den egenskapen att vara en mycket försigtig härförare. Att Gustaf Adolf, detta oaktadt, var den oförvägnaste slösare med sitt eget lif och att det slöseriet följde honom genom hans mognaste mannaålder måste häntyda på ett djupare ursprung än vanlig obetänksamhet, likasom det, sammanlagdt med kölden i politiska och försigtjgheten i strategiska beräkningar, visar, huru motsatta själsriktningar möttes i hans

väsende, hvilket just derigenom blef så rikt och mäktigt att omfatta en så mångsidig verksamhet, genomträngande hvarje del och genom delarne det hela. Det är en sak, som den första blicken på Gustaf Adolfs historia ser, att krigisk tapperhet, det animala modet, hos honom fanns i en aldeles öfvermåttlig grad; men hvadan det kom att detta mod just hos honom, den mycket tänkande ynglingen o<^h vise mannen, stegrades till den blindaste oförvägenhet, detta fordrar en närmare betraktelse. Den saken öpnar för åskådarens blick det djupaste djupet i Gustaf Adolfs hjerta.

Ar 1627, under preussiska fälttåget, då konungen under ett handgemäng och vid en recognoscering, ifrån hvilken det ville synas såsom skulle han kunnat hålla sig borta, blef två gånger sårad och med ögonskenligaste lifsfara, funno sig Rikets Råd nödsakade att göra föreställningar. De bedja Gud gifva Hans Kongl. Maj:t det sinnet, att afhålla sig ifrån sådane "ringa occasioner och sin höga person summæ rerum reservera." Johan64

Skytte skrifver att "om konungen icke mera sparar sig', blir det omöjligt att något fruktsamt hos en och annan uträtta", d. v. s. konungens lif betraktades så osäkert att detta kunde inverka på kronans kredit, måhända äfven på främmande masters politik. Det kunde synas betänkligt, att inlåta sig i förbindelser, der framtiden hängde så på ett hår. Gustaf Adolf må svara med sina egna ord, som han skall hafva sagt: "ännu har ingen konung fallit för en kula." Detta är ett löst ordstäfve, som en man med hufvud icke kan säga på allvar. Ifall Gustaf Adolf verkligen sagt de orden, så voro de väl blott ett sätt att slå bort föreställningar, dem han intet aktaäe, men icke för tillfället hade lust att grundeligt besvara. Bättre mening ligger i de ord, som han också förmäles hafva yttrat att "soldaten följer anförarens efterdöme och den fältherre, som håller sig undan, vinner hvarken ära eller segrar", hvartill lades Cæsars och Alexanders exempel, de der ej skonade sig sjelfve. Det är sanning i dessa ord, samma mening, som i bibelspråket: "allt det I viljen att menniskorna skola göra eder, det görer I ock dem" 1). Man eger icke att fordra af andra mera än man sjelf vill göra. Således t. ex. om nöd var i lägret, så hade Gustaf Adolf icke rätt att lefva godt medan soldaten svalt. Om strid och arbete var hårdt, så var det Gustaf Adolfs pligt att på sin plats draga oket "lika tungt som hvarje annan", men blott på sin plats, och det är icke sagdt att härförarens plats just alltid är i. soldatledet. Det hörer till härförarens blick att vid hvarje tillfälle se,

') Matth. 7: 12.51

hvarest rätta platsen är; tapperhetens pligt är upfylld och exemplet gifvet, när härföraren gör sin skyldighet, änskönt denna må vara en helt annan än soldatens. Men nu skall Gustaf Adolf äfven haft ett annat svar. Han skall hafva sagt att han "icke kunde tro, att hans person vore af så stor vigt, ty om också något döde-ligt skulle träffa honom, så vore han fullt och fast öfvertygad, att Guds försyn skulle vaka öfver Svealand hädanefter som hittills." — "Gud allsmägtig lefver" *) var hans ord till Axel Oxenstjerna. Här är stor sanning. Gustaf Adolf var ej nödvändig. Han fick rätt i den delen. Han stupade vid Lützen, men saken gick ändock, försynen vakade. Der ligger i dessa Gustaf Adolfs ord ett uttryck af den starkaste tro på det eviga i verlden , man kan helt enkelt säga tro på Guds försyn, en tro, som har sin motsvarande sida i bekännelsen af den enskildta menniskans ringhet och förnekelsen af det högmod, som stora natursgåfvor fostra eller äran föder hos svagare sinnen. Att denna tro var den innersta, drifvande kraften i Gustaf Adolfs själ, detta har han icke på något sätt så klart ådagalaggt som just i den öf-vergifvenhet, hvarmed han bjöd åt farorna och döden ett lif, som verlden skattade så dyrbart, och det kunde dock ej undfalla honom sjelf, huru mycket, efter menskligt sätt att se, hängde på det lifvet. Gustaf Adolf kände detta ganska väl; han har utsagt det i de orden, att han "bad Gud, att icke hans död måtte vara hans fäderneslands död" 2). Här lönar icke mödan att tala

') Cronholm, T. II. 240, Fryxell, T. VI. 81, 85, 347. Geijer, T; III. 271.

2) Enligt Wallii likpredikan öfver hertig Carl Philip, cit.52

om tapperhet och dödsförakt, att sådant var Gustaf Adolfs karaktersdrag, det lönar intet säga, att Gustaf Adolf kastade ut emot döden sin lefnads lycka och en ärorik framtid. Här handlade om mera än hans rykte

och hans lefnads lust. Här handlade om ett fädernesland, hvars öde hängde på hans, här handlade om stora verldshistoriska interessen, hvilkas borg och fäste ban var. Men sådant, Sveriges framtid, det protestantiska

Europas bestånd, alla dessa menskligheten dyra interessen , som hade sitt lif i hans lif, dem sätter lian på spetsen och bjuder hvilken kula som heldst att göra slut på alltsamman. Sådant är vanvett eller också är der ett stycke af den tro, som försätter berg. — Den tron var Gustaf Adolfs karakter och derigenom blef han ojämförlig med de fleste. Det är fullkomligt visst, att utan den tron hade Gustaf Adolf aldrig blifvit den man han blef En sådan tro, lefvande med en sådan styrka som hos honom, gifver åt handlingen en fasthet och åt tanken ett ljus och åt hela själens stämning en frid och fröjd och hopp, som danar hjeltemodet i döden. Ty för den karakteren finnes ingen verklig död. Spiran kan vridas ur handen och svärdet brytas sönder, men det, som var lifvet i hans lif, var ej spiran och svärdet, det var den eviga sanningens ljus, som mennisko-

hos C. Th. Järta i Äreminne öfver Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf, i Svenska Akad. Handl. T. XVII. 185. Gustaf Adolf skall hafva yttrat dessa orden om sig sjelf med anledning af Carl Philips bortgång.

') Jfr. Geijer i Tal vid Jubelfesten till den store Gustaf Adolfs minne d. 6 nov. 1632 i Saml. Skrifter, första afdeln. T. IL 119.53

hand ej släcker. Det är för en svagare natur knappt möjligt att ens i föreställningen sätta sig in i en sådan själsstämning. Hos Gustaf Adolf fanns den, och det är genom den, som den mannen blef i största mening stor. Det var såsom Geijer har sagt om honom att "ett gladare hjeltemod har på jorden aldrig funnits" *).

Men derutaf följer dock ännu icke, att Gustaf Adolf hade fullt rätt när han slog bort varningen. Ty visserligen kan denna hjeltemodets glädje blifva dumdristighet som frestar försynen. Man eger ej rätt att kasta bort onödigtvis lifvets skänk, som en evig magt förlänat. För att bedömma huruvida Gustaf Adolf gjorde detta fordras att närmare känna förhållandet vid hvarje särskildt tillfälle. Vid Wittsjö, der hans lif var i stor fara, ser jag ingen oförvägenhet, han var då öfverraskad, han manade icke ut lifsfaran. Det torde vara svårt att påstå, det han aldeles onödigt rusade i elden i de egentliga bataljerna såsom vid Danziger-Haupt (1627), vid Stum (1629) och vid Lützen. Mera tvetydig är han vid Dirschau (1627), det synes såsom skulle re-cognosceringen, dervid han blef illa sårad, kunnat göra* af någon annan. Rikets Råds varning må hafva vitsord, när de bådo honom spara sig sjelf vid sådane "ringa occasioner." Lifvets upoffring kan blifva ett slöseri med det dyraste. Men å andra sidan, i en själ, som aldrig kännt någon aning om den sinnesförfattning, som kallas rädsla, blifver det en mycket mensklig sak om han icke i hvarje ögonblick mäter faran, medan elden i hjertat drifver honom framåt. Detta Gustaf Adolfs sätt att be-

>) Geijer; Svenska Folk, Hist. T. III. 271 i Saml. Skrifter.

handla sig sjelf bör betraktas i jämförelse med hans förhållands i andra afseenden. Han var en försigtig fältherre. Ingen stor härförare har varit mera "betänksam, mera sparsam på blod och på alla magtens medel än Gustaf Adolf, ingen har nogare spanat omkring sig och varit mera mån att icke taga ett steg med sin krigshär, der ej marken var fast eller der ryggen var obetäckt. Men för sin egen person aktar han ingen betäckning. Vore här ett tanklöst äfventyrarespel, så skulie man återfinna något dyükt i ledningen af det hela. Men nu finner man motsatsen. Förklaringen är den, att Gustaf Adolf satte ej ett så omätligt värde på sin egen person, som menniskor pläga göra, och för sin egen person satte han icke det största värdet i lifvets njutning. Betraktar man honom närmare, så finner man i hela hans lif samma förening af försigtighet och djerfhet, som bestämde hans farfaders, Gustaf Wasas karakter. Och man kan knappt säga att någondera af dessa själens riktningar var starkare än den andra. Man ser i Gustaf Adolfs hela lif en fallenhet för djerfva kast, man ser denna fallenhet i det ryska kriget, der han spelar, man kan säga, hazardspel om Sveriges framtid1); man återser samma fallenhet i hela riktningen af det polska kriget, som han började utan att drifvas dertill af någon omedelbart öfverhängande nödvändighet, och i det tyska, der han drifver Sverige ut på stora, vida fält, hvilkas gräns intet öga mätte, medan han godt känner, hvilka svaga medel han hade, huru svårt att samla bitarne, som skulle brukas så. att det lilla

Jfr. nedanföre om ryska thronföljarefrågan.&>

blef tillräckligt ej blott att sjelf bestå, men att fälla öfvermagten. Det är i allt detta samma djerfhet som den,

hvilken dref honom ut under kulregnet i en bräcklig båt på Weichseln och att trotsa döden i passet vid Dirschau. Men ser man åter på sättet huru Gustaf Adolf skötte sina djerfva spel och huru han hushållade med bitarne, så är djerfneten borta och försigtigheten råder. Om den försigtigheten öfvergaf honom understundom på det sätt, att nan glömde sitt eget lif, så kom detta icke af tanklöshet, men deraf att själen fylldes af tankar, större än att någon plats fanns öfrig för tanken på eget lif och lust. När de stora tankarne brände hans själ, blef för Gustaf Adolfs ögon hans egen person ett for litet föremål att han skulle akta den värd att frågas efter om den lefde eller dog. Försöker man att tänka sig Gustaf Adolfs sinnesstämning i hjelte-bragdens ögonblick, så kan man föreställa sig att han befann sig i ett hänryckningens tillstånd t. ex. såsom Orlean's jungfru i uppenbarelsens stund eller såsom en stor skald när odödliga tankar genomblixtra själen. T sådana stunder försvinner det yttre, verlden viker undan, anden aktar ej om stoftet sjunker i den förvandling, som menniskor kalla död.

Man besinne nämligen, att Gustaf Adolf icke blott var den tappraste krigare, men tillika ett stort snille, och som var danadt af naturen för krigiska hvarf. Det roade honom att föra krig. Detta är ett intryck', som hela hans historia gifver. Det vet en hvar att Gustaf Adolf var en fältherre ibland de störste som funnits. Derföre att han detta var blef det honom en lust och ett nöje när han just på den vägen kallades att utveckla sm56

förmåga. Dermed står icke i strid att han af trogei) omvårdnad för sitt folk sökte fred upriktigt såsom han ock var mycket angelägen att bevisa, det han ej af blind krigslystnad förde sina krig1). Att han till den beskyllningen var oskyldig, det hafver han bäst bevisat genom den allt omfattande verksamhet han egnade åt andra delar af sin konungsliga kallelse. Det finnes ingen af en regerings omsorger, man kan säga ingen sida af mensklig bildning och förkofran, för hvilken han icke hade hufvud och håg. Sina krig förde han för stora, politiska ändamål, men nog funnos flere sätt att bedömma politikens nödvändigheter. Hade Gustaf Adolf icke varit en krigslustig natur, så hade han låtit andra synpunkter gälla än dem, åt hvilka han nu gaf största vigten, han hade sett sakerna på annat sätt, kanske ej så i stort, som han nu såg dem, men hade han velat framför allt undvika kriget, nog hade kanske det polska och tyska kunnat undvikas2).

Jag ingår ej vidare i denna betraktelse, den skulle föra oss längre än vårt egentliga ämne. Yi vända oss till andra sidor af Gustaf Adolfs personlighet. Man tänker, sig gerna Gustaf Adolf såsom en god, en mild menniska. Han var sådan. Det vore nu ett stort misstag, om man föreställde sig att svenska folket under hans regering lefde hvad man plägar kalla goda, dagar. Den regeringen var hård, den fordrade mycket,, den

!) Jfr. Widekindi, p. 205, 207.

2) Jfr. Gustaf Adolfs egna ord i sitt tal till ständerna år 1617, då han talar om huru konungens af Polen magt ej Vore att frukta om Svenskarne höllo sig enige. K. Gustaf II Adolfs Skrifter, p. 150, 151.57

måste så göra, ty nöden trängde. Här skulle stora saker, svåra saker ske med små medel. När sådant är på färde går intet för sig att lefva i beqvämlighet. Försynen har så inrättat verlden. Här tyngde beskattningar, utskrifningar kommo år efter år igen. Men medan Gustaf Adolf mycket kräfver af sitt folk, delar han icke blott bördan, bärande sin del, den der icke var den mindsta, ehuru af en annan art, men bärer också ett förbarmande hjerta för sitt folk. Man ser det i de orden han sade om den s. k. qvarntullen. Den skatten hade sina stora svårigheter, men större var svårigheten att umbära densamma. Gustaf Adolf kände alla dagar, huru väl hvarje styfver behöfdes. Man hörer honom dock midtunder de trängande behofven bevilja eftergifter. Han skrifver ifrån sitt läger i Tyskland om qvarntullen: "handqvarnarne må blifva som de äro; vi hålle det för qvarntull nog när en arbetar så armarne värka" i).

Men så omfattades olika riktningar i Gustaf Adolfs själ, att man der äfven träffar drag af en stolt stränghet. Den egenskapen framträder icke blott hos segraren i Preussen och hos trettioåra krigets väldige herrskare, men redan den aderton- eller tjuguåriga konungaynglin-'gén kräfver ut sin fulla respekt så mycket som vore han en; gammal, ärorik monark. Han känner sig såsom ett majestät, det der ar till för att kommendera och

hans kommando är icke alltid det blidaste. Man läse

i

.t. ex., den stränga, ehuru visserligen välförtjenta tillrättavisningen till Upsala akademi år 1613. Orden äro såsom

') Cit. hos Geijer, Sv. Folk. Hist. T. Hl. 49,\

hörde man gamle K. Gustaf Wasa. Akademien får höra, att der vore sådan förargelse, att, om "konungen sjelf icke hade förfarit och visste hvad gagn och nytta som boklige konster med sig hafva, hade han föga orsak sig om samma akademi något beflita" J). — Ar 1612 skrifver konungen till krigsöfversten vid Ryssby, Jacob Jacobsson, med hvilken han var missnöjd: "om förrådet är så ringa, som I skrifven, skullen I hafva sändt en snarare brefdragare hit, ty brefvet hafver varit fjorton dagar på vägen, och hafver mycket folk kunnat lidit hunger förrän vi fått det veta; och täcke vi eder intet för det I tagit Knut Drakes ryttare från Öland, och befalle derföre att I sä lagen att de ändtligen komma dit igen, så framt I viljen undvika vår vrede och ogunst. Vi vilje ejheller längre bruka eder der i skansen"2). — Riksamiralen Göran Gyllenstjerna fick höra, att han ingen nytta gjort med flottan år 1612. "Vi hade visserligen förmodat", skrifver Gustaf Adolf, "att I åtminstone kommit ombord med de månge fribytare, som löpa af och an och hindra oss tillföringen hitin. Vi hade icke trott, att de så skulle sluppit utan näpst"3). — Några år senare under polska fälttåget 1617 fick Stjern-sköld höra ännu skarpare saker: "oss förundrar icke litet, Nils Stjernsköld, att I uti eder skrifvelse och memorial förmålen, att der I icke blifven affordrad, och förlossad inuan åtta eller tolf veckor, då viljen I likväl begifva eder dädan, förutan flera obetänkta ord och till—

') Thyselius, Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia; T. II. 29.

2) Hallenberg; T. I. 369.

*} Malmberg; T. II. 473.59

bud, så vilje vi icke förmoda, att I tagen eder det oråd före emot vår befallning och instruktion, såframt I annorlunda gören, då mågen I stå edert eget äfventyr; ty vi behöfve inga öfverstar allena derföre, att de mönstra och rida kring i landsändarne, utan de der hafva lust att låta sig bruka emot fienderne, äro ejheiler till sinnes att lida sådane ord, sedan gerningar utaf våra tjenare, heldst medan vi eder intet annat att göra befallt hafve, än det I på ämbets vägnar pligtige ären, och hafven satt oss tjenst fore och tagen lön före; om I ock med sådana skrifvelser kunnen förtjena några gods af oss, det låte vi eder sjelf dömma om; vi tro eder fast mera till, att I rätten eder efter vår befallning och gören eder flit att uppehålla och försvara det I der vunnit och undfått hafven och i så måtto med villig tjenst något tänken af oss förvärfva och icke oss att aftruga, det vi hvarken af eder eller någon annan tänke till att lida"1). Stjernsköld var missnöjd, men konungen krusar intet, han underhandlar intet om tjensten, han befaller, han talar om vrede och ogunst, han vill intet låta sig aftrugas, han vill, såsom en befallande konung, skänka sina gunstbevis. Man hörer af orden i Gustaf Adolfs bref att Stjernsköld hade varit något närgången, derföre näpses ban. — Den stränga sidan i Gustaf Adolfs karakter framträder dock ännu mera i hans sätt att behandla Olof Stråle, den olycklige befälhafvaren på Elfsborg, som lagfördes och, sedan han icke kunnat fällas, återigen efter någon tid ställdes till rätta och bötfälides, emedan konungen trodde sig finna att Elfsborgs fästning

') Ballenberg; T. IV 66160

kunnat försvaras längre än som hade skett. Förräderi var här icke och saken blef knappt så ansedd, Stråle skulle väl då fått strängare stoff. Men här skulle väl varit feghet eller brist på ihärdighet: det var knappt detta engång. Åtminstone visar det sig icke efter hvad man vet. om belägringens gång. Men här var en stor förlust liden, Elfsborgs fästning var ofantligt vigtig, måhända blef Gustaf Adolfs rättmätiga harm öfver sjelfva saken så mägtig, att den gjorde honom mera än billigt sträng emot personen. Här visar sig, att Gustaf Adolf hade ganska stränga fordringar på dem, som skulle tjena honom , hvilket också må vara tillåtet för den som fordrar så mycket af sig sjelf. — Johan Messenius fick åter gifva ett exempel, huru en svensk statsfånge på Gustaf Adolfs tid behandlades. Det var ej bättre än de fransyska fångarnes öde i bastiljen. Långt bort i Finlands Lappmark bortom Uleå träsk på Kajaneborgs fästning fick den lärde vetenskapsmannen i tjugu års tid besinna sig pä hvad ban syndat hade. Och brottet, som fällde honom, var icke sådant, att det för efterverldens ögon ligger klart. Det skulle

bestått i förrädiska stämplingar för K. Sigismunds räkning och med Jesuiterne, men den regering, som följde efter Gustaf Adolfs, erkände att Messenius blef hållen i förvar endast på misstankar, förty man hade starka "præsumtio-iier" emot honom *). Messenii behandling ökar ej Gustaf Adolfs ära, såframt ej Gustaf Adolf visste mera om hans brottslighet än sora efterverlden sett bevisadt.

') Geijer, Sv. folk. Hist. T. Hl. Ill not. jfr. Biogr. Le-*,

T, JJ. 297,61

Efter vår tids begrepp var Messenius ett politiskt offer. Troligtvis var Gustaf Adolf moraliskt öfvertygad om hans brottslighet och bekymrade sig då icke, att juridisk bevisning saknades. Messenius störtades under den tidigare delen af konungens regering. — Till det sista året af Gustaf Adolfs lefnad hörer deremot den bekanta händelsen med Erik Rålamb, som blef så hårdt behandlad och fadren för sonens skull. Det skedde för sid-vördnad i hoftjensten. Erik Rålamb nekade en upvakt-ning, som konungen fordrade, men som Rålamb ansåg tillhöra en lägre rang än den han innehade i konungens tjenst och afvek derföre ifrån hofvet. Konungen befallde att fadren, President i Abo Hofrätt, skulle, såvida icke sonen inställde sig att stå sitt straff, skiljas ifrån tjenst och förläningar för det han "icke hafver med större nit upfödt sin sen, än att han icke skulle vilja respektera och ära sin konung och herre." Man förnimmer af konungens egna ord i hans bref till Rådet, att han ansåg Rålamb hafva begått sitt fel under sådana förhållanden, att det hade väckt skandal vid hofvet. Han hade varit upstudsig emot konungen sjelf i främmande furstars närvaro. Konungen misstänkte att "ther-under något annat måtte sticka." En tradition synes ock hafva funnits att unge Rålamb "hade hört mera än ett onyttigt för konungamagten i fadrens hus och inympats der sjelfsvåldiga och egensinniga ideer" *). Det ena

') Jfr. Fryxell, T. VI. 353. Gustaf Adolfs bref till Rådet, cit. hos Geijer, Sv. Folk. Hist. T. III. 32. Harull, rörande Skandinav. Hist. T. VIII. 12, 13. Skriftvexlingen, tryckt hos Adlersparre, Historiska Samlingar, T, L 151 o. f. 154, 162.62

med det andra bevisar att der fanns hos Gustaf Adolf en lejonram, som var ganska vådelig att reta.

Och denne stränge herre gjorde dock försoningens verk med dem som hatat hans fader. Denna landsflyktiga adel och desse barn efter halshuggne fäder, dem Carl IX hade lemnat till att omgifva sin son, de förre till en del återvände ur landsflykten, de senare lärde sig att tjena med trohet och kanske äfven älska med hängifvenhet sonen af deras fäders fiende. Här var ett hjertats verk, bär var statsmannaklokhet tillika, men en statsman utan hjerta hade fattat sakerna annorlunda. Och likväl, om här var hjertats godhet, så var här ingalunda det goda hjertats svaghet. Icke må man tro, att nåd och mildhet utkastades handlöst, likasom Carl lX:s son skulle aldeles glömt sin faders grundsatser. Tvärtom, Gustaf Adolf var de grundsatserna mycket trogen, han endast jämkade tillämpningen efter förändrade förhållanden. Men allsicke blef någon allmän amnesti utfärdad, det var allsicke säkert att hvem af de landsflyktige, som ville återvända, verkligen fick göra det. Den som det ville fick bedja derom såsom en kunglig nåd och det hände att bönen blef afslagen. Konungen profvade saken särskildt för hvarje person. Gustaf Adolf hade nog den tron om vissa ibland dem, att det var bäst, att desse herrar voro borta, och för-äldravördnaden, som vi sett så stark hos honom, lärde honom ock, att det icke anstod honom att bryta stafven öfver sin faders verk. Han bjöd icke någon annan fred än den, som gifves åt benådade brottslingar; sådan nåd var för desse herrar på deras ståndpunkt mycket påkostande att emottaga. Icke heller gick väl63

ondskan så lätt bort bos dem. De trodde icke K. Carls afföda synnerligen godt och torde varit heldre betänkte på att störta denna afföda än att hylla densamma på thronen. Den försoning, som verkligen skedde, gällde hufvudsakligen den hemmavarande delen, de dödes familjer, och den del af den högre adeln, som icke sjelf drabbats af den blodiga förföljelsen, men dock endast tvungne hade böjt sig under en hatad öfvermagt. Och denna försoning bestod mäst i en jämkning emellan konungamagtens och adelns politiska anspråk samt i Gustaf Adolfs vishet att handhafva konungamagten på ett sådant sätt, att uppträdena ifrån K. Carl IX:s tid icke behöfde förnyas. Men så rik på fiender Gustaf Adolf var i början af sin regering, bjöd han dock icke ut sin nåd till skänks. Han utgaf (1613) ett öppet bref, deruti han strängeligen förbjöd de landsflyktige att utan hans särskilda tillstånd återvända, vid straff att anses såsom landsförrädare *). Ett exempel var den gamle, bullersamme Axfil

Leijonhufvud2). Han skref och begärde att få återvända. Gustaf Adolf svarade nej, ty, såsom han uttryckte sig i bref till enkedrottningen, han visste godt, att Leijonhufvud "icke skulle blifva till någon nytta i riket, utan fastmera efter sin gamla art skulle anställa nya stämplingar." Leijonhufvud trotsade på nåden, kom hem, uppträdde på sin gård Gräfsnäs i Westergötland, for fram på sitt vanliga sätt, slog ihjäl en menniska, blef efterspanad, höll sig då

') Schmedeman; kongl, förordningar angående justitise- och rørøcutions-ärender, p. 132.

ffalhnberp; T. HJ, 9 3 o, f.64

undan, kom på en båt till Konghäll inom norska gränsen , skref yttermera ett bref till konungen, begärde återfå sina gods, fick derpå ett skarpt svar, att, "som han icke blifvit utdrifven, utan sjelf emot ed och löfte rymt ur riket, och, utom allt annat ondt han bedrifvit, jämväl utspridt försmädeliga, böcker och skrifter emot K. Carl och hans hus, så ville konungen varna honom att icke vidare begifva sig inom Sveriges gränser eller söka tillstånd dertill, och skylla sig sjelf om han i annat fall bragte sig i äfventyr." Dervid förblef det. En böneskrift i böndernes namn ifrån Ale härad i Westergötland besvarades sä 9 ätt konungen väl vore böjd till medlidande med den gamle mannen och "för hans ärliga härkomst *), men kunde för hans oroliga sinne och bullersamma högfärds skull" icke tillstädja honom att få återvända. Axel Leijonhufvud var och förblef en förrymd partigängare och fick dö i sin landsflykt.

Konungasinnet under gestalten af en straffande, befallande magt var fullkomligen lika naturligt för Gustaf Adolf, som när det visade sin ljufliga sida i kunglig mildhet och nåd. Men om Gustaf Adolf kunde vara sträng, kanske någon gång för mycket, småaktig var han aldrig. Till det hugstora sinnet hörde att erkänna andres förtjenst, men icke misstänka den. Och dermed förenades en politisk • takt, som förstod att äkta värdighet och skick äfven i ömtåliga ställningar. Män ser detta hos Gustaf Adolf redan såsom gànskä ung, t.; ex. i förhållandet till De la Gardie. Här stod på ena si-

') Axel Leijonhufvud var son af Sten Erikson Leijonhufvud och brorson till K. Gustaf den förstes gemål, sålédes syskonbarn med K. Carl IX. -V"1 "• .65

dan en tjuguårig, ärelysten hjelte, som visste att han egde att befalla, eftersom han var konungen, å andra sidan en undersåte, omstrålad af en bragdernas glans, som öfverglänste monarkens. De la Gardie, rys.ka krigets segrare, Nowgorods eröfrare, han som hade fört de svenska vapnen till Moskwa, planterat Sveriges fana i Rysslands hufvudstad och sedan fört den fanan tillbaka, ett återtåg likt det verldsberömda af de tiotusen Gre-kernes, som Xenophon har skildrat, den mannen, nu färdig att gifva åt sin konungs hus en ny krona, Rysslands, hade visserligen en bragdernas ära, vida större än den som Gustaf Adolf då ännu hade hunnit att förvärfva. Här kunde väl funnits afundsjuka. Den visar sig icke. Den hade dock kunnat få ett tillfälle till utbrott, ty här fanns särskildt anledning till missförstånd. De båda männen tänkte till en viss grad olika om dagens stora fråga, den ryska thronföljden, hvars behandling måste gå genom De la Gardies hand, såsom den der förde Sveriges befäl i Ryssland. Och detta befäl hade De la Gardie ifrån början fått på samma gång det nekades åt Gustaf Adolf. Ställningen emellan de två var icke utan sin ömtålighet, äfven om Gustaf Adolf icke ännu på den tiden kunde anse De la Gardie såsom sin medtäflare om Ebba Brahes hand. Han blef sedan hennes make. Här, om karakteren hade egt något mindre af moralisk värdighet, kunde lätt blifvit ett missförstånd, som kunnat störa friden och midt i en krigisk tid göra en stor fältherreförmåga ofruktbar. Man får väl räkna De la Gardie såsom Sveriges störste fältherre på den tiden, då Gustaf Adolf ännu icke var färdig. Nu blef det Sä 5 ätt missförståndets anledningar66

lätt skingrades så snart der blef ljus i saken och Gustaf Adolf är för De la Gardie en nådig konung.

I allmänhet när man tänker sig Gustaf Adolfs förhållande till sin omgifning, till desse män, hvilkas minne efterverlden vördar vid sidan af hans, får man icke föreställa sig öfverensstämmelsen i grundsatser aldeles oinskränkt. Man höre t. ex. Per Brahes ord att K. Gustaf Adolf var en "heroisk herre af sådant humör att han till att dämpa androm och att hans magt skulle blifva dess större kastade handen i andras privilegier." Så tyckte äfven den nyssnämnde Jacob De la Gardie att "det var gemenligen K. Gustaf Adolfs natur, att han gerna

augmenterade sina regalia och kongeliga höghet och diminuerade och afskar andras privilegier" *). Här var ett grannlaga förhållande emellan konungen, Gustaf Adolf och den gamla, mägtiga och efter magt begärliga adeln.

Detta visar sig till och ined i hans förhållande till den, som stod honom närmast, Axel Oxenstjerna. Läser man deras egenhändiga bref2), så ser man ej blott en stor konung och en stor minister, men man känner pulsslagen af tvänne menskliga hjertan. Och likväl var Oxenstjernas inflytande allsicke någon favoritstyrelse. Förhållandet var sådant, att Oxenstjerna bibehöll sin sjelfständighet såsom menniska och såsom statsman, oaktadt det ständiga intrycket af Gustaf Adolfs stora personlighet, och konungen åter var den sjelfständigaste regent, medan han dock hade en minister, som var för stor att

') Cit. hos Geijer; Sv. Folk. Hist T. Hl. 31—32.

2) T. ex. hos Fryxell; T. VI. 129 o. f.67

blott vara den störste monarks verktyg. Gunstling kan man kalla Oxenstjerna, ty der fanns visst ingen, som Gustaf Adolf mera gynnade; ingen som han heldre hörde, som han mera trodde på, som han heldre brukade i sin tjenst, men Oxenstjernas gunst berodde dock derpå, att han ej sökte att vara mägtig genom sin konungs svaghet. Här möttes två starka naturer i en djup sym-pathi. En svag konung hade antingen blifvit öfverväldigad af en sådan minister, och Sverige hade fått en ministerregering lik Richelieu's i Frankrike eller hade han vändt sig med småsinnadt agg emot en öfverlägsen undersåte, och Sveriges historia hade lärt känna Axel Oxenstjerna såsom en väldig partichef. Men kraft brukar också bryta sig emot kraft. När man känner Carl IX:s historia och adelns under honom, så skulle man ej förundra sig, om här blifvit en jättekamp, då Sverige nu hade en konung, sådan som Gustaf Adolf, och den svenska aristokratien en kämpe, sådan som Oxenstjerna kunnat blifva. Att så icke blef är tecknet att de två voro andar af en hög art. Att de båda förstodo hvarandra, derpå hängde Sveriges ve och väl. Af Gustaf Adolf och Oxenstjerna, förenade, kunde stora ting fullbordas; söndrade ifrån hvarandra hade de kunnat fylla Sverige med sina striders dån och med gräsliga gerningars minnen.

Men så nära förenade de voro, så stodo de likväl på olika botten, Gustaf Adolf på konungadömets efter Wasaättens grundsatser, närmast danad i Carl IX:s läror; Oxenstjerna, aristokrat, upväxt i tron på rättmätigheten af den svenska adelns höga ställning och fast i denna sin tro. Jag tror visst, att t. ex. om68

Oxenstjerna skulle skrifvit Sveriges historia, hade den fått en annan färg än om Gustaf Adolf skrifvit densamma. Men ser man hvilka slutsatser de drogo, hvar och en ifrån sin sida, hvilken tillämpning de gjorde * hvar och en af sina traditioner, så förklarar sig föreningen. Sveriges adel med konungen i besittning af Sveriges rikes styrelse, men adeln pligtig att tjena fäderneslandet, äfven med frivilliga offer, rättigheter men med pligter, de senare lika oeftergifliga som de förra — sådan var Oxenstjernas lära. Det är den läran, som uttalas i hans ord till sina medbröder: "det menen J vara frihet att ingenting gifva till kronan — det är orsaken till alla Sveriges olyckor, att konungarne ha efter rikets tarf velat hafva och adeln intet gifva." Det är samma lara också i de orden af Oxenstjerna, att regeringen skall taga "animum Regis an och tala pro republica", men icke "agera en privatum och tala å stånds bästa"1). — Den läran var just Gustaf Adolfs. Likasom Axel Oxenstjerna icke "agerade en privatum" å det aristokratiska interessets vägnar, så icke heller Gustaf Adolf å det kungligas. Så heter det om honom: "han kom till riket med två tomma händer, men tog ingen sitt ifrån med våld" 2). Medan han fordrade

') Cit. hos Geijer; Sv. Folk. Hist, T. Hl. 296. 440 samt hos samme författare: Några betraktelser öfver den store Gustaf Adolfs tidehvarf i Witt. Hi»tor. och Antiqvit. Akad. Hand], T. XIH. 130, jfr. Tal vid jubelfesten till den store Gustaf Adolfs minne d. 6 nov. 1832 i Saml. Skr. T. II. afd. 1. p. 117, 132.

2) Johannes Botvidi; Personalier, cit. hos Geijer; Sv. Folk. Hist. T. III. 42.i al

sin kronas rätt, erkände han hvarje undersåtes och krusade ej för konungsliga pligter. Då blef den skiljnad, som kunde finnas i sättet att tänka och tycka, blott en olikhet i theorien, som för så rent praktiska naturer och under en daglig nötning emot praktiska nödvändigheter, emot dagens trångmål, på sin höjd kunnat blifva ett föremål för utbyte af tankar på lediga stunder ifall de haft sådana stunder. Jag tror knappt att Oxenstjerna skulle funnit skäl att säga de orden, som nyss anfördes efter Per Brahe och Jacob De la Gardie, ehuruväl deras ståndpunkt och hans

var i hufvudsaken densamma. Men åsigternas tillämpning kunde vid särskildta tillfällen vända sig något olika efter lynnenas olika skiftningar. Någon så väsendtlig olikhet, att den behöft störa friden, fanns icke heller emellan konungen och de båda männen, som nyss nämndes.

Förhållandet till Oxenstjerna, som utvecklar sig genom Gustaf Adolfs hela lif, är äfven af vigt för hans yngre år. Ty de följdes åt ifrån början. Dock var Gustaf Adolfs förbindelse med Oxenstjerna icke barndomsvännens. Oxenstjerna var elfva år äldre än konungen. Denna omständighet är icke ovigtig då man betraktar de två ur rent mensklig synpunkt. Medan Gustaf Adolf är en liten skolgosse är Oxenstjerna en ung man i det offentliga lifvet. Oxenstjerna var, likasom Gustaf Adolf, en tidig natur och steg upp i verlden mycket fort. Han blef Riksråd vid tjugusex års ålder och Rikscanceller när han var tjuguåtta år gammal. Den förstnämnda värdigheten fick han icke af Gustaf Adolf, han hade den redan förut, rikscancellers-embetet tillträdde han i de första dagarne af konungens

egen regering i). När deras samverkan begynner, var den ene sjutton år, den andre tjuguåtta år gammal. Här var således en ungdomsregering af en gosse och en ung man. Emellan sjutton år och tjuguåtta kan skilnaden vara betydlig, dock kan den jämnas genom lynnenas beskaffenhet. Här försvann årens olikhet, ty den sjuttonårige var en helt annan än de fleste vid sjutton års ålder pläga vara. Likväl, då man känner den tjuguåttaårige mannen, hurudan han också var, kunde man väntat, att den kunglige gossen skulle slutit sig till honom och tagit bildning af den äldre. Men verkliga förhållandet blef snarare tvärtom. Den yngre är fullkomligen sin egen herre och gaf med tiden kanske större intryck åt den äldre än han af honom fick, ehuru visserligen inflytelsen måste varit ömsesidig. Oxenstjerna vägleder icke Gustaf Adolf, konungen styrer sjelf, men Oxenstjerna hjelper honom, en vän, som är en tjenare tillika.

Saken är den, som visar sig ifrån flera sidor, att Gustaf Adolf ser sakerna i stort och fattar det väsendtliga. Dermed blef han ett snille. Det är bekant att Oxenstjerna yttrade engång att konung Gustaf Adolf, när han gick in i tyska kriget, var drifven af en "dis-positio divina, en mägtig ande, den ingen motstå kan." En sådan ande är stora snillens magt. Det var med den magten, som Gustaf Adolf förde med sig svenska folket; Oxenstjerna erfor den magten säkert icke endast den gången, men alltigenom medan de lefde tillsamman.

') Oxenstjerna var född d. 16 juni 1583, blef Riksråd 1609 och Rikscanceller d. 6 jan. 1612.71

Och hos detta snille fanns en stor och ädel hug,

d. ä. att håg och längtan riktades på stora föremål och med ett sträfvande, menskligen att tala, ädelsinnade Der var flykt i tanken, djerfhet i begäret, känslan af en stor förmåga och tron på lyckan. Utan tvifvel bar den unge Gustaf Adolf inom sig i hög grad den ungdomens framtidskänsla, som gör den åldern rik. Lyckas det att bevara själens ungdom medan åren fly, så gör den känslan alla åldrars glädje och viker ej i döden. Låtom oss höra Gustaf Adolfs ord när Oxenstjerna afrådde honom ifrån att gå in i tyska kriget. Så slutar han sitt bref: "och kunnen J disputando snarare evincera besvärligheten än som jag möjligheten, hvarföre jag, hvad jag att uträtta förmenar heldre i verket än på papperet bevisa vill." Detta är just snillets art, att det ser, det känner, det vet ur sitt bröst saker, som icke låta sig så aldeles på papper beskrifvas eller med logiska slutledningar bevisas. Men det förnimmer i sitt inre en stämma, som förtäljer sådant, som för vanlig slutkonst är fördoldt. Detta är gåfvan af höjden, magten att göra det omöjliga möjligt. Den gåfvan, den magten hade Gustaf Adolf, och att han hade den, det visste han. I de orden han sade ligger bekännelsen derom och i den bekännelsen den rikaste framtidskänsla. Den känslan är nära slägt med verksamhetsbegäret, förutan hvilket ingen ungdom finnes som duger. Denna känsla och detta begär var icke något eget för Gustaf Adolf, det hörer till ungdomskarakteren och är en allmänt mensklig sak, men denna sida af karaktersutvecklingen framträdde tvifvelsutan hos Gustaf Adolf med ovanlig styrka. Och den följde honom intilln

slutet. När han skref de der orden var han på sitt trettiondefemte år1), blott några få årtal fattades så var banan slutad.

Och såsom karakteren aldrig kan utvecklas oberoende af personens lefnadsförhållanden, så var ock naturligt att

Gustaf Adolfs håg och sinne skulle till sin form och färg bestämmas af den egenskapen att han var en konung. Hos en ung man, som känner att han hvälfver ett folkslags öden och danar ett tidehvarf, måste å ena sidan, om der finnes endaste gnista af ett högre lif, hågen spänna sin flykt högt öfver det som litet är och lumpet, — stor kallelse manar upp höga tankar — och å andra sidan det hugstora sinnet kläda sig i drägten af ett konungsligt herrskarelynne. För ett sådant sinnelag finnas skiljovägar. En bärer till högmod, men af den stora arten, der fåfängan höjer sig till en storartad ärelystnad, hvilken söker sitt mål i en verksamhet för stora ändamål, för nyttiga, men i sin innersta rot dock är sjelfkärlek. En annan väg öpnar sig om det stolta sinnet sänker sig för en högre magt och låter sig genomträngas af ädelmodet och af det rättas grundsats. Det var i denna riktning som Gustaf Adolfs karakters-utveckling gick. Här visar sig åter den förmåga som vi sett att Gustaf Adolf hade — en förmåga, som hvarje menniska i sin ställning bör söka förvärfva sig — att skilja sakerna åt och låta detta vara detta, d. v. s. att hvar och en sak, hvar och en själsriktning får gälla hvad den bör och ej en öfverväldiga en annan ibland

') Brefvet är dateradt d. 5 mars 1629; K. Gust. II Ad. Skrifter, p. 533.73

sådana som hafva sin goda rätt. Gustaf Adolf visste att stolthet kan lida blygsamhet och den blygsam är och ödmjuk kan dock rikta tanken högt. Så talar han vid sin kröning: "eljest beder jag ock Gud och hans gudomeliga majestät, att han ville förläna mig förståndigt sinne på Guds och verldslig lag, att jag så må kunna regera, thet jag ock efter min död måtte vara hos eder bönhörd, uti thet att J måge mine gerningar och mitt namns rykte begå och ihogkomma med lof, ros och god åminnelse"1). Gustaf Adolf var en stolt menniska, ty hans väg gick på mensklighetens höjder och hans kallelse var att föra magtens spira, men han var en ödmjuk man inför Gud.

Gustaf Adolfs gudsfruktan är mycket berömd. Den som kände honom bäst, Axel Oxenstjerna, har sagt: "han var en herre, gudfruktig i alla sina verk och gerningar intill döden" 2). Derhän hade hans upfostran blifvit riktad att han skulle lära, att "det icke är något dödligt eller förgängligt utan gudomligt till att förestå land och rike" 3). — Den frågan huru det förhöll sig med Gustaf Adolfs gudsfruktan är i synnerhet af vigt för insigten i hans historia när han träder upp såsom härförare i ett krig, som bar namnet af religionskrig. Hvad man om honom vet, gifver oss anledning tro, att, lika visst som Gustaf Wasa alls icke gjorde sin reformation blott af politiska bevekelsegrunder, så

!) Talet till Ständerne d. 27 aug. 1617 i K. Gust. II Ad. Skrifter, p. 201.

2) Cit. hos Geijer; Sv. Folk. Eist. T. III. 270 i Saml. Skr.

3) Jfr. Cronholm; T. I. 19, Skytte; En kort undervisning, p. 12.74

kände Gustaf Adolf den verkliga religiösa betydelsen af sin stora strid på samma gång som han fattade de politiska synpunkterna såsom en i verldens klokhet mycket bevandrad man. Så är sagdt att han sjelf "ofta önskade att han för Guds ord måtte i marken dö" 1).

Vi hafva redan sett ett stycke af Gustaf Adolfs sinnelag, der betraktelsen skjuter in på det religiösa gebitet, jag menar Gustaf Adolfs dödsförakt. Det mod, som föddes af detta dödsförakt, hindrade icke, att dödens aning under ständiga lifsfaror trädde fram för hans sinne och gaf åt hans känsla en viss vemodig stämning. Så i det ryktbara brefvet till Axel Oxenstjerna, deruti han anbefaller honom maka och barn; så ock i afskedstal förr än han gick ut till tyska kriget, der orden så lyda: "och efter gemenligit ske plägar, att krukan bärs så länge till vatns att hon på sistone sönder går; så varder ock mig på sistone gångandes att eftersom jag nu uti så många occasioner och farligheter för Sveriges rikes välfärd hafver måst utgjuta och låta mitt blod: dock allt härtill genom Guds nådige beskydd till lifvet intet skadd, och på sistone det låta måste; ty vill jag för min afresa och nu denne gången hafva eder samt-ligen här när- och frånvarendes Sveriges undersåter och StänderGudh den aldrahögste till själ, lif och all välfärd allernådigst befahlet; önskandes att vi efter dette usle och mödesamma lefvernet efter Guds behag måge finnas och möta hvarannan i det himmelska och oför-gengeliga hos Gud oss beredda lifvet och glädjen." Fram-

') Personalier cit. hos Geijer i Talet d. 6 nov, 1832. Saml. Skrifter, Afd. I. T. II. 119. 133.75

tidskänslan hos Gustaf Adolf var också dödens förkänsla och kunde så vara, ty han kände en framtid bortom grafven. Så talar han till Rikets Råd när beslutadt var att han skulle gå till Tyskland: "jag förmanar eder att J detta alltså drifven, att antingen J eller edra barn derpå se en god utgång — den Gud förläne! Jag ser mig sjelf ingen rolighet mer hafva att förvänta, förrän den eviga roligheten" Känslan af lifvets tyngd och verldens tomhet var välbekant för Gustaf Adolf; kulorna vid Lützen träffade ett hjerta, som utan sorg lemnade lifvet.

Vill man höra ett stycke af Gustaf Adolfs sätt att upfatta sin tids religiösa strider, så lyssne man till talet, som han håller för Rikets Ständer på riksdagen i Örebro år 1617 i början af året. Han talar om K. Sigismund och det katholska interesset, "hurusom hvar och en välbetänkt och den som saken förr kunnig är kan väl besinna att konungen i Polen med mig (Gustaf Adolf) och Sveriges krona icke så lätteligen kan varda förlikt och fördragen: aldenstund han derifrån varder afhållen genom sin påfveska religion, ther-uti han upfödd är, hvilken hafver vändt icke allenast hans utan många andre potentaters goda natur till gruf-velighet och hat emot them, som samma orätta, lära icke gilla kunna, och hafver förorsakat, att the them, som med them i tron oense äre, med allehanda tyranni esomoftast och alltid, när de sin möda vederkommit, förföljt, afdagatagit och befejdat hafve. Thenne reli-

') Cit. hos Geijer; Sv. Folk. Hist. T. Hl. 176, K. Gust. II Adolfs Skrifter, p. 630,76

gionen (oin jag thet så kalla må) är icke allenast i sig sjelf afgudadyrkan, menniskors påfund och diktan, tvärtemot Guds ord, then heliga skrift, theruti vår salighets väg beskrifven står: utan hafver ock desse en-kannerliga, förderfveliga hufvudstycken med sig: hære-tici3 non est servandet, fides; kättarom, som the oss kalla, skall man ingen lofven hålla." Huru katholikerne höllo denna grundsats anförer nu Gustaf Adolf exempel ur K. Sigismunds politik, emot hvilken han är mycket vred. Och emot Jesuiterne känner han allt det bittra , hat, som den ifrigaste protestant kunde hysa. "Hvad skole vi hafva till att vänta", säger han "af K. Sigis-inundo, som icke allenast sjelf är ond, utan låter regera sig af thet djefvulspartiet, the Jesuiter, hvilka hafva varit uphof till thet grufveliga tyranni, som äro skedde i Hispanien, Frankrike och annorstädes. Thesse med theras inqvisition hafver icke skonat hvarken hög eller låg, qvinna eller man. Theras brännande i Hispanien hafver varit gräseligt. Theras mördande thersammastä-des hafver icke skonat konung Philippi thens andres egen son, hertig Carl, som af them är afdagatagen, allenast för then misstanka skull, thet han var ens med oss i tron. Konung Philip sjelf säges hafva måst sin blod bränna låta för den orsak skull, att han medömkan bar öfver en, som för tron skull bränder blef. Thet heliga mord (som thet af the Påfviska kallas), hvilket af thesse samme konungens i Polen rådgifvare anstiftadt var uti Paris i Frankrike och sedan mäst thet konungariket öfverför, lärer oss hvad thesse Jesuiter och the konungar, som theras råd följa, för tyranni mot vår religion bruka." Man hörer att Gustaf Adolf talar om Bartholomæinat-77

tens blodbad i Frankrike och om Infanten Don Carlos i Spanien, rörande hvars öde han hade fått föreställningar, som just visa oss, huru den starkaste religions-antipathi satte sin färg på historien. Alla dessa föreställningar, till en del öfverdrifna, som protestanterne hyste om den motsatta sidans ondska, funnos hos Gustaf Adolf. Sigismund är för honom icke blott thron-medtäflaren, men jesuiterlärjungen, ej mindre vidrig i den senare egenskapen än i den förra. Det är den ka-tholska religionen, som Gustaf Adolf bekämpar i Sigismunds person. Här är förspelet till trettioåra kriget. "Hvad säkerhet", säger han, "skole vi mera förmoda af konungen i Polen än som andre reformerade konungariken och land hafva för sine påfviske nabor. Theras generalförbund, som the then heliga liga kalla, är ju therhän rättad, thet the genom allehanda både väldiga och listiga medel skola beflita sig therom, att the kunna åter till hörsamhet under Påfvens ok och träldom tvinga alle, som för hans mörker uplyste äre."

Så finner man politiken ifrån Breitenfeld och Lützen förebådad långt förut, en politik med religion, men en religion på en stark polemisk grund. Här är väl något af hvad man kallar odiurn theologicum. Så ock vid andra tillfällen. Gustaf Adolf i sin påbörjade historia af sin egen lefnad talar om huru "fånen, som alla uprors påfinnare är, plägar sin son Påfvens rike stadfästa och förvidga"; den påflige Legaten Malaspina vid kung Sigismunds kröning kallas en "fånens blås-belg", som blåste upp tvedrägtselden. Den ifrån K. Johan III:s tid mycket beryktade jesuiten, som är känd under namnet Kloster-Lasse, anträffades vid hög ålder i78

den eröfrade staden Riga och affärdades af Gustaf Adolf med benämningen "du helvetes gubbe." — "Vet du icke

att du, som i dag skall dö, har att vänta en evig fördömelse om du ej antager vår sanna gudalära?" Exempel finnes att tre svenske män under Gustaf Adolfs regering aflifvades för det de affallit till katholska religionen 1).

Vill man åter se Gustaf Adolfs religion ifrån en annan sida, en ljusare, en mildare, så höre man honom vid nästan samma ålder, som då han höll det talet, derutur vi nyss hörde ett utdrag. Låtom oss höra honom tala på riksdagen i Stockholm 1617 i augusti. Han är då hemkommen ifrån ryska kriget, med seger och med eröfrad fred. Freden i Stolbova är afslutad. Gustaf Adolf inför Rikets Ständer tackar Gud för sin framgång. Han talar såsom en konung, men konungen talar såsom en prest. Han mäter sakerna med politiskt mått, men till slutet förvandlar sig talet till ett uttryck af fromhetens andakt: "aldenstund nu alla dessa stora välgerningar, som vårt fädernesland vederfarne äro, allenast af Guds godhet och hans nådes skickelse sitt ur-

!) Gu st. n Ad. Skrifter, p. 144 — 147. 80, 84. Hallenberg, T. IV. 977. T. V. 174. Sazius, 739, hvarest synes att desse män dömdes ej blott för sitt religiösa affall, men emedan detta betraktades såsom ett förräderi emot fäderneslandet. Det var icke ovanligt vid den tidens religionsförföljelser att saken så betraktades, att politisk brottslighet icke kunde skiljas ifrån det religiösa affallet, hvilket icke hindrade att det senare blef förföljelsens verkliga grund om också saken rubricerades på annat sätt. Hvad beträffar uppträdet med Kloster-Lasse bör anmärkas att berättelsen derom är kommen ifrån en katholsk historieskrifvare.79

sprung draga och härflyta och thet vi tillika med många andre stora välgerningar hafva ock thenne af hans barmhertighet handfångit, så hafver jag största orsak till att säija: täcker Herran för sin godhet och för sin under, som han gör på menniskjebarn, och priser honom uti församlingen, roser honom inför the äldste, ty han hafver uti femtifyra omgående år uppehållit oss uti så många oåtervändande och stadigtvarande krig och farligheter, som både innan lands och utanefter hafver hotat våra själars, kroppars och välstånds förderf, således att vi än hafva hans rene, oförfalskade ord, vår beskrefne lag och stadgar, vår laglige frihet, obesvärade med främmandes ok och träldom. Och än therutöfver thet han oss thenna fred och thet myckna goda, som then med sig drager, hafver skänkt och gifvit. Therföre måge vi nu med alle hedningar lofva Herran och prisa honom med allt folk, ty hans nåd och sanning varar öfver oss i evighet"

Så talade Gustaf Adolf, då han var på sitt tjugondetredje år. Man kan med detta tal jämföra inledningen till hans egenhändiga lefnadshistoria, der han talar om hedningars och christnes olika sätt att draga lärdom af historien. I den heliga skrift synes han varit väl bevandrad om man får sluta efter de af bibelspråk up-fyllde personalier, som han skref öfver sin aflidne broder Carl Philip2).

Vid betraktande af en menniskas religiösa ståndpunkt ligger der magt uppå att veta icke blott dess

') K. Gust. II Ad. Skrifter p. 186.

2) K. Gust. II Ad. Skrifter p. 70 — 72, 100 — 101.80

tankar och tro om religionens uppenbarelse, men äfven huru denna religion upfattas i förhållande till lifvets handlingar. Der icke dessa genomträngas af den religiösa anden, der blifver religionen icke mycket, förty "tron utan gerningar är död" 1). Gustaf Adolf har icke låtit sig blifva aldeles utan vittnesbörd, huru han tänkte sig denna i egentligaste mening praktiska sida af det religiösa lifvet. Hörom honom, då han talar om sitt företag att beskrifva sin egen lefnads historia och förklarar den christna verldsåsigten. Han hade tvekat om han borde fara fort med sitt upsåt att skrifva sin historia, "men", säger han, "när jag saken närmare beser och therom med skäl ransakar, finner jag mig säkrare göra både för mig och andra, om jag mine actio-ner och mitt lefverne med sanning beskrifver, med skäl ursäktar och hvad feladt är — ty ther finns ingen menniska, som ej syndar — Gud och verldene afbeder, på thet att then rättefulla tiden icke mina dygder glömma och mina fel gömma måtte, som mången stårelig man och regent vederfarin är. Sedan att sanningen hos lögnen, saken som hon sig tilldragit hafver och huru hon framdeles till äfventyrs af afundsmän kan vridas, varda jämte hvarandra satte, att en oväld läsare en opartisk dom fälla må, eljest hafver jag ock detta gagn, att jag mig bätter påminna kan, hvad mig händt är och theraf —• såvidt Gud förstånd förlänar — om det tillkommande dömma må. Androm skall thenna historien icke mindre nytta hembära än andra historier pläga. Livius är en hedning sijr likavisst thenna nyttighet

vara åt hi-

') Jac, 2: 17, 20, 26.81

storien, att therutinnan äre tig exempel för ögonen ställde , them tu beskåda kan, hvadan tu ock tig taga kan]öfliga efterdöme, både för tig och titt regemente trygge-ligen att efterfölja; såsom ock skönja hvad slemt är att börja och skittit att ända: thet tu fly måste. Poly-bius säger, intet är beqvämare till thet mennisklige lef-vernes underrättelse, än vetta hvad fordom är händt. Och en annan hedning säger historien vara sanningenes ljus och lifsens mesterinna. Thetta hafva hedningarne sett, men vi christne skola läsa (öfver thetta) historier med större gagn, ty vi veta thet Gud uppehåller regementen , och fördenskull skolom vi gifva akt uppå hans underverk, huru han understundom genom medel, understundom utan medel hjelper them han utur förtryck frija vill och theras stadh upbygger, som synes nu vilja falla i ok och träldom och them till flor uphjelper. Åter tvärtom igen huru han thet som för mennisklige ögon tryggt och fast är, omkullslår för syndenes skull, manlige nationer mod och mandom förtager, stridbare hjeltar qvinnehjerta gifver, vise, förståndige män skäl och dom förtager och the klokaste rådslag gifver stundom löje-lige, stundom sorgelige utgånger, åter thet för verlden ett löjeligt rådslag synes, tager aldrabästa utgången och befinns sedan af ändan, som alla rådslag roser eller lastar, att the hafva varit kloke, och theraf lärer, att vi icke skola lita på medgång, icke förtvifla i motgång, lita till Gud och ångra synden, som lyckones underliga hvarf i verlden förorsakar. Thernäst skola the Svenske i synnerhet ingen skada hafva theraf att jag theras fäderneslands tillstånd dem afmålar, Guds hjelp och bistånd, som han oss Svenske i thenne besvärlige tid82

gjort hafver, them för ögonen ställer, genom hvad medel och män Gud vårt fädernesland till thenna närvarandes stat hafver komma låtit bevijsar, på thet dhe såväl som jag må kännas der wed, att thet är Guds nådes och unders verk, och icke vårt verk, thet vi frie folk äre både uti andelige och verldslige friheter: sedan att vi som i en spegel se måge, hvem dygdeligen och regementet till nytta lefvat hafver, hvem odygdeligen och med fäderneslandsens skada eller intet gagn lefvat hafver, och ändteligen hvem som felat eller drabbat hafver, på thet the, som ännu lefva (om möijeligit är), må framhärda uti dygden, och the som dygden härtill intet följt hafva måge sig omvända och härefter fäderneslandet gagnelige varda, the och som efterkomma, måge se sina fädernes dygder rosas och thei-as odygder lastas, på thet the hvad godt är följa kunna och thet ondt är fly: när the varse varda att intetthera glömmes. Och hafver så härmed then som läsa vill the orsaker, som mig bevekt hafva thetta verk att begynna, som utan tvifvel af androm lycktas måste, om hela mitt lefverne beslutas skall. Gud gifve mig så att lefva, att jag efter thetta lifvet med Christo evinnerligen lefva må och att jag på jorden för mina gerningar ej skämmas må."

Här ligger i dessa ord en stark och bestämd trosbekännelse om sammanhanget emellan christendomens uppenbarelse och menniskans sedliga lif, så att det senare blott genom den förra blifver hvad det bör vara samt att lifvets sorg och glädje hvilar på en gudomlig verlds-styrelses rådslag. Gustaf Adolf önskade att han "för sina gerningar ej skämmas måtte." Huru det gick honom i detta fall, derom hafver han också låtit oss nå-83

got veta-, då han skrifver till Oxenstjerna1), talande om sig sjelf "som then ther nu på tjugonde året med mycken möda (dock Gudi ske lof) med mycken heder vårt fädernesland förestått hafver, then ther ock fäderneslandet och alle thess trogne inbyggare älskat, ärat och för thess ära, lif, gods och goda dagar vanvyrdat hafver, then ther ock i verlden ingen annan skatt sökt hafver, än att göra tillfyllest mitt stånds pligt, deruti mig Gud hafver låtit födas." När Gustaf Adolf skref dessa rader, befann han sig närmare slutet af sin lefnad — de äro skrifna i slutet af år 1630. Läser man dem i hela deras sammanhang, så känner man, ifall man någon känsla har, att här intet äro sjelfberömmets fraser, men ord, som tränga^sig fram ur ett hjerta, som med djupaste rörelse känner lifvets förgänglighet och mensklig lyckas svaghet. Han uttalar i all ödmjukhet sin bekännelse, att samvetet intet gaf honom orätt för hans tillryggalagda lefnad. Deruti visar han också den djupaste grunden för den hjeltemodets glädje i lif och död, som vi sett att han egde.

Ord och skrift skulle intet bevisa om handlingar vittnade emot dem. Efterverlden kan gå med sitt ljus i handen och leta igenom Gustaf Adolfs lif, den finner då hans tal i det bela bekräftadt. Sjelfbekännelsen, som han gjorde för den förtrognaste vän, är densamma bekännelse , som historien gifver honom till ära. Hvad den yngre åldern

beträffar, så hafva vi sett att ban icke genast hade upnått fullständigt den sedliga styrka, som

') Det bekanta brefvet, deruti han talar om sin maka och barn; K. Qust. II Ad. Skrifter, p. 546.gjorde honom sedermera vördnadsvärd. Men att han

förvärfvade denna styrka tyder derhän att grund var lagd, djupt och tidigt, och hela hans lif, om man jäm-förer det med orden, der vi hörde honom icke blott i vänskapens förtrogna meddelelser och i det ensliga be-grundandets stunder, då han beredde sig att redogöra för sin lefnad, men äfven då han talade ifrån sin thron till sitt rikes Ständer, ännu ganska ung, i lyckans dagar, i segrens, bekännande det christliga lifvets sinnesstämning, detta tillsamman må gifva oss så mycken visshet, som en menniska kan få om det som blott den Allseende fullständigt ser — jag menar menniskors innersta själsbeskaffenhet — att Gustaf Adolfs lefnads lära genom hela hans lif och redan i ungdomen var denna: "tänk på din skapare" änskönt att lifvets prof behöfdes för att rena hans ungdom ifrån lättsinnets slagg. Men när Gustaf Adolf, tjugutre år gammal, hembar i kretsen af svenska folkets ombud sin tacksägelse för den Allsmägtiges hägn under genomkämpade faror talar han sin själs öfvertygelse lika visst som när vid trettiofem års ålder han böjer sitt knä på Tysklands jord i spetsen för sin här, och när han diktar den psalmen: "förfäras ej, du lilla hop!" och när han säger om de beundrande folkskarororna i Tyskland, som tackade honom för frihet och lif, att de icke skulle sätta sin förtröstan till honom, en svag menniska, men till himmelens Allsvåldige herre.

Här var således en christen man, men den mannen var ibland menniskor en konung. Den ena af dessa egenskaper förenade sig med den andra på ett sådant gätt, att allt kom i sin vissa ordning. Gustaf Adolf,i al

med den tro han hade, måste vara, såsom han det var, religionens och kyrkans nitiske beskyddare i den yttre verlden, men beskyddaren ville vara herre. Gustaf Wasas herrskarevälde öfver kyrkan hvilade hos Gnstaf Adolf i en hand, som icke ville släppa något deraf, snarare, om den kunnat, bygga detta herravälde ännu starkare än det nu befanns vara sedan en längre tid förflutit efter grundläggarens död. Spiran förde han med samma herrskarehug öfver prester och kyrkans förhållanden som öfver krigsmän och rådsherrar. Man känner hans afsigt att ordna kyrkoförfattningen på ett sätt, som var ingenting mindre än hierarkiskt, planen till det s. k. "Consistorium Generale", som blef omintet för presternes motstånd. Så talade han engång till preteståndet om den saken: "der presterskapet tyckes dem ske på något sätt förnär, igenom den punkt uti institutionen, som stadgar, att de skola taga politicos (lekmän) till collegas och assessores: då måge de vara visse uppå och förtänkte, att the skola taga och dem gode känna bredevid sig som censores och befallde Kongl. Maj:t dem utvälja hvilket de heldst ville" i).

Gustaf Adolf egde det hufvudets ljus, som skiljer emellan christendom och prestvälde. För det senare ville han med konungamagt sätta den ordning, som stats-mannaklokhet fordrade, men för religionens magt öfver menniskans inre lif böjde han sig. Hans fromhet var icke en viss andelig sentimentalitet, som kan finnas utan att sträcka sig längre in i själen än till känslan och

') Thysélius; Handl. rörande svenska kyrkans och läroverkens historia, T. IL 211.

inbillningskraften, medan förstånd och vilja kunna vara såsom hedningars, men den fromheten var af det kraftiga slaget, som genomgriper andens hela väsende, viljans håg och hjertats lif med förståndets fulla frihet.

Deraf följer, att Gustaf Adolf aldrig kunde blifva hvarken fanatisk eller bigott. Han var i den delen, trots de starka antipathier vi sett att han hade, mera uplyst än i allmänhet hans tidehvarf. Derom vittnar fördragsamheten, som han visade emot katholikerne i Tyskland. Gustaf Adolf var alls icke en sådan furste på den protestantiska sidan som t. ex. ibland katholikerne K. Philip II i Spanien eller Dr. Maria i England, snarare liknade han Frankrikes helige Ludvig, med hvilken han kanske i mera än ett afseende skulle kunna jämföras.

Men så mycket än Gustaf Adolf mätte lifvet efter den christna sedelärans måttstock, så, ifall man fullständigt vill fatta hans väsende, får man påminna sig det som sades, att han aldrig blef någon idealisk helgon-karakter 1). Derföre är han också ett exempel, att det icke hafver sig så lätt att blifva en sådan, och hafver Gustaf Adolf dermed gifvit en lärdom att besinnas af dem, som hafva någon fallenhet för det andliga högmodet. Letar man här

och hvar i Gustaf Adolfs historia, så finner man ett och annat, som bestyrker det Geijerska omdömet om Gustaf Adolf att lutherske theo-loger hafva velat göra honom till ett slags helgon i deras mening, hvilket han icke var; dertill hade han för mycket af Cæsar och Alexander2). Han har också

') Jfr. Ofvanföre.

2) Svenska Folkets Historia. T. III. 270.87

sjelf bekännt något derom ifall sannt är som han säges hafva yttrat någon gång med anledning af Hugo Grotii läror i folkrätten, hvilka läror han eljest högt värderade, att nämligen han "önskade det han hade vid sin sida Grotius, så skulle han visa honom hvilken skiljnad der vore emellan theori och praxis" 1). Hugo Grotii läror hindrade honom verkligen icke att någon gång behandla folkrätten tämligen fritt. Ett exempel må nämnas, som tillhör det polska kriget, år 1628; Gustaf Adolfs karakter måste då hafva ansetts upnått sin fullt manliga mognad. Der finnes ett bref af hans hand, skrifvet till en onämnd person, innehållet visar att det var ämnadt för någon polsk magnat. Brefvet är skrifvet i den ton , att Gustaf Adolf framställer sig sjelf såsom icke Polens fiende, men blott K. Sigismunds; således skiljer han konung och folk, så att man kunde vara den enes vän medan man bekrigar den andre. Han gör sig åtskillig möda att visa för Polacken, det K. Sigismunds sak alls icke var polska nationens. Han sår splitets frö fiiteligen. Han söker göra Sigismund misstänkt såsom den der ville göra Polens krona ärfte-lig; fördenskull, vill han säga, drog Sigismund kriget ut på tiden för att göra Polackarne svagare emot hans egna listiga anslag, för samma anslag ville han bruka kejsarens trupper i Polen. Och detta, att Polens krona skulle blifva ärftelig, framställes såsom ett förderf för Polens frihet. Den friheten åter vill Gustaf Adolf gerna se bevarad. Brefvet saknar icke smickrande talesätt, sådane som kunde anstå en ärelysten polsk herre; slut-

') Hallenberg, T. I. 23, not.88

meningen är den, att, så länge Sigismund eller någon af hans parti förde styrelsen, kunde ingen fred afslutas, men, om sådane personer aflägsnades, och antingen någon furste ifrån grannstaterna eller en infödd Polack be-stege thronen, kunde republiken lätt återvinna förlorade besittningar samt fred och vänskap befästas1). Här är tydlig upmaning till myteri och upror, och det, som just var Polens svaghet, den s. k. polska friheten, rätteligen kallad sjelfsvåldet, framställes såsom Polens sanna väl. Det är en likartad politik med den, för hvilken Polen sedermera förgicks och för hvilken Sverige under sin s. k. frihetstid torde varit ämnadt att förgås, den politik, som Ryssland och väl flere magter utförde, att hålla split och partihat vid lif och icke hafva något emot att räknas såsom beskyddare för ett sådant statsskick, som löser upp samhällets band och förlamar dess kraft under frihetens falskeligen antagna namn. Man läse t. ex. K. Fredrik II:s i Preussen vredsinnta bref till K. Gustaf Hl efter 1772 års regementsförändring3), så finner man igen Gustaf Adolfs känslor, som han skulle haft ifall det hade lyckats Sigismund att göra det, som Gustaf Adolf sade att han ville göra, nämligen kronan ärftelig. Man kan väl ock fråga: hvad skulle Gustaf Adolf hafva sagt om någon främmande hade skrifvit så till någon svensk man, som Gustaf Adolf sjelf här skref till Polacken? Hade någon svensk undersåte blifvit beslagen med att hafva emottagit ett sådant bref ifrån K. Sigismund och hållit det till godo, så hade väl den sven-

J) Brefvet i sammandrag hos Cronholm; T. II. 452—454.

2) Correspondance inedite relative a Vhistoire de Suede 1112

1780. p. 1—2.89

ske mannen mistat sitt hufvud eller fått hålla Messenius sällskap på Kajaneborg. Och den s. k. friheten, som han prisade i Polen, den skulle han visst hafva beskrifvit på helt annat sätt, och det med rätta, om fråga varit om en sådan slags "frihet" i Sverige.

Här ser man således att Gustaf Adolf, deruti al-deles lik Gustaf den förste, icke försmådde att någon gång vara en politisk artist. Troshjelten, religionskrigaren är en listig politiker efter eröfrares vanliga sätt. Han har allsintet emot om han kunde ställa i verket en revolution i sin fiendes rike, för att öka oredan och göra vägen lättare för hans egna vapen, för Sveriges. Här är politisk uträkning, ganska god; ridderlig grannlagenhet är här icke. Saken är sådan, som de fleste statsmän lätt skulle kunna öfvertala sitt samvete att göra, men hos den för sin dygd så

beprisade Gustaf Adolf förtjenar ett sådant drag en närmare blick.

Här äro nu dock två omständigheter. Den ena att dylika frestande upviglingar verkligen försöktes ifrån K. Sigismund och den polska sidan emot Gustaf Adolf och Sverige, den nyssnämnde Messenius blef olycklig just för misstankar om dylikt. Det som Gustaf Adolf här gjorde kunde således räknas för en art repressalier. Saken kommer då vidare derpå an om folkrätten medgifver så 'beskaffade repressalier. En annan omständighet är, att detta bref aldrig blef afsändt. Gustaf Adolf synes ändrat sin afsigt i det att budbäraren försändes i något annat ärende till Siebenbürgen i stället för Polen. Jag vet dock ingen anledning förmoda, att Gustaf Adolf besinnat sig på det moraliskt betänkliga innehållet, men det kan vara en möjlighet att han det gjorde. När han90

skref brefvet tänkte han väl att det skulle afsändas, fastän han sedermera ändrade sig. Detta bref bevisar således, hvilka saker Gustaf Adolf understundom tyckte, att de kunde gå an. Men att brefvet icke kom att afgå antyder, att här icke var någon fast plan, men en idee, sådan som flyger igenom ett lifligt hufvud, hvilket kastar ut tankar likasom på måfå, menande att ett eller annat kan uträttas, åtminstone ingenting förloras.

Följer man Gustaf Adolfs politik på alla dess vägar och stigar, så visar sig att den mannen, i vissa delar och någon gång, ej var bättre än andre, men i det hela var han bättre än de fleste. Man känner honom icke fullständigt om man ej ser hans väsende i dess helhet, ej blott i snillets glans och i ädelmodets renhet men äfven i dess menskliga skröplighet. Då först blifver bilden sann, men en verklig ära förlorar på ett o-skäligfc berömmande, som rycker hjelten bort, snart sagdt öfver mensklighetens krets. Sjelf har Gustaf Adolf begärt rättvisa af efterverlden, men ej velat förtiga sin svaghet. Han ville skrifva sin historia för att "Gud och verldene afbedja hvad feladt var1' och på det "en oväld läsare en opartisk dom fälla må." Det stora och det goda hos Gustaf Adolf får icke så förstås, som skulle der icke funnits en liknelse till fläck och ingen skugga på dygdemönstret, men ser man det hela af hans lif, fattar man det väsendtliga, det bestämmande i hans karakter och ställer hvarje sak på sin plats, så att det ena till det andra, det lilla till det stora, det flyktiga ögonblickets handling till de grundsatser han bekände och det lefnadsverk han gjorde, allt kommer för betraktelsen i sitt rätta förhållande och hvarje sak får gälla hvad deo91

rätteligen gälla bör i räkningen emellan rätt och orätt, då blifver Gustaf Adolf en stor man och en god man. Han blifver detta på det sätt en menniska kan blifva det, ej genom dygdens fläcklösa renhet, som ej finnes i verlden, men genom sträfvandet efter det goda, oaktadt den menskliga svaghetens hos hvarje menniska outplånliga drag.

Särdeles märkvärdig är Gustaf Adolf i sitt ryska krig. Betraktar man honom såsom statsman, så förde han här en politik, som, bedömd under inflytelsen af vår tids föreställningar, måste anses så vidunderlig, att man nästan hisnar för att tänka derpå; ser man åter huru den politiken egentligen var menad, så erhåller man rätt tänkvärda slutsatser, rörande Gustaf Adolf såsom statsman och den statsmannen såsom menniska betraktad. Här var frågan om en sådan sak som att förena Sverige med Ryssland under samme regent. Frågan var nämligen icke blott att sätta Gustaf Adolfs yngre broder till regent i Ryssland, men äfven att Sveriges konung skulle taga den ryska spiran jämte sin egen. Och det var detta sista alternativ som Gustaf Adolf sjelf ansåg för det bättre. Man vill nästan finna obegripligt, huru en sådan fråga kunnat upstå annorlunda än såsom en äfventyrares förflugna infall. Det är ett politiskt spörjsmål att förklara, huru en statsman, sådan som Gustaf Adolf, kunde tänka en sådan tanke. Spörjs-målet förtjenade väl en genomgående undersökning. Det låter sig i allmänhet förklaras då man förnimmer, huru Gustaf Adolf sjelf menade saken. Så säger han i sina personalier vid sin broders, Carl Philips död, att han, Carl Philip, "vardt åt ryska gränsen sänder icke så92

stort af begärlighet till thet ryska regementet, som att fäderneslandet måtte skaffas på then sidan säkerhet"1). Såvidt synas kan, var Gustaf Adolfs mening aldrig någon annan än att begagna Rysslands inre förvirring till att rycka åt sig ett stycke, större eller mindre af det ryska landet eller det hela, för att betäcka Sveriges gräns och befästa dess magt i de östra länderna. När Rysslands thron bjudes åt Sveriges konungahus griper han detta tillfälle såsom ett medel att på Rysslands bekostnad resa Sveriges välde. Illa vore Ryssarne narrade, om de trodde sig på den vägen erhålla en Czar, som skulle blifvit med tiden inhemsk i Ryssland. De gingo i ledband för ett främmande, ett emot dem fiendt-ligt interesse.

Skulle någon Rysse ur rysk, patriotisk synpunkt beskrifva dessa sakers historia, så är troligt att Gustaf Adolf icke kom att stå i den aldrarenaste dager. Lägger man nationalitetens begrepp till grund för historisk betraktelse, så måste eho, som opartisk vara vill, bekänna, att den ryska nationaliteten blef illa åtgången. Han som bjöd sig sjelf att blifva Czar, när Ryssarne bjödo sitt rike åt hans ätt, han tänkte på ingenting mindre än att uprätta deras rike, som låg i förfall; det han tänkte på var snarare att slita sönder det riket och rycka en bit åt ett håll, kastande andra bitar åt andra håll. Och ser man huru denna slippriga sak sköttes, så träffar man hos Gustaf Adolf en egenskap, som icke är vanlig hos ungdomen — han var dock nu knappt tjugu år gammal — och som man kanske mindst

!) K, Gustaf U Adolfs Skrifter, p. 97.93

hos honom skulle väntat. Jag menar den iskalla slughet, hvarmed han söker draga Ryssarne dit han ville, låtande dem lefva i tron, att helt annat var å bane.

Men hurusomheldst än Gustaf Adolfs politik må ur rysk synpunkt bedömmas, för en svensk man passar det icke att kasta sten derpå. Mera svensk, man kan säga rentaf ursvensk, har svensk statskonst aldrig varit. Der kan icke skönjas den ringaste skymt af någon annan bevekelsegrund än Sveriges rätt, Sveriges nytta, Sveriges ära. Allt annat väges och värderas, brukas och beräknas blott såsom verktyg för dessa ändamål. Den rättvisan fordrar Gustaf Adolfs minne att man erkänner, det han vid aderton eller nitton års ålder icke var svag för den ärelystnaden att fästa en ny krona på sitt hufvud med eftersättande af sitt fäderneslands verkliga interesse.

Ty det visar sig öfverallt under sakens fortgång att angelägen om den nya kronan var Gustaf Adolf icke. Han sköter underhandlingen på ett sätt, som icke var egnadt att försäkra dess framgång, medelst att tillfredsställa Ryssarne, och om han föredrog att sjelf blifva Czar framför att sända till Ryssland sin broder, så var hans mening blott den, att han på det förra sättet tänkte sig mera fullständigt få Ryssarne i sitt våld.

Sannt är också, att om Gustaf Adolfs politik den gången icke var ädelmodets, så torde ock den egenskapen, om den funnits, här varit tämligen bortkastad. Ryssarne, sådane Gustaf Adolf beskrifver dem, skulle knappt begripit densamma. Han kallar Ryssarne ett "underligt" folk, han talar om deras "verldskunniga och barbariska lättsinnighet" och att hos dem "var ett inbundet hat emot alla främmande nationer tillika med en94

plump högfärd", der vore för all ting af nöden att "man såg sig väl före och aldeles icke satte tro till Ryssarnes löften", ty om Ryssarne "sågo sitt ram, skulle de något skälmeri anrätta" *). Man ser tydligt nog att han ingen aktning hade för dem, med hvilka han underhandlade , och tyckte sig väl äfven derföre kunna föra underhandlingen på ett sätt, som icke just var det mäst grannlaga. Här var också å deras sida knappt något annat än en partimanöver, ingalunda var här ett samladt folk, som bjuder, efter välbetänkt val, sitt fäderneslands spira att i frid föras.

Men så mycket än Gustaf Adolf förde denna underhandling helt och hållet för Sveriges interesse, så förde han den likväl på ett sådant sätt, att slutet kunnat blifva denna förening bägge rikena emellan, som han icke efterlängtade och som skulle blifvit så vidunderlig. Onekligen hade sakerna så kunnat vända sig, att någonting i den vägen kommit till stånd. Man kan icke se, att Gustaf Adolf bäfvade tillbaka för den möjligheten, ehuru man också kan vara fullkomligt viss, att han aldrig tänkte ställa Sverige i annan ställning än den mäst sjelfständiga och väl mera — en herrskande ställning.

Såmedelst framsticker här den djerfva sidan af Gustaf Adolfs politik. Här spelades ett högt spel om tvänne folkslag. Eget är att veta, det en svensk konung har funnits — Gustaf Adolf — som verkligen har utfärdat regeringshandlingar om ryska saker, bärande sjelf titeln af Rysslands Czar. Det finnes åtminstone

') Hallenberg, T. II. 577. T, HJ. 27, 29-30,95

ett bref, deruti Gustaf Adolf, åberopande denna titel, gifver gods i Ryssland åt en Rysse Det var Ryssarnes sak mera än bans att den titeln icke blef beståndande, ehuruväl också det må bekännas att han frestade deras tålamod. Riktigast torde saken förklara sig ur dess sammanhang med den djupt fiendtliga ställningen till Polen 2). Frågan för Gustaf Adolf och för Sverige var icke så mycket, att Czaren skulle vara svensk som att han icke skulle vara Polack. Här handlades om att sätta ett svenskt inflytande i Ryssland emot det polska, samt derjämte att förskaffa

Sverige en fördelaktig ställning emot Ryssland sjelf. En sådan ställning vanns genom freden i Stolbowa, sådan denna slutligen blef, och det polska inflytandet förföll genom den sjelfständiga utveckling, som Ryssland erhöll, sedan det omsider räddat sig ur anarkien. Men det hade då funnits en tid, då omständigheterna hade varit sådana, att bägge dessa svenska interessen icke syntes kunna bättre bevakas än genom att en svensk furste besteg den ryska thronen eller en thron öfver ett stycke, så stort som kunde erhållas, af det sönderslitna riket. Thronföljdsfrågan var mindre en fråga om att vinna ett nytt rike åt Sveriges konungahus, men snarare att afstå en gren af detta konungahus åt ett annat land eller också besvära Sveriges konung och rike med en förbindelse, som i och för sig sjelf aldrig kunde betraktas såsom Sveriges lycka. Skulle sådant ske kunde det icke ske för intet. Tillintetgörelsen af K. Si-

') Hallenberg; T. II. 562.

2) Jfr. K. Gustaf Adolfs tal till Ständerne i Finland d. 22 jan. 1616 i hans samlade Skrifter, p. 133.96

gismunds inflytande i Ryssland och ett svenskt herravälde, så långt sträckas kunde, detta var priset, som Gustaf Adolf sökte.

Sålunda betraktad förklarar sig både egennyttan så att den blifver ett rättmätigt nit för en fosterländsk sak och djerfheten förlorar skenet af dumdristighet. Ryssland på den tiden var ett land i anarki, der tvänne främmande magter, fiender till hvarandra, kämpade, i det tredje landet om samma land. Här gällde att förekomma för att icke förekommas och att göra sig betald för hjelpen, soin Sverige gifvit åt den förre Czaren emot partier i Ryssland, dem Polen understödde. Den hjelpen kunde rätteligen fordras på Rysslands bekostnad. Egennyttan, soin här fanns å svenska sidan, blef den, som hvarje statsman är pligtig att hysa, så kärt honom är att ej varda sitt fäderneslands förrädare, den egennyttan att söka sitt eget lands förkofran framför allt och ur denna synpunkt bestämma dess förbindelser med främmande länder.

Och djerfheten förlorar det skenet, som nämndes. Betraktom ställningen. Sverige kämpade med svaga krafter en stor strid. Här möter oss det städse återkommande factum ur detta tidehvarf, att vi hade tagifc öfver oss eller fått oss pålagd en börda, som vi hade mycket svårt att bära upp, och derföre blef det nödvändigt understundom att gå in på slingrande stigar och äfven att göra det som i sig sjelf intet nyttigt var, ty här fanns blott att välja emellan stora faror. Det är mycket tydligt af detta ryska krigs historia, att de svenska vapnen i början af Gustaf Adolfs tid, oaktadt ärorika bragder — De la Gardies tåg till Moskwa och97

återtåget — dock hade ganska svårt att hålla uppe Sveriges sak på sätt som vederborde. Då blef ett nödfallsmedel att lyssna till ett tal, som i sig sjelf ej för-tjenade mycken lit, och med detsamma man lyssnade till det talet om en svensk prins till Czar var man inne på en väg, hvars slut var oberäkneligt. Här var att välja, antingen att taga Ryssland sjelf, såvidt som det sig tagas lät, för Gustaf Adolfs egen räkning eller för Carl Philips, och bjuda spetsen åt hela den vidunderliga framtid, som dermed följde, eller också att låta K. Sigismund och Polen taga det pris, som Sverige förskjöt. Det senare alternativet var betänkeligt för den närvarande tiden, det förra för en framtid. Men framtiden står i Guds hand. Kommer dag så kommer råd. Hvarje dag hafver sin börda. Här gällde att se hvad under närvarande förhållanden var klokast. Gustaf Adolf lärer funnit detta vara att icke skjuta ifrån sig den hand, som bjöds, men dock icke taga emot densamma ovilkorligt. Här ligger den allvarsamma lärdomen, att verldens gång kan blifva sådan, att man icke har valet fritt emellan godt och ondt, men blott emellan ondt och ondt. Sådant pröfvar ej förståndet blott, men karakteren. Der fordras ett visst mod att fatta beslutet. Det händer att det djerfvaste blifver det klokaste. Här gick Gustaf Adolf ut emot en framtid, sådan att den tappraste kunnat bäfva, men af lättsinne eller för sin lust gick han icke. Derföre går han fri för det namnet fantast, men vinner sin plats ibland de starke statsmän, de der ej räkna faror, som ej undgås kunna. Stor är ingen statsman utan politiskt hjeltemod. Hos Gustaf Adolf ser man här den egenskapen. Att han ville taga Czar-98

väldet sjelf och blott i nödfall gifva det åt brödren betecknar just det stora i hans blick. Ett svagare hufvud skulle hafva försökt sig på den konsten att sätta en svensk dynasti i Ryssland och bilda en familjpolitik, men detta, att taga Ryssland sjelf jämte Sverige, det skulle ett sådant hufvud hafva tyckt vara ett hjernspöke. Gustaf Adolf såg nog, att hela saken icke var mycket annat än ett hjernspöke, men då man var derhän kommen att saken ej kunde

undgås, så såg han ock att, om någon förmån för Sverige kunde komma derutaf, så skulle detta snarare ske ifall han tog Ryssland i sin egen hand än om han oifrade sin broder åt Ryssarne. — Sådan utgången blef hafva vi ej skäl att klaga. "Homo proponit, Deus disponit", menniskan spår, Gud rår. Menniskorna, som styrde för oss, gjorde sitt bästa, högst styrer en mild försyn. Menniskan spår, Gud rår; den satsen gäller här på ännu ett annat sätt. Skulle vi föreställa oss att vi vore Ryssar, så hafva vi här en gräselig historia. Ryssland sönderslet sig sjelf, främmande sletos om detsamma. Det var en djup förnedring, som Ryssland genomgick, men ser man ifrån den tiden till den tid, som nu är, så är en lärdom i den historien. Moskwa besattes af Sveriges härar och af Polens ömsom; det stycke, som Gustaf Adolf tog i freden, var det landskap, der nu S:t Petersburg ligger. Frågan var, om Ryssland skulle blifva Sveriges verktyg emot Polen eller Polens emot Sverige och Rysslands thron en fotapall för Sveriges eller Polens konung. — Hvar är nu Polen? Om Sverige behöfva vi, Gudi vare tack! ej fråga hvarest det är, men visst är ställningen förändrad. Här är spåren af den engel, som "lustvandrar genom99

verlden och stjelper throner" och reser upp igen, "blandar slägterna om hvarandra och lägger tiderna hvarf på hvarf"

En bild vill jag ännu betrakta, den tillhör det ryska krigets slut. Den tidepunkten kan räknas såsom gränsen emellan Gustaf Adolfs ungdom och mannaålder. Der må betraktelsen således stadna, aldenstund min föresats varit att förnämligast betrakta Gustaf Adolf såsom ung, ehuru jag ej kunnat undgå att stundom kasta blicken öfver hans senare lif tillika, ty mannen och ynglingen förklara hvarandra, likasom också Gustaf Adolf, konungen, icke kan skiljas ifrån menniskan. Det var den Senare vi egentligen skulle lära känna. Mindst kan sådan skiljnad göras vid det tillfälle jag nu menar. Jag sade engång, att jag ville vi skulle gå in i K. Carl IX:s hus och se den lille gossen i hans barnkammare. Nu ville jag vi skulle kunna gå in på ett helt annat ställe och se den unge konungen på sin rikssal, hemkommen ur sitt andra krig, en lyckosam eröfrare, och höra Gustaf Adolf förklara för Rikets Ständer, hvad i ryska kriget blifvit uträttadt, hvad Stolbowa-freden betydde. Den lille gossen är nu blefven ej blott den förhoppningsrikaste yngling, men en man i sin fulla ålders mognad, en ärorik monark och en statsman, som drager upp grund-ritningan för Sveriges politiska ställning, med en blick in i ofödda tider. Man hörer ett stycke af den konungsliga vältalighet, som Gustaf Adolf hade ärft efter sin farfader. Man kan jämföra Gustaf Adolfs tal vid detta

') J. O. Wallin; Dödens Engel i Samlade Vitterhetsarbeten. Stockh. 1847. T. I. 53.100

och andra tillfällen med dem man eger qvar efter Gustaf den förste. Der fanns en stor talares förmåga hos dem båda, och deruti voro de äfven hvarandra like, att de ställde sig såsom redovisande inför svenska folket. Detta gjorde Gustaf Adolf, likasom gamle konung Gustaf, helt omedelbarligen. Innehållet af deras tal är så hos den ene som den andre mycket behjertansvärdt. Det som Gustaf Adolf nu talade förtjenar särskildt att besinnas på mera än tvåhundra års afstånd och efter den erfarenhet, som under tiden blifvit oss gifven. Det vore önskeligt att Gustaf Adolfs ord alltid hade blifvit besinnade.

I det tal, som Gustaf Adolf höll vid Örebro riksdag i början af år 1617 talar han om orsaken, hvadan det kom att ryska kriget icke var slutadt. Han erinrar Rikets Ständ-er, huru han för tre år sedan hade tillkännagifva "begynnelsen, orsaken och then tids tillstånd med vår nabo, Ryssen. Aldenstund då befanns, att ingenting kunde vara vårt fädernesrikes stat och välfärd skadeligare, än till att blifva med Ryssen ståndande uti yttermera fejde, mäst förty att vi ingen trygghet hafve med konungen i Påland till att förmoda, och andra slika orsaker, hvarföre jag på samma herredag utlofvade, det jag ville beflita mig sådan oro afskaffa." Gustaf Adolf vidgår således, att han redan tre år förut förklarat sig för en politik, som arbetade för fred med Ryssland, och ännu var dock freden icke vunnen. Han förklarar orsakerna: "Thetta till att efterkomma hafver haft sine stora besvär och olägenheter med sig. Ty vår fiende, som vi hafva haft till att göra med, hafver icke kunnat så hastigt och fort på tu omgående år, för sin vanliga ostadighets skull, komma sig therhän, att hani al

något visst om handelens begynnelse, än sedan om thess beslut, hafver velat statuera och bevilja. Och hafver han, sanningen till att säija, för sitt interesses skull, ther-uti icke gjort stor orätt, ty sålänge han af oss oanfäktad blef, tycktes honom thet han litet med handlande vinna skulle, efter han väl visste sin orätt och att han icke, med

mindre han oss skäl gåfve för vår kostnad och rättighet, (then fast stor är) kunde slippa. Och dröjde fördenskull med sammankomsten till thess att jag Pleskou stad belägrade, hvadan jag ock icke upbröt alt intill thess jag förvissad var af underhandlarne, att tillsammankomsten melloiu bagges våres commissarier ske skulle." Här förnimmer man nu Gustaf Adolfs förklaring öfver sin politik emot Ryssland under den senare tiden sedan der uphört att vara fråga om en svensk lurstes thronbestigning. Krigsrörelserna och enkannerligen Pleskows belägring skulle stärka underhandlingarne, men syftemålet var fred och fredens hinder var Ryssarnes "ostadighet" såsom Gustaf Adolf uttryckte sig; man kunde ock säga deras ovillighet till uppoffringar, dem Sverige kräfde. Vidare låter konungen förstå, att "der vintern och the öde länders olägenhet icke hade varit, att tbå väl något godt hade kunnat den gången uträttas, ty för then stora mangel, som var på allahanda nödtorfter till att hålla oppe lifvet med (efter thet mötet var öfver trettio miler ifrån alla mina fästningar och städer, som jag ther i landet inne hade, beramadt), måste vi den gången skiljas åt: och blef opskutet till denna nu frarn-ledna sommar, hvilken the ock med prutande och tingande hafva sampt med hösten och stycke af vintern bortnött oah fördröjt." Det låter för vår tid undersamt

att höra, det en fredsunderhandling kunde blifva afbruten för brist på nödtorfter att uppehålla lifvet. Att så kunde vara visar hurudant tillståndet var i det inre Ryssland och hurudant förhållandet emellan de underhandlande parterna. Det synes såsom de svenska sändebuden skolat lefva af tillförsel ifrån orter, som Sverige innehade. "Thet hafver ock" fortfar konungen "största orsaken till thenna långsamma dröjsmål förorsakat sig theraf, att den varit något sur till att pågå, oss vår kostnad och rättighet till vederläggia. Ty sjuttio tunnor guld, som vid Dedrina begärades, voro aldeles omöjelige. The fyratio, som af underhandlarne för billige finnes, voro odrägelige. Iwanogrod, Jama, Copori, Nöteborg och Kexholm med sine land och län voro them mycket käre och utan ettdera för Ryssen till att mista kunde freden icke göras och aldenstund det eljest allt för vidt hade trädt ifrån det råd som J på sist hållna herredag mig gåfven. Och thet hade ländt och kommit vårt fädernesland och mig sjelf nu i förstone till skam och nesa och i framtideh till största osäkerhet. Ty hvad skulle vara skamligare än låta visa sig af med IluOOO R: d: hvilka icke ens tillfyllest gjorde till att betala krigsfolkens halfva rest och theremot igengifva och afträda nio väl befästade städer och slott med sine land och underliggande län, som jag med bästa rätt besitter? Thet skulle ju hafva synts, som vi Svenske af Ryssen tvungne varit, eller ock allsintet mera förmått hade, heller ock thet jag, som Sveriges konung är, hade varit så klenmodig, thet jag icke skulle töras förtro Gudi, thet han min rättvisa sak till en god ända förhjelpa och föra skulle: allt sådant hade icke varit en ringa nesa 1" Här talar den103

ridderlige hjelten, talet är om fäderneslandets heder eller skam. Läser man vidare så hörer man den kloke mannen, som väger det nyttiga : "thetta förutan hvad säkerhet hade inan kunnat haft af den fienden, sora sällan håller tro och lofven? hvilket hans framledna bedrifter hafva nogsamt bevist. Ty uti Finland och Estland hafva Sveriges undersåter uti sjelfva freden icke varit säkre för Ryssens öfverfallande, allt medan han oss så när gränsat hafver: skulle nu vi få honom samma lägenheter igen, thermed han oss tillförene skada gjort hafver, och nu uti våra händer är? Thet kan aldrig någon förståndig man, och särdeles den som fäderneslandet älskar, någonsin gilla. Hvi skulle vi Svenskar vara så tokota, att ther vi med Ladugasjön med the stora och trettio miler breda moraser och med den strida Narfveska ån kunna skilja Ryssen ved oss, släppa honom likasom in uti vår förstuga uti Lifland och Finland, allenast för try eller fyra års stillhet skull efter han mestedels icke länger plägar sig stilla hålla." Således för Sveriges säkerhet vore dessa eröfrade orter nödvändiga, målet, som Gustaf Adolf söker, är en säker gräns. Dertill kom, såsom ban vidare fortfar, att "icke äro de landen heller så ringa till att skatta, aldenstund att the äre af en stor ymnoghet, och eljest vidt begrepne och stora i så måtto thet the then omkostnaden, som therpå gången är, väl kunna hembära." Länderna, som Gustaf Adolf ville vinna åt Sverige, voro således fördelaktiga besittningar i och för sig sjelfva. "För alla thenna orsaker skull hafver thet ju icke varit rådeligt Ryssen sådant tillbaka gifva. — All sådan vår beqvämlighet hafver gjort Ryssen saken thess besvärligare; och thertill med,104

det han sig hafver sett sig utelycktas ifrån Östersjö sidan och att altså honom härefter måste vara förbudet, att

komma någorstädes till Österhafvet, heller ock med sina lådjor bruka dess beqvämlighet sig till godo, anten till krigs eller köpenskap utan så vidt man thet vill honom tillstädja och efterlåta: aldenstund Narven och Ivanogrod sluta Narviske ån och Nöteborg stänger Nyen, hvarigenom han allenast hafver kunnat komma till sjös. Han hafver ock uti framledna tider sett de beqvämligheter vi hafve haft genom thesse floder honom skada att göra, ty hafva therigenom mäste parten öf-verfarit af hans land som med oss gränsar. Hvilket honom åter gifvit thess mera orsak, sig nödigt therhän beveka låta till sådan cession och evig afträdelse." Således — Ryssland, utestängdt ifrån Östersjön och Sverige herrskande östanom hafvet, detta är också ett mål, som Gustaf Adolf söker.

Allt detta talar Gustaf Adolf nu, på det att Stän-derne mätte känna sakerna och hvarföre fredsverket gick så långsamt. "Man kan icke förundra sig", säger han, "att sådan fredshandel hafver haft och hafver långsam och sen progress och fortgång." Nu vore den dock tämligen långt framskriden "med de förnämste konungars, furstars och frie republikers, som i denna reformerade christenhet äro, tillhjelp, råd och arbete, konungen i Britannien hafver genom sitt sändebud, både med råd och sjelfva stora arbete bråttas dermed nu i tu år, konungen i Dannemark hafver ickeheller velat underlåta sin välmening tillkänna gifva. Åtskillige Tyska Furstar hafva sin råd och omak theruti ock icke spart. Staterna uti the fria Nederland hafva sin flit gjort thenna105

sak till god ända att komma. Och hafva här de föresagde alle tillsamman hulpets åt, lika så som när man vill röra eller välta någon stor tyngd, thit stor hjelp tarfvas och behöfves. Och hafver Gud den högste icke heller låtit theras arbete vara allt till förgäfves, utan är genom Guds nådes försyn så långt kommet, det våre och de Ryssers commissarier nu äro om mästedelen af de svåreste saker förente och warder med Guds hjelp nu förhoppligen till en berömlig, nyttig och säker fred kommandes. Härutaf kunnen J nogsamt dömma och af taga, att jag ingen flit hafver spart mitt löfte, som jag på sist hållne herredag gjorde, så mycket möjeligt hafver varit, efterkomma och i verket ställa."

När Gustaf Adolf talade detta, hade han godt hopp att freden snart skulle varda afslutad. Talet hölls d. 28 januarii 1617. När konungen sedermera i Stockholm återsåg Ständerne i augusti månad samma år var denna förhoppning upfylld. Såsom han förra gången talade om det som han ville vinna genom denna fred, så talade han nu om det som vunnet var. Han kallar den freden en "herrlig" fred och ban redogör, hvarföre den så kunde kallas: "förty hvad kunde vara herrligare än att vi hafve tillbakadrifvit denne vår mägtige granne, med hvilken vi i förledne tider hafva vistats likasom af ålder uti en oviss tillstånd och farlig lägenhet, och honom therhän bragt, thet han hafver måst till evig tid släppa dhe roofhus, tberutur han oss tillförene beskadat hafver, och nu blifve (i thenna Guds nåde) från oss skiljd, med sjöar, moras och strömmar, hvarutöfver han icke så lättelig kan komma och oss skada tillfoga." En fördelaktig gräns var således vunnen, en utmark för106

Sveriges rike, som omgärdade detsamma med en god försvarslinie. Gustaf Adolf hade åtskilligt att förtälja om huru betänkelig faran eljest varit: "fordom hade hans (Ryssens) nära naboskap skadat oss, fördenskull det han hafver varit oss närbelägen och gränsat med största delen af de land, som på den sidan hafvet liggia, hafver eljest der bredevid haft beqvämliga och båtrike strömmar, såsom hafva sitt ursprung långt in uti hans bäste och folkrikaste land, therigenom han sin magt lätteligen hafver kunnat samla och sedan med strömmen neder åt i lättaste mak oss på halsen föra." D. v. s. Finland och Estland hade legat öppna för Ryssarne, de skulle nu betäckas genom det nya gränslandet. — Gustaf Adolf fortsätter talet om Rysslands magt eller dess medel att blifva mägtigt. Ingalunda var han hänförd af något bildningens öfvermod, som med förakt ser på ett råare folk, tvärtom han såg hvilka framtidsämnen funnos i Ryssland. Han talar om huru "den fienden, Ryssen, hafver alltid glorierat af the stora och vidt begrepne land, ther öfver han en herre är. Och är, sanningen att säija, icke utan, efter hans landmärke räckia ifrån Östersjön i Norra sjön, och tädan in uti thet Caspiske hafvet sig sträckia, fattas ock icke mycket mellan hans gräns och thet Svarta eller Medelhafvet; hvarutaf hvar och en, som verldenes beskrifning sett hafver, lätteligen kan aftaga hans lands storlek, efter han således kan med rätta rosa der af thet han en rådande herre är öfver en stor del af Europa och Asia, the förnämbste verldenes delar. Hans magt är icke till förakta, ty desse hans land hafver varit och än äro upfylte med lf,pr adel, mycket bönder och fojkrike städer," Gustaf107

Adolf påminner vidare om de store härar1, dem^Czaren Boris Godunow sades hafva samlat emot Tatarerne och fortfar sedan: "de ohyggelige stora fältläger, som Ryssen mot oss fört hafver, behöfver icke till att"framstäl-jas, efter mången i dag lefver, som dem sjelfver sett hafver. Denna hans stora magt styrker icke litet the väl belägne sjöar och floder, som hans land igenom flyta, aldenstund han uti kort tid sin magt, som vid Caspi-ske hafvet belägen är, kan uppå thet lättaste upför floden Wolgan och utför strömmen Welock till Östersjön föra; upför Dwinen och Tanaim kan han sin magt ock lätteligen utur alla qvarter af sitt rike tillsammans samla." — Gustaf Adolf talar vidare om Rysslands lycka, om eröfringar, som det landet redan då hade gjort. Han talar om den fruktan, som Rysslands grannar hade burit för dess magt, och "jämväl andre, som fjärran noch hafva ifrån honom bott och belägne varit. Sådan fruktan hafver sig icke förorsakat af någon fåfäng räddhåga, som de hafver burit för hans stora magt, utan ock fördenskull att ock sjelfva lyckan honom fogade, thet han så många land och konungariken betvang och intog , therom the try Tatariske riken, Siberien, Cassan, Astracan ännu i dag vittnesbörd bära. Sewirske landen, som förr till Påland lydde, kunna det ock ej neka, aldenstund de än i dag af Ryssen besittias. All denna förenämbde stora magt, goda lägenhet och önskade lycka hafver förorsakat hans stora mod, högfärd och det han ingen sin lijke skattade: ja således det han icke hade skolat kunna i förtiden tro, thet Swirges magt, svenske mäns frejd och mandom hade skolat kunnat (genom Guds nådes bistånd) honom derhän tvinga, det ban en sådan108

fred skulle med oss ingå, som nu, dess Gudi lof, skedt är. Denna seger, säger jag, (som Gud oss i så motto gifvit hafver) hafver den nytta och gagn med sig, att vi härefter varda de Ryssar härutinnan föredragne, och hafver denne lycko, som vi öfver dem bekommit hafva, tillegnat oss all deras förra beröm, som de af många öfvervundne nationer på sig dragit hafva, och thet äntå yppare är, att the hafva måst thes triumf till evigva-rande åminnelse lemna oss the fästningar Ivanogrod, Jama, Coporie, Nöteborg, Kexholm med deras vidtbe-grepne land och län, uti denua senaste, nu, dess Gudi lof, väl öfverståndne och beslutne fredshandel."

Härefter ingår nu Gustaf Adolf i en närmare beskrifning af de fördelar, Sverige vunnit: "Finland är nu skiljdt med Ryssland igenom den stora Laduga sjön, och är väl så bredt öfver honom såsom hafvet vara kan

o

emellan Sverige och Åland eller emellan Estland och Nyland, der än här till dags ingen Pålack hafver tort öfverkomma. Så förhoppas jag till Gud, att det ock skall Ryssen härefter blifva svårt öfver denna bäcken att hoppa eller springa, och hvar han än, det Gud af-vände, theröfver komme, skulle dock, näst Guds magt, the fästningar, Kexholm och Nöteborg, som både af byggning och natur väl befäste äro, them väl en stund upphålla och passen in uti Finland förtaga." Således Finland, betäckt af Ladoga och af Kexholm samt Nöteborg, detta var en frukt af Stolbowafreden. — '"Estland skyddar Narfwen och Iwanogrod, dertill den strida och breda Narfwiske ån, som sitt ursprung tager utur den sköna sjön Peibas, hvaröfver till att komma ock icke så, lättelig sk© kan, Narfwen och Jwanogrod äro109

ickeheller lätteligen intagne, och them förutan warder ingen krigsman gerna öfver Nafwiske ån dragandes." Estland, skyddadt af Narwa och Iwanogrod och af Narwa-floden, detta var en annan frukt af Stolbowafreden. — Ännu en sak var sjelfva belägenheten af det eröfrade landet, derpå berodde styrkan af dessa bröstvärn, som Gustaf Adolf nu hade rest emot Ryssland. Den styrkan tycktes honom vara god, "ty thet Wo*tskepetiniske land warder på tre sidor frijat med Österhafvet, Laduga och Peibas sjöar och der det land fast är med Ryssland, der är det befästadt med väldiga, stora och sum-pige moras, som Sveriges och Ryssens land skilja. Kexholms län eller Carelen befrijar ock Laduga sjön en god del, det andra deraf stöter in på fjällen, der ingen någon här föra kan. Och synes alltså likasom sjelfva Gud genom naturen hade i denna victorie velat befrija oss för vår falske granne, Ryssen." — Sådan var ställningen , betraktad med afseende på Sveriges försvar. Men den hade ock en annan sida; den var lika fördelaktig till anfall emot Ryssland: "tvärtemot igen hafver Gud gifvit oss bättre lägenhet honom (Ryssen) till att bekriga, hwar, det Gud afvände, återigen med honom krigas måste. Oss är nu uplåtit dörren genom den strömmen Nyen, till att föra skepp och lådjor up för Laduga sjön och den Nougårdske strömmen Wolck, allt in till Nougårds portar, i lika måtto upför Sweri ån uti den sjön Ognega och in uti

Anegiska landet, til i så måtto bekriga hela den Nougårdiske landsände, hvilken en af de bästa är i Ryssland och dertill med sedan alla Ryssens Norrland. Jag vill förtiga den lägenhet, som vi hafva, fältläger till att förär för den110

stora och vidtbegrepna stad Pleskow, tijt man beqväm-ligen kan föra alla de nödtorfter, som till ett fält behöfves, på den Narfwiske ån och sjön Peibas och andre desslikes lägenheter, som här sig icke skicka till att framställa." Således, öppen väg för Sveriges vapen inåt hela norra Ryssland, detta var åter en frukt af Stol-bowafreden. — "Dessa lägenheter hafver fienden förr haft och på förbenämnde strömmar kunnat med lådjor öfverfara bela den finska skärgård, hvilket honom icke utan besvär hade stått till att hindra, efterty han hade magt mång-tusende lådjor åstad att komma, så att det hade varit vådelig, att icke hela Finland hade stått i fara. Men igenom Guds nåde är honom det nu förmeent, aldenstund han icke med en båt utan vår goda vilja i Östersjön komma kan. Nöteborg ligger midtuti Nyen, Iwanogrod och Narfven liggia på hvar sin sida om Narfviske ån, således att de honom det väl förtaga kunna."

Den öpna vägen inåt Ryssland var af vigt ej blott i strategiskt afseende, men äfven för handeln. Gustaf Adolf talar om den myckna "träta", som vi hade haft för handeln på Narwa, hvad "inpass af Ryssen" der var gjordt och huru freden också fördenskull varit osäker, så ock "träta med andra främmande nationer, som sig hafva låtit förtryta, det vi dem någorlunda sätt och vis, efter hvilket de handelen nyttja skulle, hafva velat föreskrifva: ther om sig flere gånger store trätor i förlupne tider förorsakat hafver; thet är alt klart til att se af K. Erik den fjortondes, Johan den tredjes och Carl den niondes, min älskelige herr faders och förfäders regementstider, hvilcket i denna seger och freds-beglut är af vägen taget, oeh i den staden igen uplåtii^111

våre städer, med deras köp- och handelsmän, god lägenhet all den ryske handel, (som månge städer hafva upbyggt, till flor bragt och med folk besatt) allena på sig att draga, deraf de stor vinst och förkofring hafva kunna. Dem står ock nu fritt att drifva sin handel genom Ryssland så vidt de vilja i verlden. Ther kan them ock icke felas något aftog, som man thet kallar, på deras gods och varor, aldenstund Ryssland derpå icke någon öfverflödighet, för denna tids lägenhets skull, hafva kan. Och måste otvifvelaktigt följa att våra städer genom denna fred, och then handling, som them therigenom varder till buds ståndandes, mycket varda tillväxandes."

Slutligen voro ock de nya besittningarne af "en stor fruktsamhet och finnes uti them icke mycket ofruktbart land, inge berg eller sandige hedar. Thet är af Gudi väl begåfvadt med åker och äng, med muhlbet till öfverflödighet, med fiskerike floder och sjöar, och ther som skogar äro för thenne frarafarne och mångårige orolighets skull upvuxne, tå äro the upfylde med mångehanda slags vilddjur, hvilkas skinn mycket koste-lige äro. I så måtto att, ther Gud täckes freden förläna, tå varder thet landet och thess märckelige inkomster kronones ingjäld mycket förökandes. Jag vill här icke omtala de stora summor, som en lijklig och ringa tull skall kunna draga, när handelen af alt Ryssland igenom thesse land gå måste, eljest kunna thesse land icke allenast formera städerna och mycket förbättra kronones ränta utan ock hvar och en trefven uudersåtares vilkor och lägenhet, ty J utaf adel och J andre, som frie gods till att hafva begären, hvad trängiens J här,112

rifvens och slitens om incka få gårdar, drager tijt till thesse land och rödjer eder så stora gods som eder sjelf lyster, och hvars och ens magt tillåter. Jag skall eder med privilegier och frihet försörja, hjelpa och all gunst bevisa. Är icke det en stor nytta, som desse land af sig föda och vårt rike och fädernesland meddela?" Således — en svensk kolonisation af Ingermanland, nya fält för svensk odling och arbetsflit med nya näringskällor; Ingermanland, införlifvadt med Sverige genom svensk befolkning och svensk kultur, sådan var Gustaf Adolfs tanke, också den möjligheten var en frukt af freden i Stolbowa.

Slutligen följer nu bönen, Te Deum till den Högste, som vi förut hafva hört. Sist tackar konungen sitt folk att de sig "alle samt- och synnerligen hafve uti framledne fejde såsom gode, rätträdige och trogne svenske män och undersåter" sig förhållit; särskildt betackar han krigsmännen för "frejd, tapperhet och mandom", att de icke allenast "lif, lefverne och hälsa hafva oförskräckt framställt och i spelet vågat, utan ock utstått med största villighet thet omak, som den långa och farliga vägen till att draga med sig hade: hafva intet heller annat än för lek aktat the farligheter, som stormar och skärmyslor med sig haft hafva, räknat likasom för vällust, heta och svett,

stoft och damb, regn och slagg; vinter och köld, hvilken mången hafver förderfvat, hafven J ock med stort tålamod mången gång måst lida; mot hunger och sjelfva naturen hafven J som oftast måst kämpa, för hvilket allt J ock dess mera pris ären värde. Hvad kan nu vara större ära och beröm vardt än thet, att jag, som eder herre är,113

för sanningens skull eder här för allgemena rijksens ständer måste prisa och godt vitnesbyrd bära."

När Gustaf Adolf talade detta var han ej fullt tju-gutre år gammal. Sådan var freden i Stolbowa, sådan den ställning, som Gustaf Adolf gaf åt Sverige i förhållande till Ryssland. Man ser en statsman, ej en sådan eröfrare, som tager af roflust det som ligger i hans väg, ej tänkande derpå, hvartill det egentligen duger. Sverige hade vunnit hvad det rimligen kunde önska sig på den sidan. Här var ett dyrbart arf, som Gustaf Adolf gaf åt efterverlden att bevara. Det är icke utan en sorglig känsla man tänker derpå, ty arfvet är icke bevaradt. Måhända det kunnat bevaras, måhända i tidernas längd icke. Gustaf Adolfs everldliga förtjenst är den, att han ställde sakerna i det skick, som för hans tid var det riktiga. Framtiden kunde han icke känna, mer det hade han beställt, att Sveriges framtid utgick ur hans, ur Gustaf Adolfs tid med bättre utsigter, med starkare medel, än som den tiden hade af sin forntid fått. Men visst hade Gustaf Adolf, på samma gång han gaf Sverige dessa utsigter, dessa medel, också gifvit Sverige en hög upgift. Här var fara. Ryssland, bundet, måste sträfva för att spränga sina band. Här låg en hel framtid af fiendskap emellan Sverige och Ryssland. Detta uttalar icke Gustaf Adolf bestämdt, men nog ser man, att han icke blundade för faran. Man ser att han kände källorna till Rysslands storhet. Peter den stores monarki sväfvar för hans blick, och om någon hade spått honom Kejsar Nicolai dagar, skulle han icke föraktat den spådomen. Gustaf Adolf såg att rötterna för en stor magt växte i Ryssland. Det teck-114

nar den unge segrarens förstånd att han såg detta just nu, då Ryssland var svagt, så svagt, att det nyss hade slitits såsom ett rof emellan främmande magter och i egen förvirring. Att göra det landet vanmägtigt emot Sverige för alla tider, detta förmådde Gustaf Adolf lika litet som någon annan menniska. Der Gud har satt magtens källor, der kunna de ej af menniskor tömmas ut. Men om ur dessa källor kom en flod, som hotade att öfversvämma det som hörde Sverige till, så hade Gustaf Adolf byggt dammar emot densamma.

Tänker man sig in i sakerna rätt, så är Gustaf Adolf Sveriges ypperste hjelte emot Ryssland. Så som han, med sådan blick, med sådant förstånd och samma framgång har ingen svensk statsman eller krigare stått Ryssland emot.

Det är en underbar gång man vandrar igenom om man följer detta ryska krig. Det börjar under Carl den nionde med en hjelpsändning åt ryske Czaren emot ett upror i hans eget land och emot en tredje magt, Polen; det betecknas i sin början af nästan makalösa hjeltedater, De la Gardies tåg till Moskwa, återtåget först till Klusina, sedan derifrån med 400 man; derefter vänder sig kriget till ett eröfringskrig i Ryssland, Kexholm faller, Nowgorod faller, Ingermanland derjämte för svenska vapnen, men man vet icke i hvilkens hand de falla, ty nu är fråga om den närmaste förening e-mellan Sverige och Ryssland. Den frågan löser sig åter till fortsatt krig och sedan den flyktiga glansen af en svensk prins på Rysslands thron är skingrad, vinner Sverige en större fördel än som kunnat vinnas om ärans stoltaste dröm hade blifvit en verklighet. Så foga sig115

sakerna genom stor fara, genom lysande bedrifter, under tryckande svårigheter, med äfventyrliga utsigter dock till det bästa slut. Här ser man, så viss som någonsin, att menniskovishet icke skapar sin verld, men den vishetens upgift är att bruka verlden, sådan den gifves. Genom sådan vishet vann Gustaf Adolf det slut som han prisade så mycket. Han vinner det med smidig statskonst. Det är mindre krigaren Gustaf Adolf än statsmannen, som reser bålverket emot Ryssland. Vapnen voro under krigets senare år endast stöd för stats-mannakonsten.

Men, för att ännu en gång kasta en blick öfver detta ryska krig och detta fredsslut, man ser här, såsom öfverallt i detta tidehvarf, hvilken tung börda svenska folket tog och Gustaf Adolf gaf åt detta folk att bära. Här var mycket vunnet, men mycket fordrades för att tillgodogöra vinsten. Gustaf Adolf talar om Ladoga och om strömmarne, han talar om tusentals lådjor, 'om Ryssarne hade haft. Här måste då fordrats en sjömagt för att bevaka Ladoga, här måste fordrats svenska lådjor. Han talar om handeln, som Sveriges städer skulle draga sig till godo. Här fordrades då, att Sveriges städer skulle förmå att drifva denna handel med den styrka, som vederborde. Han talar

om kolonier i Ingermanland. Här fordrades, att Sverige skulle haft så mycket folk, att det kunnat umbära det antal arbetsföra armar, som skulle bryta bygd i det nya landet. Hvartheldst man vänder blicken, ser man stora upgifter, stora fält att arbeta, stora ansträngningar som kräfvas. Här var i Gustaf Adolfs tid icke ära blott att rosa sig af, icke vinning blott att rikta sig med,116

men här ställdes stora frågor till svenska folkets framtida generationer om de egde modet och ihärdigheten, som fostra sådan kraft, som skulle bevara Gustaf Adolfs arf. Säger man nu att Gustaf Adolf öfverskattade Sveriges förmåga, så var dock måttstocken gifven förut. Sverige var ute bortom Östersjön redan före honom. Icke hade det varit värdigt att vända tillbaka ifrån den väg, som bruten var, och stänga in sig på sin halfö. Den möjligheten var borta1). Och man må icke tro att Gustaf Adolf sörjde deröfver. Den väg, som låg för honom, passade för hans lynne. Han var en klok man, men också den djerfvaste. Han gick på den stora vägen redan nu med en hjeltes steg, vishet fanns i blicken, men ungdomens eld derjämte. På samma gång han sänder statsmannens tanke tvärtigenom fåfängans hägringar, låtande Czarernes spira falla ur sin hand utan saknad, ilar ynglingens blick igenom de vidaste rymder och han tänker så stort som tänkas kunde om sitt fädernesland.

') Jfr. Axel Oxenstjernas ord, cit. af Geijer, i Tal vid jubelfesten d. 6 nov. 1832, Samlade Skrifter, Afdeln. I. T. II. 119-120.